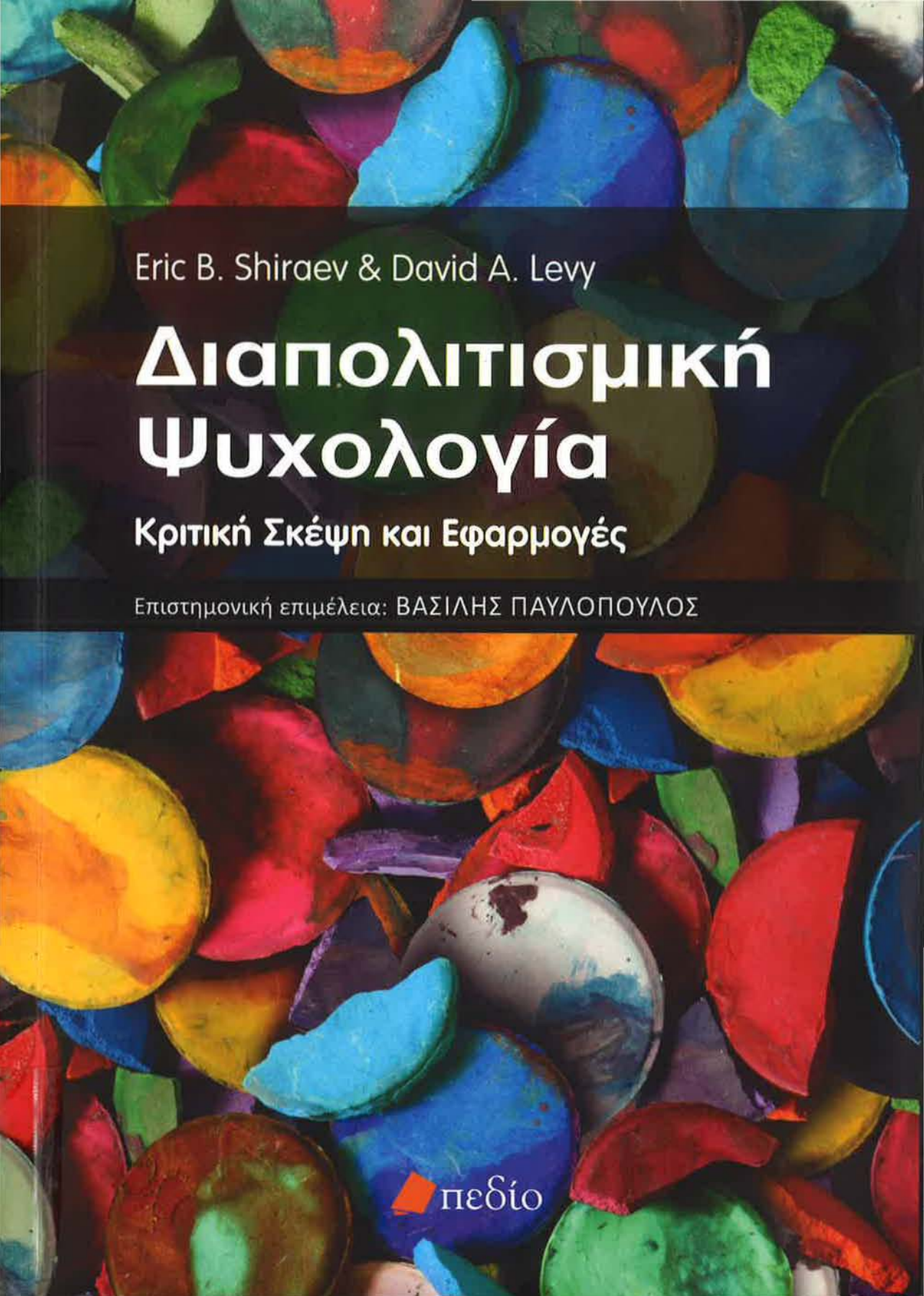

Eric B. Shiraev & David A. Levy

Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Κριτική Σκέψη και Εφαρμογές

Επιστημονική επιμέλεια: ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

 πεδίο

Τι είναι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία;

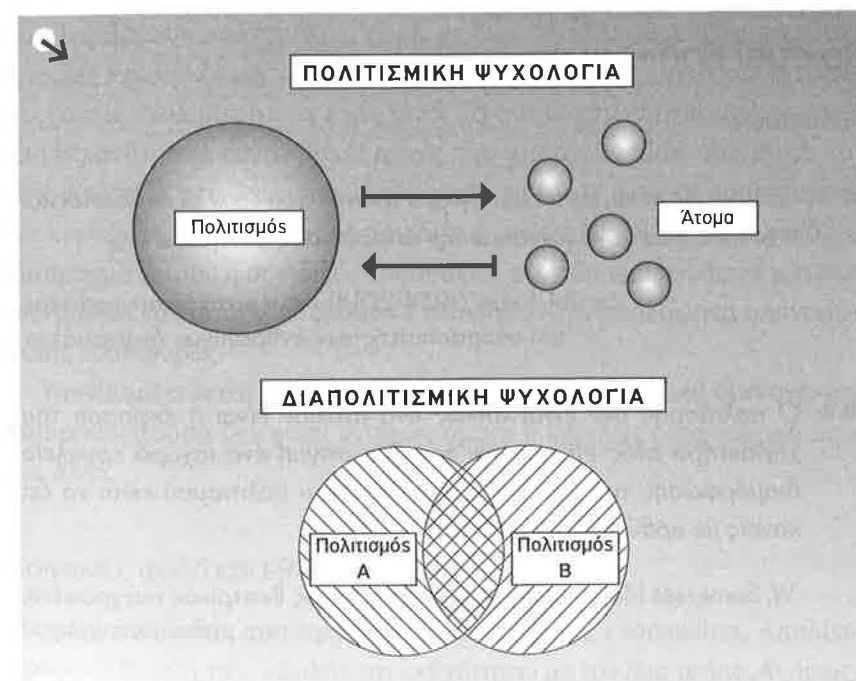
Πριν φτάσουμε στην ενηλικίωση, οι περισσότεροι από εμάς δεν επιλέγουμε πού θα ζήσουμε ή ποια γλώσσα θα μιλήσουμε. Μεγαλώνοντας σε πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά ή οπουδήποτε αλλού – κοντά στη χιονισμένη Βοστώνη ή στην υγρή Κινσάσα – οι άνθρωποι μαθαίνουν πώς να κατανοούν όσα συμβαίνουν γύρω τους σύμφωνα με τις επιθυμίες των γονέων τους, τις κοινωνικές απαιτήσεις και τις παραδόσεις των προγόνων τους. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να σχετίζονται με τον κόσμο γύρω τους μέσα από συναισθήματα και ιδέες επηρεάζει οτιδήποτε κάνουν. Οι πράξεις τους, με τη σειρά τους, επιδρούν στις σκέψεις, στις ανάγκες και στα συναισθήματά τους.

Οι συνθήκες στις οποίες ζουν οι άνθρωποι ποικίλλουν από τόπο σε τόπο. Οι ανθρώπινες ενέργειες και τα διανοητικά συστήματα – όπως διαμορφώνονται και αναπτύσσονται στα διάφορα περιβάλλοντα – είναι επίσης δυνατόν να ποικίλλουν από ομάδα σε ομάδα. Αυτού του είδους τις διαφορές (και, φυσικά, τις ομοιότητες) μελετά η Διαπολιτισμική Ψυχολογία (Gudykunst & Bond, 1997). **Διαπολιτισμική Ψυχολογία** ονομάζεται η κριτική και συγκριτική μελέτη των πολιτισμικών επιδράσεων στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Από αυτό τον ορισμό κρατήστε δύο σημαντικά στοιχεία. Πρώτον, πρόκειται για συγκριτικό πεδίο. Κάθε μελέτη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία καταλήγει στα συμπεράσματά της μέσα από τουλάχιστον δύο δείγματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον δύο διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Δεύτερον, επειδή η Διαπολιτισμική Ψυχολογία συνδέεται εγγενώς με συγκρίσεις, και η πράξη της σύγκρισης απαιτεί ένα ιδιαίτερο σύνολο κριτικών δεξιοτήτων, η μελέτη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι συνυφασμένη με την κριτική σκέψη.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία εξετάζει την ποικιλομορφία των ψυχολογικών φαινομένων και τις αιτίες που την προκαλούν. Ειδικότερα, οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι μελετούν – και πάλι από συγκριτική άποψη – τις διασυνδέσεις μεταξύ πολιτισμικών κανόνων και συμπεριφοράς, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους συγκεκριμένες ανθρώπινες δραστηριότητες επηρεάζονται από διαφορετικές, μερικές φορές ετερόκλητες, κοινωνικές και πολιτισμικές δυνάμεις (Segall et al., 1990). Για παράδειγμα, αν αναλογιστούμε το ερώτημα που τέθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου: Βιώνουν οι επιζώντες καταστροφών παρόμοια συμπτωματολογία

σε όλους τους πολιτισμούς (βλ. Bemak & Chung, 2008); Εάν συμβαίνει αυτό, μπορεί ο ψυχολόγος να χρησιμοποιήσει σε άλλα πολιτισμικά περιβάλλοντα – όπως, για παράδειγμα, στο Σουδάν ή στο Ιράν – μια παρέμβαση που έχει στόχο την αντιμετώπιση των μετατραυματικών συμπτωμάτων και χρησιμοποιείται στη Νορβηγία;

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία δεν επιχειρεί μόνο να διακρίνει τις διαφορές ανάμεσα σε ομάδες, αλλά επιδιώκει επίσης να θεμελιώσει κάποια οικουμενικά στοιχεία της συμπεριφοράς, τα οποία είναι κοινά σε όλους τους ανθρώπους και τις ομάδες (Berry et al., 1992· Lonner, 1980) (βλ. Σχήμα 1.1). Για παράδειγμα, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία επιχειρεί να εντοπίσει τα κοινά σημεία στη δομή της ανθρώπινης προσωπικότητας: σχετικώς ανθεκτικά μοτίβα σκέψης, συναισθήματος και συμπεριφοράς. Τέτοια οικουμενικά γνωρίσματα είναι, μεταξύ άλλων, ο νευρωτισμός, η εξωστρέφεια, η δεκτικότητα στην εμπειρία, η προσήνεια και η ευσυνειδησία (Costa & McCrae, 1997). Αυτά τα ευρήματα υποστηρίζονται από αρκετές παγκόσμιες μελέτες (Schmitt et al., 2007).

ΣΧΗΜΑ 1.1
Πολιτισμική Ψυχολογία και Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Σε τι διαφέρει η Διαπολιτισμική Ψυχολογία από την **Πολιτισμική Ψυχολογία**; Πρώτον, και πιο σημαντικό, η Πολιτισμική Ψυχολογία αναζητά τις σημασιολογικές συνδέσεις ανάμεσα στην κουλτούρα και τη συμπεριφορά των ατόμων που ζουν σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό (έννοιες που θα διευκρινιστούν στη συνέχεια του κεφαλαίου). Η πρωταρχική παραδοχή στην Πολιτισμική Ψυχολογία είναι ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά νοηματοδοτείται μόνο εάν ιδωθεί μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει (Segall et al., 1999). Για παράδειγμα, ένας πολιτισμικός ψυχολόγος μπορεί να ενδιαφέρεται να περιγράψει πώς ο Βουδισμός επηρεάζει τη συμπεριφορά και τις στάσεις των νέων ζευγαριών στην Ταϊλάνδη. Ή ένας ερευνητής μπορεί να ενδιαφέρεται να μελετήσει πώς οι θεμελιώδεις αρχές του Ισλάμ ενσωματώνονται στην ατομική συνείδηση και στα ατομικά χαρακτηριστικά (Monroe & Kreidie, 1997). Η Πολιτισμική Ψυχολογία προτάσσει την ιδέα ότι η συμπεριφορά και οι νοητικές διεργασίες είναι ουσιαστικά τα προϊόντα αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον πολιτισμό και το άτομο.

Ορισμοί βασικών εννοιών

Πολιτισμός

“ Πολιτισμός είναι, με απλά λόγια, ο τρόπος που ζουν οι άνθρωποι και ο τρόπος που συνδέονται με την ιστορία από συνήθεια. ”

Le Roi Jones (1934-2014) – Αμερικανός συγγραφέας και υπερασπιστής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

“ Ο πολιτισμός δεν είναι απλώς ένα στολίδι· είναι η έκφραση του χαρακτήρα ενός έθνους και την ίδια στιγμή ένα ισχυρό εργαλείο διαμόρφωσης του χαρακτήρα. Σκοπός του πολιτισμού είναι να ζει κανείς με ορθό τρόπο. ”

W. Somerset Maugham (1874-1965) – Άγγλος θεατρικός συγγραφέας και μυθιστοριογράφος

Για τους σκοπούς του παρόντος βιβλίου, θα ορίσουμε τον **πολιτισμό** ως ένα σύνολο στάσεων, συμπεριφορών και συμβόλων που μοιράζεται μια

μεγάλη ομάδα ανθρώπων και που συνήθως μεταδίδονται από τη μία γενιά στην άλλη. Οι στάσεις περιλαμβάνουν τις πεποιθήσεις (πολιτικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές, ηθικές κ.ά.), τις αξίες, τη γενική γνώση (εμπειρική και θεωρητική), τις απόψεις, τις προλήψεις και τα στερεότυπα. Οι συμπεριφορές περιλαμβάνουν μια μεγάλη ποικιλία κανόνων, ρόλων, εθίμων, παραδόσεων, συνηθειών, πρακτικών και τρόπων ζωής. Τα σύμβολα αντιπροσωπεύουν πράγματα ή ιδέες που νοηματοδοτούνται από τους ανθρώπους. Ένα σύμβολο μπορεί να έχει τη μορφή υλικού αντικειμένου, χρώματος, ήχου, σλόγκαν, κτιρίου ή οτιδήποτε άλλο. Οι άνθρωποι αποδίδουν ειδικές σημασίες σε ειδικά σύμβολα και τα μεταφέρουν στην επόμενη γενιά, παράγοντας με αυτό τον τρόπο πολιτισμικά σύμβολα. Για παράδειγμα, ένα κομμάτι γης μπορεί να έχει ελάχιστη σημασία για μια ομάδα ανθρώπων που ζουν λίγα χιλιόμετρα μακριά. Η ίδια γη ωστόσο μπορεί να αποτελεί σύμβολο ενότητας και δόξας για τους ανθρώπους που ζουν εκεί (Brislin, 2000).

Οι πολιτισμοί έχουν τόσο ρητά όσο και υπονοούμενα χαρακτηριστικά. Τα ρητά χαρακτηριστικά είναι το σύνολο των παρατηρήσιμων πράξεων που λαμβάνουν συστηματικά χώρα σε έναν πολιτισμό: έθιμα, παρατηρήσιμες πρακτικές και τυπικές συμπεριφορικές αποκρίσεις, όπως το να πει κανείς «καλημέρα» σε έναν ξένο. Τα υπονοούμενα χαρακτηριστικά αναφέρονται στις οργανωτικές αρχές που υπάρχουν πίσω από αυτές τις κανονικότητες στη βάση σταθερών μοτίβων της εμφανούς κουλτούρας. Για παράδειγμα, η γραμματική που διέπει την ομιλία, οι άγραφοι κανόνες διαπραγμάτευσης ή οι ειδικές προσδοκίες της συμπεριφοράς σε μια συγκεκριμένη κατάσταση μπορούν να θεωρηθούν παραδείγματα υπονοούμενης κουλτούρας.

Υπενθυμίζεται ότι καμία κοινωνία δεν είναι πολιτισμικά ομοιογενής. Καμία κουλτούρα δεν είναι εντελώς όμοια ή εντελώς διαφορετική από μια άλλη.

Κοινωνία, φυλή και εθνικότητα

Μερικοί άνθρωποι χρησιμοποιούν όρους όπως «κοινωνία», «πολιτισμός», «εθνικότητα», «φυλή» και «εθνότητα» με τον ίδιο τρόπο. Κι όμως, αυτοί οι όροι είναι διαφορετικοί. Η κοινωνία αποτελείται από ανθρώπους, ενώ ο πολιτισμός είναι ένας κοινός τρόπος αλληλεπίδρασης που

υιοθετούν αυτοί οι άνθρωποι. Και πώς διαφέρει ο όρος «πολιτισμός» από τους όρους «φυλή», «εθνότητα» και «εθνικότητα»;

Οι περισσότεροι ειδικοί ερευνητές ορίζουν τη **φυλή** ως μια ομάδα ανθρώπων που διακρίνονται από ορισμένα παρόμοια, γενετικά μεταβιβαζόμενα φυσικά χαρακτηριστικά. Ο Rushton (1995), για παράδειγμα, ορίζει κάθε φυλή ως έναν περισσότερο ή λιγότερο διακριτό συνδυασμό κληρονομήσιμων μορφολογικών, συμπεριφορικών και βιολογικών χαρακτηριστικών. Στενά ρουθούνια και μάτια σε μικρή απόσταση μεταξύ τους χαρακτηρίζουν την καυκάσια φυλή. Ευδιάκριτα ζυγωματικά προσδιορίζουν τα άτομα μογγολοειδούς καταγωγής. Πλατιά ρουθούνια στο σχήμα ανάποδης καρδιάς ανήκουν τυπικά στη νεγροειδή φυλή. Ο Levin (1995) υποστηρίζει ότι οι διαφορές ανάμεσα στις ανθρώπινες φυλές έχουν επίσης εξελικτικό χαρακτήρα. Κατά την άποψή του, η νεγροειδής φυλή εμφανίστηκε πρώτα στην υποσαχάρια Αφρική πριν από περίπου 110.000 χρόνια, για να εξελιχθεί αργότερα στη μογγολοειδή και την καυκάσια φυλή. Γενικά μιλώντας, οι μαύροι (Αφρικανοί, νεγροειδούς καταγωγής) είναι εκείνοι των οποίων οι περισσότεροι πρόγονοι προέρχονται από την υποσαχάρια Αφρική. Οι λευκοί (Ευρωπαίοι, Καυκάσιοι) έχουν τους περισσότερους προγόνους τους από την Ευρώπη. Ενώ οι περισσότεροι πρόγονοι των Ασιατών της Άπω Ανατολής (Ανατολίτες, μογγολοειδούς καταγωγής) προέρχονται από χώρες που βρέχονται από τον Ειρηνικό Ωκεανό. Φυσικά, όταν αναφερόμαστε στις διαφορές μεταξύ πληθυσμιακών ή φυλετικών ομάδων, εννοούμε τους *μέσους όρους*. Αυτές οι τρεις ομάδες αλληλεπικαλύπτονται ουσιαστικά σε όλες σχεδόν τις σωματικές και ψυχολογικές μετρήσεις (Rushton & Jensen, 2005). Είναι ωστόσο σημαντικό να σημειώσουμε την υψηλή ή χαμηλή συχνότητα εμφάνισης τέτοιων σωματικών χαρακτηριστικών, επειδή τα περισσότερα σωματικά χαρακτηριστικά εντοπίζονται σε όλους τους πληθυσμούς. Για παράδειγμα, μερικοί Γερμανοί έχουν σγουρά μαλλιά και μερικοί Αφρικανοί έχουν κόκκινα μαλλιά. Υπάρχουν πολλοί Ευρωαμερικανοί με σκουρόχρωμο δέρμα καθώς και Αφροαμερικανοί με ανοιχτόχρωμο δέρμα. Για έναν σύγχρονο βιολόγο, «φυλή» είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει έναν πληθυσμό ο οποίος διαφέρει σε ευδιάκριτες σωματικές ιδιότητες. Τα μέλη αυτού του πληθυσμού είναι ικανά για αναπαραγωγή με μέλη άλλων πληθυσμών, αλλά γενικά δεν το κάνουν. Ως αποτέλεσμα, σε περιόδους σχετικής απομόνωσης αναδύονται ορισμένα ειδικά σωματικά χαρακτηριστικά

που μεταβιβάζονται γενετικά. Η γεωγραφική απομόνωση υπήρξε ένας παράγοντας για τη δημιουργία φυλών στο παρελθόν. Σήμερα ωστόσο οι πολιτικοί, πολιτισμικοί ή θρησκευτικοί παράγοντες είναι πολύ πιο σημαντικοί στην ερμηνεία των διαφορών μεταξύ των φυλών από ό,τι είναι οι γεωγραφικοί παράγοντες.

Η φυλή μπορεί επίσης να ιδωθεί ως κοινωνική κατηγορία. Επειδή δηλώνει –πρώτα και πάνω απ' όλα– ορισμένες εμπειρίες που μοιράζονται πολλοί άνθρωποι, οι οποίοι συμβαίνει να ανήκουν σε μια κατηγορία, ονομάζεται «φυλή» (Gould, 1994, 1997· Langaney, 1988). Ο Arthur Dole (1995), για παράδειγμα, εισηγήθηκε την εγκατάλειψη του όρου «φυλή», αντιπροτείνοντας τη χρήση όρων όπως «ηπειρωτική προέλευση» (π.χ. Αφρικανός), «ανθρωπολογική ονομασία» (π.χ. Καυκάσιος) και «αποικιοκρατικό ιστορικό» (π.χ. Λατίνος) για την περιγραφή μεγάλων κατηγοριών ανθρώπων. Επειδή η φυλή είναι μια κοινωνική κατασκευή, όλες οι φυλετικές διαφορές μπορεί πράγματι να αντανakλούν μόνο τη διαφορά ανάμεσα σε αυθαίρετα θεμελιωμένες κατηγορίες (Brace, 2005).

Η φυλή παραμένει σημαντικό στοιχείο ταυτοποίησης των ανθρώπων. Για παράδειγμα, σε ορισμένες χώρες η κυβέρνηση και πολλοί ιδιωτικοί φορείς μπορεί να ζητήσουν από οποιονδήποτε υποψήφιο για μια θέση εργασίας να δηλώσει τη φυλή ή την καταγωγή του. Σε αυτές τις χώρες μάλιστα υπάρχουν τυπικές κατευθυντήριες οδηγίες για την αναγνώριση της φυλής με βάση (και) τη γεωγραφική περιοχή καταγωγής. Οι κυβερνήσεις μπορεί επίσης να ρωτούν τους πολίτες ποια είναι η φυλή τους στις απογραφές πληθυσμού.

Αν και ο όρος «ισπανόφωνος» υιοθετήθηκε επίσημα από την αμερικανική κυβέρνηση από το 1980, γενικά δεν χρησιμοποιείται στη Λατινική Αμερική. Μερικοί πιστεύουν ότι ο όρος «Λατίνος» είναι περισσότερο κατάλληλος. Η διαφωνία εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο όρος «ισπανόφωνος» δίνει έμφαση στην ισπανική κληρονομιά και όχι σε άλλες καταγωγές (Comas-Díaz, 2001). Φθάνοντας σε έναν συμβιβασμό, κάποιοι χρησιμοποιούν τον όρο «Λατινο-ισπανόφωνος».

Ο όρος **εθνικότητα**¹ δηλώνει συνήθως την πολιτισμική κληρονομιά,

1. Στ.Ε.: Η διάκριση ανάμεσα στους αγγλόφωνους όρους *ethnic* και *national* δεν είναι πάντοτε αυτονόητη στην ελληνόφωνη, ούτε ακόμα και στη διεθνή βιβλιογραφία. Οι Παυλόπουλος, Μπεζεβέγκης και Γεωργαντή (2012), επιχειρώντας να αποτυπώσουν τη σχετική ορολογία για την ταυτότητα, πρότειναν τα εξής: η *πολιτισμική ταυτότητα* (*cultural*

την εμπειρία που μοιράζονται άνθρωποι με κοινή προέλευση, προγόνους, γλώσσα, παραδόσεις και συχνά κοινή θρησκεία και γεωγραφική επικράτεια. Το **έθνος** ορίζεται ως μια ομάδα ανθρώπων που έχουν κοινή γεωγραφική προέλευση, ιστορία και γλώσσα, και είναι ενοποιημένοι ως πολιτική οντότητα – ένα ανεξάρτητο κράτος αναγνωρισμένο από τις υπόλοιπες χώρες. Για παράδειγμα, όσοι είναι Έλληνες πολίτες είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα είτε απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα μέσω της διαδικασίας πολιτογράφησης.

Το **θρησκευτικό δόγμα** δηλώνει την αποδοχή, από ένα άτομο, της γνώσης, των πεποιθήσεων και των πρακτικών που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη θρησκευτική πίστη. Η Ευρώπη, η Βόρεια Αμερική και η Νότια Αμερική είναι κυρίως χριστιανοί. Σχεδόν τα δύο τρίτα των μουσουλμάνων ζουν στην Ασία. Από τότε που ξεκίνησαν οι δημοσκοπήσεις, περίπου 70 χρόνια πριν, σχεδόν 95% των Αμερικανών αναφέρουν σταθερά ότι πιστεύουν στον Θεό. Ποικίλλει όμως η ένταση της πίστης τους. Επιπλέον, περίπου 25% των ενηλίκων Αμερικανών άλλαξαν θρησκεία από την παιδική τους ηλικία και 25% των νεαρών ενηλίκων, ηλικίας κάτω των 30 ετών, δηλώνουν ότι δεν ασπάζονται κανένα θρησκευτικό δόγμα (Pew, 2008). Στην Ελλάδα, το 90% των πολιτών αυτοπροσδιορίζονται ως χριστιανοί ορθόδοξοι, 4% ως χριστιανοί άλλων δογμάτων, 4% δηλώνουν άθρησκοι και 2% μουσουλμάνοι (Pew, 2017). Οι θρησκευτικές διδαχές έχουν σχετικά παρόμοιο αντίκτυπο στα άτομα, ανεξαρτήτως θρησκευτικού δόγματος, κηρύττοντας την τιμιότητα, την ταπεινοφροσύνη και την καλοσύνη απέναντι στον συνάνθρωπο. Ενώ οι επιστημονικές ανακαλύψεις εξαπλώνονται σχετικά γρήγορα σε όλη την υδρόγειο, ο πολιτισμός και η θρησκεία

identity) αφορά την αίσθηση του ανήκειν σε μια εθνοπολιτισμική ομάδα, γενικά. Η προεξάρχουσα πολιτισμική ταυτότητα των μελών ενός κράτους-έθνους αναφέρεται ως *εθνική ταυτότητα* (*national identity*). Κατ' αντιδιαστολή, η πολιτισμική ταυτότητα εθνοπολιτισμικών ομάδων με διαφορετική καταγωγή από την εθνική ομάδα της χώρας διαμονής, όπως οι μετανάστες, αποδίδεται ως *εθνοτική ταυτότητα* (*ethnic identity*). Τα ουσιαστικά *ethnicity*, *nationality* και *citizenship* μπορούν να αποδοθούν ως *εθνικότητα*, *υπηκοότητα* και *πολιτειότητα*, αντίστοιχα, δηλαδή αναφέρονται στην εθνική καταγωγή (ως μη νομικού περιεχομένου ιδιότητα), στην πολιτειακή υπαγωγή (ως νομικό δεσμό του δημοσίου δικαίου) και στην ιδιότητα του πολίτη (ως σύνοψη των πολιτικών δικαιωμάτων), αντίστοιχα. Ας σημειωθεί ότι στην Ελλάδα οι όροι *υπηκοότητα* και *ιθαγένεια* έχουν ταυτόσημο περιεχόμενο από νομική άποψη (βλ. επίσης Μελέτη Περίπτωσης για τη διάκριση μεταξύ εθνικότητας και υπηκοότητας).

έχουν βαθιές ψυχολογικές ρίζες που υποστηρίζονται από κυρίαρχες ελίτ και από κοινωνικούς θεσμούς που τις νομιμοποιούν.

Υπάρχει μεγάλη σύγχυση ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διαφορετικών χωρών χρησιμοποιούν τους όρους «φυλή», «εθνότητα», «θρησκευτική ταυτότητα» και «υπηκοότητα». Οι χριστιανοί Άραβες που κατοικούν στο Ισραήλ, για παράδειγμα, δεν αποκαλούν τους εαυτούς τους Ισραηλίτες χριστιανούς Άραβες. Παρότι είναι Ισραηλινοί πολίτες, βλέπουν συνήθως την ισραηλινή ταυτότητά τους ως πολιτική ή νομική, και όχι ως πολιτισμική. Από την άλλη, για τους περισσότερους ανθρώπους στον εβραϊκό πληθυσμό, η ισραηλινή ιθαγένεια εξυπηρετεί τόσο ως νομική όσο και ως πολιτισμική ταυτότητα (Horenczyk & Munayer, 2007). Ότι ορίζεται ως «φυλή» ή «εθνότητα» στις ΗΠΑ αποκαλείται «υπηκοότητα»² σε άλλες χώρες.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Εθνικότητα και υπηκοότητα

Διαφορετικές εθνοτικές ομάδες συνυπάρχουν στις περισσότερες χώρες. Ομοίως, μπορούν να υπάρχουν πολλές διαφορετικές εθνοτικές ομάδες εντός οποιασδήποτε εθνικής ομάδας.

Ίδια υπηκοότητα, διαφορετική εθνοτική ομάδα. Η Adrita και η Ελένη είναι δύο φίλες που ζουν στη Σύρο. Έχουν και οι δύο την ελληνική υπηκοότητα, δηλαδή είναι κατά νόμο Ελληνίδες πολίτες. Ωστόσο, με όρους εθνοτικής καταγωγής, η Adrita είναι Αλβανίδα επειδή οι γονείς της μετανάστευσαν από την Αλβανία όταν εκείνη ήταν μικρό κορίτσι και έλαβε την ελληνική υπηκοότητα μόλις πριν λίγα χρόνια. Οι γονείς της Ελένης είναι Έλληνες, οπότε έλαβε την ελληνική υπηκοότητα από τη γέννησή της. Όμως η καταγωγή της μητέρας της είναι από τη Σμύρνη (ο παππούς και η γιαγιά της ήρθαν πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία το 1922), ενώ ο πατέρας της έχει ενετικές ρίζες.

2. Σ.τ.Μ.: Για τον εννοιολογικό προσδιορισμό των όρων «ιθαγένεια», «υπηκοότητα» και «εθνότητα», όπως ισχύουν στην Ελλάδα, βλ. διευκρινίσεις του Υπουργείου Εσωτερικών με αριθ. πρωτ. Φ.82215/18303 (http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/eggr_f_82215_090713.pdf).

Ποια από τις δύο φίλες είναι «περισσότερο» Ελληνίδα; Από νομική άποψη, το ερώτημα είναι άκυρο. (Και οι δύο είναι «το ίδιο» Ελληνίδες, δεν υπάρχει «ολίγον Έλληνas» για τον νομοθέτη!) Από ψυχολογική άποψη, καθεμιά είναι «τόσο» Ελληνίδα όσο νιώθει ότι ταυτίζεται με την Ελλάδα. Από κοινωνική άποψη, η απάντηση είναι πιο πολύπλοκη, καθώς συνδέεται με την κοινωνική αναπαράσταση (δηλαδή την κατασκευή) της «ελληνικότητας» και τις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες.

Ίδιες εθνοτικές ομάδες, διαφορετική υπηκοότητα. Ο Hamed και ο Aziza είναι και οι δύο Παλαιστίνιοι φοιτητές που έχουν έρθει με το σύστημα ανταλλαγής φοιτητών και ζουν στο Παρίσι. Οι γονείς του Hamed ζουν στο Τελ Αβίβ και τόσο ο ίδιος όσο και οι γονείς του είναι Ισραηλινοί πολίτες. Ο Aziza είναι Ιορδανός υπήκοος και έχει ιορδανικό διαβατήριο. (Προσαρμογή από Shiraev & Boyd, 2008).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Η αίθουσα επειγόντων περιστατικών του Νοσοκομείου Fairfax στη Βιρτζίνια των ΗΠΑ είχε πολύ κόσμο, όπως συμβαίνει συνήθως τα απογεύματα του Σαββάτου. Σχεδόν σε κάθε αίθουσα τέτοιου είδους ο ασθενής έχει μικρή ιδιωτικότητα. Αυτό που λέει κάποιος ακούγεται από οποιονδήποτε τυχαίνει να βρίσκεται τριγύρω. Ένας νεαρός γιατρός εξέταζε τους νεοαφικθέντες ασθενείς, μια συνηθισμένη διαδικασία για να προσδιοριστεί η σοβαρότητα των συμπτωμάτων τους. Είχε μόλις ολοκληρώσει τις ερωτήσεις σε μια γυναίκα, η οποία ήταν εμφανώς σε ικανοποιητικά καλή κατάσταση, και ετοιμαζόταν να προχωρήσει στον επόμενο ασθενή που περίμενε δίπλα.

«Γιατρέ, πού πήγατε σχολείο;» ρώτησε η γυναίκα.

«Στο Wake Forest», απάντησε ο γιατρός.

«Και ποια είναι η υπηκοότητά σας;», συνέχισε η περίεργη γυναίκα.

«Είμαι Αμερικανός», απάντησε ο γιατρός χαμογελώντας.

«Όχι, όχι, ποια είναι η υπηκοότητά σας;» επέμεινε η γυναίκα, τονίζοντας με έμφαση την τελευταία λέξη. «Εμένα μου μοιάζετε Κινέζος ή Βιετναμέζος».

«Κυρία μου, είμαι Αμερικανός! Εδώ γεννήθηκα. Οι γονείς μου ήρθαν από την Κίνα, αλλά είναι και αυτοί Αμερικανοί πολίτες. Μπορείτε να με πείτε Αμερικανοκινέζο».

«Ω, κατάλαβα!» αναφώνησε η γυναίκα. «Το ήξερα ότι είχα δίκιο. Είστε Κινέζος!»

Μερικοί άνθρωποι ακόμα και σήμερα συνδέουν τη λέξη «Αμερικανός» με το παρουσιαστικό συγκεκριμένου «Ευρωπαίου» και με την προφορά «τηλεοπτικού παρουσιαστή». Κάποιοι δυσκολεύονται να κατανοήσουν ότι οι ΗΠΑ ήταν ανέκαθεν μια πολυεθνική κοινότητα. Το χρώμα του δέρματος, το όνομα και η υφή των μαλλιών δεν καθορίζουν αυτομάτως την εθνικότητα ή τη θρησκεία ενός ατόμου. «Δεν πειράζει», είπε ο γιατρός σε έναν από τους συγγραφείς του τόμου, ο οποίος έτυχε να είναι μπροστά σε εκείνη τη συζήτηση και τον ρώτησε αν ένιωσε προσβεβλημένος από τα σχόλια της γυναίκας. «Όσο ζω, πάντα θα διορθώνω τις παρατηρήσεις των άλλων για την υπηκοότητά μου. Μερικοί άνθρωποι δεν το αντιλαμβάνονται. Δεν θα αλλάξουν ποτέ». Υποτίθεται ότι οι γιατροί δεν κάνουν λανθασμένες προβλέψεις. Ελπίζουμε ωστόσο ότι η συγκεκριμένη πρόβλεψη θα αποδειχθεί τελικά λανθασμένη (ή *ως επί το πλείστον* ανακριβής).

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι ανθρώπινες ομάδες μετακινούνται διαρκώς και αναμειγνύονται με άλλους πληθυσμούς. Σε μερικές χώρες ένα άτομο δεν επιτρέπεται να αλλάξει τη θρησκεία του. Αντίθετα, σε άλλες χώρες ενθαρρύνεται η πολιτισμική ετερότητα και οι άνθρωποι έχουν την ελευθερία να επιλέξουν την ομάδα ή τις ομάδες με τις οποίες επιθυμούν να ταυτιστούν. Έτσι η εθνοτική, η θρησκευτική και η εθνική ταυτότητα γίνονται ολόένα και πιο δυναμικές και τείνουν περισσότερο να βασίζονται στην προσωπική επιλογή των ατόμων.

Τέσσερα είδη γνώσης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Η γνώση είναι πληροφορία που έχει έναν σκοπό ή μια συγκεκριμένη χρήση. Ένας χειρομάντης είναι πιθανό να σας εξηγήσει ότι το όνειρο που βλέπετε είναι ένα μεταφυσικό παράθυρο στο μέλλον σας. Ένας επιστήμονας ωστόσο πιθανότατα θα εξηγούσε τους βιολογικούς μηχανισμούς των ονείρων, υποστηρίζοντας ότι τα όνειρα δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη ως αξιόπιστες πηγές πρόβλεψης. Επιδιώκοντας διαφορετικούς στόχους, οι άνθρωποι ανέπτυξαν διαφορετικά είδη ψυχολογικής γνώσης. Στην Ψυχολογία αναγνωρίζονται τουλάχιστον τέσσερις κατηγορίες γνώσης (Πίνακας 1.1).

Οι παραδοχές της κοινής λογικής, όπως το πώς να αντιμετωπίζει κανείς τη βαθιά θλίψη ή το πώς να ερμηνεύει τα όνειρα, αποτελούσαν πάντα μέρος της ανθρώπινης γνώσης για τα νοητικά φαινόμενα. Κάποιες στιγμές στην ιστορία, ορισμένα αξιακά δόγματα, τα οποία ενσωματώθηκαν σε οργανωμένες θρησκείες, είχαν τρομακτική επίπτωση στην απλοαϊκή, επιστημονική και νομική γνώση. Η αξιακά βασισμένη, βαθιά εδραιωμένη πολιτισμική γνώση τείνει να αντιστέκεται στις ραγδαίες αλλαγές, αλλά και αυτή μεταβάλλεται. Η νομική ψυχολογική γνώση αλλάζει παράλληλα με τις συνεχείς μεταβολές που συντελούνται στην κοινωνία (Shiraev, 2011).

Πολιτισμός και παράδοση

Διακρίνονται δύο τύποι πολιτισμικής προέλευσης. Ο ένας ονομάζεται **παραδοσιακή κουλτούρα**, η οποία είναι μια πολιτισμική κατασκευή βασισμένη σε παραδόσεις, κανόνες, σύμβολα και αρχές που κυριάρχησαν στο παρελθόν. Ο άλλος τύπος είναι η **μη παραδοσιακή κουλτούρα** (συχνά αποκαλείται *σύγχρονη*), η οποία βασίζεται σε νέες αρχές, ιδέες και πρακτικές. Η επικράτηση της επιστημονικής γνώσης και των τεχνολογικών εξελίξεων κατά κανόνα σχετίζεται με τους μη παραδοσιακούς πολιτισμούς. Ένας παραδοσιακός πολιτισμός έχει την τάση να αυτοπεριορίζεται σε τοπικά και περιφερειακά όρια. Είναι συντηρητικός και μη ανεκτικός σε καινοτομίες. Ο μη παραδοσιακός πολιτισμός τείνει να είναι ευέλικτος και δυναμικός. Η εικόνα της πραγματικότητας στις σύγχρονες μη παραδοσιακές κουλτούρες διευρύνεται. Σε αντίθεση, οι παραδοσιακές κουλτούρες τείνουν να είναι περιοριστικές: η εικόνα της πραγματικότητας περιβάλλει μόνο ένα συγκεκριμένο σύνολο ιδεών που σχετίζεται με συγκεκριμένο θρησκευτικό δόγμα, φυλή, εθνική ομάδα ή εδαφική επικράτεια. Οι βασικές διαφορές ανάμεσα στις παραδοσιακές και τις μη παραδοσιακές κουλτούρες αναφέρονται στον Πίνακα 1.2.

Η παραδοσιακή κοινωνία δομεί τις ζωές των ανθρώπων και δίνει στις ενέργειές τους μικρά περιθώρια επιλογής: τα περισσότερα πράγματα στη ζωή μας εντέλλονται από τους φορείς εξουσίας, και μας επιβάλλονται με ελάχιστα περιθώρια για αλλαγές. Οι παραδοσιακές κοινωνίες, μέσω της θρησκείας και άλλων πολιτισμικών επιταγών, επιβάλλουν στα άτομα νοηματοδοτήσεις σχετικά με το καλό και το κακό, τα επιθυμητά και τα ανε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2
Σύγκριση ανάμεσα στους παραδοσιακούς και τους μη παραδοσιακούς πολιτισμούς

Παραδοσιακοί Πολιτισμοί	Μη Παραδοσιακοί Πολιτισμοί
Οι περισσότεροι κοινωνικοί ρόλοι αποδίδονται στα άτομα εκ των προτέρων.	Οι περισσότεροι κοινωνικοί ρόλοι διαμορφώνονται δυναμικά από τα άτομα.
Στις αξιολογήσεις της ατομικής συμπεριφοράς, η έμφαση δίνεται στα ήθη και στα έθιμα.	Στις αξιολογήσεις της ατομικής συμπεριφοράς, η έμφαση δίνεται στην ατομική επιλογή.
Υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στο καλό και το κακό στην ανθρώπινη συμπεριφορά.	Η διάκριση ανάμεσα στο καλό και το κακό στην ανθρώπινη συμπεριφορά είναι σχετική.
Η αλήθεια δεν είναι διαπραγματεύσιμη· θεμελιώνεται και δεν αλλάζει.	Η αλήθεια αποκαλύπτεται μέσω του ανταγωνισμού των ιδεών.
Οι ατομικές επιλογές περιορίζονται εντός των ορίων των κοινωνικών επιταγών. Παράδειγμα: απαγορεύονται οι προγαμιαίες, οι εξωσυζυγικές και οι ομοφυλοφιλικές συμπεριφορές.	Οι ατομικές επιλογές δεν περιορίζονται αυστηρά εντός των ορίων των κοινωνικών επιταγών. Παράδειγμα: οι προγαμιαίες, οι εξωσυζυγικές και οι ομοφυλοφιλικές συμπεριφορές είναι γενικώς ανεκτές.

πιθύμητα, τις αξιόλογες και ανάξιες πράξεις, καθώς και την ψυχική υγεία ή την παράνοια. Για παράδειγμα, στην παραδοσιακή κινέζικη κουλτούρα, ο ρόλος των γυναικών περιγραφόταν πρωτίστως από τους ρόλους που είχαν μέσα στην οικογένεια: κόρη, σύζυγος και μητέρα, οι οποίες έπρεπε να υπακούν, αντίστοιχα, τον πατέρα, τον σύζυγο και τον γιο τους (Cheung & Halpern, 2010). Η Κίνα έχει αλλάξει και συνεχίζει να αλλάζει. Οι σύγχρονες κουλτούρες υιοθετούν έμφυλους ρόλους που δίνουν έμφαση στην ισότητα μεταξύ αντρών και γυναικών. Σε αντίθεση, οι έμφυλοι ρόλοι στις παραδοσιακές κουλτούρες διατηρούν τις διακρίσεις, με τις γυναίκες να λαμβάνουν πιο χαμηλή εκπαίδευση και να έχουν λιγότερες κοινωνικές ευκαιρίες από ό,τι οι άντρες. Πρέπει ωστόσο να γίνει κατανοητό ότι οι παραδοσιακές αξίες και οι κανόνες δεν επιβάλλονται πάντοτε με καταναγκαστικό τρόπο ή συντηρούνται με τη συμμόρφωση. Πολλοί άνθρωποι

από παραδοσιακές κουλτούρες αποδέχονται τους κανόνες τους με προθυμία. Μερικοί από αυτούς μάλιστα δεν θέλουν να αντιμετωπίσουν την αβεβαιότητα που συχνά συνοδεύουν η νέα γνώση και οι ξένες προς αυτούς πρακτικές. Άλλοι πάλι δεν επιθυμούν να χάσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Σε αντίθεση, οι μη παραδοσιακοί πολιτισμοί γενικά υιοθετούν την ελευθερία της επιλογής. Αυτό ωστόσο έχει κάποιο κόστος και μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη ψυχολογικών προβλημάτων. Ο ψυχολόγος Barry Schwartz (2004) έδειξε ότι οι άνθρωποι στις σύγχρονες καταναλωτικές κοινωνίες δαπανούν υπερβολικά πολύ χρόνο επιλέγοντας μεταξύ διαφορετικών τροφών, επίπλων, αυτοκινήτων, ρούχων και προορισμών διακοπών. Αυτό το φάσμα εναλλακτικών μπορεί να οδηγήσει στη λεγόμενη «συμφόρηση επιλογών» και να προκαλέσει απογοήτευση αναφορικά με τα λάθη που διαπράττουν οι άνθρωποι όταν κάνουν τις επιλογές τους.

Εμπειρική εξέταση του πολιτισμού

Συχνά αναφερόμαστε στους ανθρώπους λέγοντας: «Αυτή είναι από άλλο πολιτισμό» ή «Ας σκεφτούμε το μοναδικό πολιτισμικό του υπόβαθρο». Υπάρχουν πράγματι διαφορετικοί τύποι πολιτισμού; Πολλοί ακαδημαϊκοί ψυχολόγοι εργάστηκαν και συνεχίζουν να εργάζονται πάνω στην παραδοχή ότι οι πολιτισμικές διαφορές μπορούν να γίνουν κατανοητές με όρους πολιτισμικών διχοτομιών. Μερικές τέτοιες διχοτομίες είναι η υψηλή έναντι της χαμηλής απόστασης εξουσίας, η υψηλή έναντι της χαμηλής αποφυγής αβεβαιότητας και η συλλογικότητα έναντι του ατομικισμού.

“Όσο ψηλότερα πετάμε, τόσο μικρότερους βλέπουμε εκείνους που δεν μπορούν να πετάξουν.”

Friedrich Nietzsche (1844-1900) - Γερμανός φιλόσοφος

“Ζήτα συμβουλές από όσους είναι ίσοι σου και βοήθεια από όσους είναι ανώτεροί σου.”

Δανέζικη παροιμία

Η **απόσταση εξουσίας** δηλώνει τον βαθμό στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αποδέχονται ότι η ισχύς στους φορείς και στους οργανισμούς

κατανέμεται άνισα (Hofstede, 1980). Θεωρείται ότι υπάρχουν πολιτισμοί υψηλής και χαμηλής απόστασης εξουσίας. Οι περισσότεροι άνθρωποι στους πολιτισμούς υψηλής απόστασης εξουσίας γενικά αποδέχονται την ανισότητα ανάμεσα στους ηγέτες και στους καθοδηγούμενους, στην ελίτ και στον λαό, στους διευθύνοντες και στους υφιστάμενους, στους βιοποριστικούς παρόχους της οικογένειας και στα λοιπά μέλη της.

Μια ινδική κοινωνία βασισμένη στο σύστημα της κάστας αποτελεί δείγμα πολιτισμού υψηλής απόστασης εξουσίας. Αντίστοιχα, υπάρχουν πολιτισμοί χαμηλής απόστασης εξουσίας στους οποίους η ισότητα είναι η προτιμώμενη αξία στις σχέσεις. Μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι στους ιεραρχικούς, υψηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμούς έχουν την τάση να επιβάλλουν αυστηρότερους κανόνες συμπεριφοράς που σχετίζονται με την κοινωνική θέση (π.χ. «Όταν γίνεις πατέρας, πρέπει πάντα να φέρεσαι ως η κεφαλή της οικογένειας»). Από την άλλη, οι άνθρωποι στους ισότιμους, χαμηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμούς ασχολούνται πολύ λιγότερο με κανόνες συμπεριφοράς που αποδίδονται στην κοινωνική τους θέση («Ένας πατέρας είναι απλώς ένας άνθρωπος»). Σε πολλές μελέτες έχει καταδειχθεί, για παράδειγμα, ότι οι ΗΠΑ θεωρούνται ένας σχετικά ισότιμος, χαμηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμός. Από την άλλη, η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα θεωρούνται πιο ιεραρχικοί και υψηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμοί (Matsumoto, 2007). Μελέτες δείχνουν επίσης ότι, σε ατομικό επίπεδο, οι υψηλές τιμές απόστασης εξουσίας μπορεί να οφείλονται στον προσανατολισμό του ατόμου στην κοινωνική κυριαρχία, που είναι μια μέτρηση της προτίμησης για ιεραρχία στο πλαίσιο οποιουδήποτε δεδομένου κοινωνικού συστήματος (Sidanius & Pratto, 2001). Οι άνθρωποι που αποδέχονται την κοινωνική ιεραρχία τείνουν να βλέπουν τις κοινωνικές, έμφυλες, εθνοτικές και άλλες ομάδες ως ανισότιμες. Αυτές οι στάσεις πιθανότατα διαμορφώνονται σε μικρή ηλικία (Lee et al., 2007).

“Εάν η ζωή ήταν αιώνια, κάθε ενδιαφέρον και προσμονή θα χάνονταν. Η αβεβαιότητα είναι αυτό που την κάνει γοητευτική.”

Γιοσίντα Κένκο (1283-1350) - Ιάπωνας αξιωματούχος και βουδιστής μοναχός

“Εάν εγκαταλείψεις τη βεβαιότητα και εξαρτάσαι μόνο από την αβεβαιότητα, τότε θα χάσεις τόσο τη βεβαιότητα όσο και την αβεβαιότητα.”

Σανσκριτική παροιμία

Ο **προσανατολισμός της αβεβαιότητας** αναφέρεται στους συνήθεις τρόπους που υιοθετούν οι άνθρωποι για να διαχειριστούν την αβεβαιότητα στην καθημερινότητά τους και στη ζωή τους γενικότερα. Αυτό το φαινόμενο μετρίεται πάνω σε ένα συνεχές, στο ένα άκρο του οποίου είναι η αποδοχή ή η ανοχή της αβεβαιότητας και στο άλλο άκρο είναι η αποφυγή της αβεβαιότητας.

Αποφυγή της αβεβαιότητας είναι ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αισθάνονται άνετα με την αβεβαιότητα και την αμφισημία. Οι άνθρωποι στους πολιτισμούς που χαρακτηρίζονται από υψηλή αποφυγή της αβεβαιότητας υποστηρίζουν κατά κανόνα πεποιθήσεις που υπόσχονται βεβαιότητα και διατηρούν οργανισμούς που προστατεύουν τη συμμόρφωση. Παρομοίως, οι άνθρωποι στους πολιτισμούς που χαρακτηρίζονται από χαμηλή αποφυγή της αβεβαιότητας τείνουν να εκδηλώνουν αντικομφορμιστικές στάσεις, έλλειψη προβλεψιμότητας, δημιουργικότητα και νέες μορφές σκέψης και συμπεριφοράς. Οι άνθρωποι που αποδέχονται την αβεβαιότητα τείνουν να αποκρίνονται σε αβέβαιες καταστάσεις αναζητώντας πληροφορίες και προβαίνοντας σε δραστηριότητες που μπορούν να επιλύσουν άμεσα την αβεβαιότητα. Οι άνθρωποι που είναι προσανατολισμένοι στη βεβαιότητα τείνουν να σέβονται τους κανόνες, τα έθιμα ή τις γνώμες των άλλων, συμπεριλαμβανομένων των μορφών εξουσίας, για την επίλυση της αβεβαιότητας (Sorrentino et al., 2008). Έρευνες δείχνουν ότι οι άνθρωποι στους ανατολικούς και τους δυτικούς πολιτισμούς διαφέρουν στον τρόπο με τον οποίο χειρίζονται την αβεβαιότητα. Ειδικότερα στους ανατολικούς πολιτισμούς, όπως στην Ιαπωνία ή την Κίνα, οι άνθρωποι τείνουν να αποφεύγουν περισσότερο την αβεβαιότητα από ό,τι οι άνθρωποι στους δυτικούς πολιτισμούς, όπως στη Γαλλία ή τον Καναδά (Hofstede, 1980).

Η **συλλογικότητα** και ο **ατομικισμός** είναι ίσως τα συχνότερα αναφερόμενα και περισσότερο μελετώμενα πολιτισμικά χαρακτηριστικά (Triandis, 1989). Ο ατομικισμός ερμηνεύεται τυπικά ως μια σύνθετη συμπεριφορά που βασίζεται στο ενδιαφέρον για τον εαυτό και στα μέ-

λη της άμεσης οικογένειας ή στα μέλη της βασικής ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο, σε αντιδιαστολή με το ενδιαφέρον για άλλες ομάδες ή για την κοινωνία στην οποία ανήκει κανείς. Αντίθετα η συλλογικότητα ερμηνεύεται τυπικά ως μια συμπεριφορά που βασίζεται στο ενδιαφέρον για τους άλλους και στη μέριμνα για τις παραδόσεις και τις αξίες. Συλλογικότητα και ατομικισμός μπορούν να μελετηθούν στο επίπεδο των αποκαλούμενων «ισχυρών δεσμών» (μεταξύ των μελών της οικογένειας και των στενών φίλων) καθώς και στο επίπεδο των «αδύναμων δεσμών» που εμφανίζονται στις συνηθισμένες γνωριμίες (Granovetter, 1973). Οι κανόνες των ομάδων στους συλλογικούς πολιτισμούς –πάνω από οτιδήποτε άλλο– είναι πιθανό να καθοδηγούν την ατομική συμπεριφορά. Οι άνθρωποι στους συλλογικούς πολιτισμούς γενικά τείνουν να προτιμούν στρατηγικές επίλυσης των συγκρούσεων που προάγουν την αρμονία, ενώ οι άνθρωποι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς προτιμούν περισσότερο ανταγωνιστικές στρατηγικές. Ενώ η συλλογικότητα παρουσιάζεται περισσότερο στις ασιατικές χώρες, στις παραδοσιακές κοινωνίες και στις πρώην κομμουνιστικές χώρες, ο ατομικισμός είναι πιο αυξημένος στις χώρες του δυτικού κόσμου (Triandis, 1996). Στους Βορειοαμερικανούς, συγκριτικά με τους Δυτικοευρωπαίους και τους Ασιάτες, κυριαρχούν η ανεξαρτησία και ο ατομικισμός, σε αντιδιαστολή με την αλληλεξάρτηση και τη συλλογικότητα που παρατηρούνται σε άλλες ομάδες (Kitayama et al., 2010). Κάποιοι υποστήριξαν ότι η συλλογικότητα έχει τις ρίζες της στη σπανιότητα των πόρων. Εάν εσείς ως ομάδα έχετε λίγους διαθέσιμους πόρους, είναι πιθανό να συνασπιστείτε με άλλα μέλη της ομάδας σας. Ο Thomas Talhelm από το Πανεπιστήμιο της Virginia και οι συνεργάτες του υποστηρίζουν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που επηρεάζει τη συλλογικότητα είναι η γεωργία (Talhelm et al., 2014). Το κύριο αγροτοπαραγωγικό προϊόν της Δύσης είναι τα σιτηρά, ενώ της Ανατολής είναι το ρύζι. Πριν από την εκβιομηχάνιση της γεωργίας τα τελευταία 100 χρόνια, ένας αγρότης που καλλιεργούσε ρύζι έπρεπε να αφιερώσει τον διπλάσιο χρόνο για την παραγωγή του από έναν αγρότη που καλλιεργούσε σιτηρά. Με άλλα λόγια, οι καλλιεργητές ρυζιού (οι περισσότεροι εκ των οποίων ζούσαν στην Ανατολή και στον Νότο) ιστορικά χρειάζονταν περισσότερα εργατικά χέρια για την παραγωγή της σοδειάς τους συγκριτικά με τους καλλιεργητές σιτηρών (οι περισσότεροι εκ των οποίων ζούσαν στη Δύση και στον Βορρά).

Γηγενείς ψυχολογίες

Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι δίνουν όλο και μεγαλύτερη προσοχή στις γηγενείς κουλτούρες. Οι **αυτόχθονες ομάδες** προστατεύονται από διεθνείς και εθνικούς νόμους, διατηρώντας ειδικά δικαιώματα τα οποία βασίζονται στους ιστορικούς δεσμούς τους με μια συγκεκριμένη εδαφική περιοχή και στην πολιτισμική και ιστορική μοναδικότητά τους. Οι Kim και Berry (1993) ορίζουν τις γηγενείς ψυχολογίες (εδώ ο πληθυντικός αριθμός θεωρείται κατάλληλος τύπος, επειδή προφανώς κάθε ομάδα ανθρώπων μπορεί να αναπτύξει τη δική της ψυχολογία) ως την επιστημονική μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εμπειρίας που είναι κοινές σε μια δεδομένη ομάδα αυτοχθόνων. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό για μια αυτόχθονη ομάδα είναι οι διατηρούμενοι παραδοσιακοί τρόποι επιβίωσης, όπως η εξάρτηση από το κυνήγι, τη συλλογή τροφής και άλλες ουσιώδεις μορφές παραγωγής. Γενικά μιλώντας, οι περισσότερες αυτόχθονες ομάδες ζουν σε μη αστικοποιημένες περιοχές.

Μία από τις παραδοχές της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας είναι ότι δεν μπορούμε να συλλάβουμε πλήρως την ψυχοσύνθεση των ανθρώπων σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό αν δεν έχουμε κατανοήσει σε βάθος τα κοινωνικά, ιστορικά, οικονομικά, πολιτικά, ιδεολογικά και θρησκευτικά θεμέλια που έχουν διαμορφώσει τη συμπεριφορά και την εμπειρία της συγκεκριμένης ομάδας. Επομένως, οι γηγενείς θεωρίες, συμπεριλαμβανομένης της γηγενούς ψυχολογίας, χαρακτηρίζονται από τη χρήση εννοιών και μεθοδολογιών που σχετίζονται αποκλειστικά με την υπό μελέτη πολιτισμική ομάδα (Ho, 1998). Οι ψυχολόγοι είναι επίσης σημαντικό να κατανοήσουν ότι για αιώνες οι αυτόχθονες υπέφεραν από την αποικιοκρατία και την κατάκτησή τους από άλλες δυνάμεις, αλλά παρ' όλα αυτά επέδειξαν αποφασιστικότητα και κατάφεραν να επιβιώσουν με τις δικές τους διακριτές ταυτότητες ενάντια σε κάθε αντιξοότητα (Anaya, 2009).

Εθνοκεντρισμός

Κάποτε ζητήθηκε από φοιτητές πανεπιστημίων σε διάφορες χώρες να σχεδιάσουν μέσα σε δέκα λεπτά έναν όσο το δυνατόν πιο λεπτομερή παγκόσμιο χάρτη. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις η χώρα των φοιτητών σχε-

διάστηκε δυσανάλογα μεγάλη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες (Whittaker & Whittaker, 1972). Ίσως αυτό που είναι πιο οικείο τείνει να παίρνει υπερβολικές διαστάσεις.

Ο **εθνοκεντρισμός** είναι κατά κάποιον τρόπο μια υπερβολή. Είναι η οπτική που υποστηρίζει τη διατύπωση κρίσεων για την εθνότητα, την εθνική ταυτότητα και τις πολιτισμικές ομάδες από τη σκοπιά της εθνότητας, της εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής ομάδας του παρατηρητή. Στην Ψυχολογία, για παράδειγμα, διάφορες θεωρίες που βασίζονται σε έννοιες ξένες προς τον μελετώμενο πολιτισμό πέφτουν στην παγίδα του εθνοκεντρισμού. Για όσους μεγάλωσαν σε ένα μέρος και δεν έχουν έρθει ποτέ σε επαφή με άλλες χώρες, οι διαφορές μεταξύ Χιλή και Αργεντινής, Γαλλίας και Αγγλίας ή Τουρκίας και Ελλάδας φαντάζουν ασήμαντες. Ο εθνοκεντρισμός περιορίζει την αντίληψή μας για άλλες χώρες και κοινωνικές ομάδες. Με αυτή την έννοια, είναι μια διαστρέβλωση της πραγματικότητας.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, το να είναι κανείς εθνοκεντρικός σημαίνει επίσης ότι κρίνει από τη θέση μιας πολιτισμικής πλειοψηφίας. Οι αξίες και οι κανόνες που γίνονται αποδεκτοί από οποιαδήποτε πλειοψηφία έχουν μεγάλη ισχύ λόγω του απόλυτου μεγέθους της πλειοψηφίας, αλλά και επειδή τα μέλη της κατέχουν τις περισσότερες θέσεις ισχύος.

Πολυπολιτισμικότητα

Η αναζήτηση της ίσης μεταχείρισης σε όλες τις κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες θεωρείται δεδομένη στη σύγχρονη Ψυχολογία (Fowers & Richardson, 1996· Sears, 1996). Η **πολυπολιτισμικότητα** όχι μόνο ενθαρρύνει την αναγνώριση της ισοτιμίας για τις εθνοτικές ή θρησκευτικές ομάδες σε μια χώρα, αλλά προάγει επίσης την ιδέα ότι οι ποικίλες πολιτισμικές ομάδες έχουν το δικαίωμα να ακολουθούν τις δικές τους αξίες και πρακτικές. Η διπολιτισμικότητα, ως ένα είδος πολυπολιτισμικότητας, είναι ο συνδυασμός χαρακτηριστικών από δύο πολιτισμούς σε ένα μοναδικό μείγμα. Οι μετανάστες μπορούν να υιοθετήσουν διπλές εθνικές ταυτότητες, να μιλούν άπταιστα δύο γλώσσες και να μεγαλώνουν τα παιδιά τους ως δίγλωσσα (Ng & Lai, 2011). Διπολιτισμικότητα μπορεί να υπάρξει ακόμα και σε απλά έθιμα. Για παράδειγμα, πολλοί Αμερικανοί κουβανικής

καταγωγής γιορτάζουν την Ημέρα των Ευχαριστιών με έναν συνδυασμό παραδοσιακών εδεσμάτων της συγκεκριμένης γιορτής και πιάτων από την κουβανέζικη κουζίνα (Chen et al., 2008).

Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι ένα σχετικά νέο πεδίο που προέρχεται από την επιστημονική γενική Ψυχολογία. Αποτελεί μέρος μιας πνευματικής παράδοσης που έχει τις ρίζες της κυρίως στην Ευρώπη, αλλά αναπτύχθηκε περισσότερο στη Βόρεια Αμερική. Οι παλιές ρίζες της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας όμως ανάγονται στην ιστορία της σύγχρονης επιστήμης. Πέρα από τους ιστορικούς δεσμούς με τη γενική Ψυχολογία, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία έχει δεχθεί διάφορες επιρροές, μερικές από τις οποίες πηγάζουν από επιστημονικά πεδία όπως η Ανθρωπολογία, η Φυσιολογία, η Κοινωνιολογία, η Ιστορία και η Πολιτική Επιστήμη.

Σε κάθε κεφάλαιο του βιβλίου αναφέρονται πολλές συγκεκριμένες απόψεις που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας. Εδώ θα περιγραφούν μερικές μόνο σημαντικές τάσεις.

Παρά τις λιγοστές και ελλιπείς γνώσεις μας για τους αρχαίους φιλοσόφους και τα επιστημονικά τους επιτεύγματα, είναι λογικό να υποθέτουμε ότι οι επιστήμονες είχαν επίγνωση της ανθρώπινης ετερότητας και έδιναν έμφαση στην ύπαρξη τόσο διομαδικών όσο και κοινωνικών διαφορών στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Φαίνεται βέβαια ότι η εθνοκεντρική θεώρηση του κόσμου στην κλασική αρχαιότητα ήταν αρκετά διαδεδομένη: από τον φερόμενο «ομφαλό» της γης στους Δελφούς και την ευτυχία τού να γεννηθεί κανείς «Έλληνας και όχι βάρβαρος» (φράση που ο Διογένης ο Λαέρτιος αποδίδει στον Θαλή ή στον Σωκράτη) μέχρι το –αδιευκρίνιστης προέλευσης, αλλά τόσο κοινότοπα επαναλαμβανόμενο έως τις μέρες μας– «πας μη Έλλην βάρβαρος». Παράλληλα ωστόσο δεν περνά απαρατήρητη η οξυδερκής περιγραφή των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων από τον Ηρόδοτο, ο οποίος επιχείρησε να καταγράψει τις αιτίες των Περσικών πολέμων από τη σκοπιά και των δύο αντιπάλων αιώνες πριν διατυπωθεί η αρχή του πολιτισμικού σχετικισμού. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Θουκυδίδης παρείχε μια εκπληκτικά σύγχρονη θεώρηση της αλληλεπίδρασης του οικολογικού πλαισίου με την ανθρώπινη συμπεριφορά

Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία: Όταν οι προσδοκίες διαμορφώνουν την πραγματικότητα

“Σεβάσου τον άνθρωπο, κι αυτός θα κάνει τα υπόλοιπα.”

Ανώνυμος

“Όταν πιστεύεις ότι κάτι είναι αδύνατο, αυτό ακριβώς το καθιστάς.”

Γαλλική παροιμία

Οι στάσεις και οι πεποιθήσεις που διατηρούμε για τους άλλους ανθρώπους μπορούν –με ή χωρίς την πρόθεσή μας– να παράγουν πράγματι τις συμπεριφορές τις οποίες αναμένουμε. Με άλλα λόγια, οι υποθέσεις ενός παρατηρητή για ένα άτομο μπορεί να το ωθήσουν να υιοθετήσει τις ιδιότητες που αναμένεται να επιδείξει. Αυτό το φαινόμενο είναι γνωστό ως **αυτοεκπληρούμενη προφητεία**.

Στην πιο διάσημη ίσως –αν και ακόμα αμφιλεγόμενη– μελέτη για την αυτοεκπληρούμενη προφητεία, οι Rosenthal και Jacobson (1968) πληροφορούσαν κάποιους δασκάλους σε ένα δημοτικό σχολείο του Σαν Φρανσίσκο ότι, βάσει ενός αξιόπιστου ψυχολογικού τεστ, ορισμένοι από τους μαθητές στην τάξη τους θα μπορούσαν να σημειώσουν εντυπωσιακή πρόοδο στη σχολική τους επίδοση κατά τη διάρκεια της ερχόμενης σχολικής χρονιάς. Στην πραγματικότητα όμως δεν υπήρχε τέτοιο τεστ και τα παιδιά που χαρακτηρίστηκαν ως «διάνοιες» είχαν επιλεγεί τυχαία. Παρ’ όλα αυτά, όταν η απόδοση των παιδιών αξιολογήθηκε αρκετούς μήνες αργότερα, οι μαθητές που είχαν χαρακτηριστεί εκ των προτέρων ως «διάνοιες» σημείωσαν πράγματι βελτίωση στη σχολική τους επίδοση. Ακόμα πιο αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι ο δείκτης νοημοσύνης τους αυξήθηκε. Φαίνεται ότι οι δάσκαλοι είχαν ασυναίσθητα δημιουργήσει εκείνες ακριβώς τις συμπεριφορές που προσδοκούσαν.

Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία ισχύει για ένα ευρύ φάσμα τόσο θετικών όσο και αρνητικών προσδοκιών του παρατηρητή, όπως είναι η εχθρότητα (Snyder & Swann, 1978), η εξωστρέφεια (Snyder, 1984), τα έμφυλα στερεότυπα (Skrypnik & Snyder, 1982), τα φυλετικά στερεότυπα (Word et al., 1974), ακόμα και τα στερεότυπα που αφορούν τη φυσική ελκυστικότητα (Snyder et al., 1977). Αυτές οι μελέτες δείχνουν πώς

οι κάθε είδους προκαταλήψεις μπορούν να θέσουν σε λειτουργία έναν αυτοδιαωνιζόμενο και κλιμακούμενο φαύλο κύκλο ανεπιθύμητων ενεργειών (βλ. την ενότητα «Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα» στο παρόν κεφάλαιο), όπου η αυτοεκπληρούμενη προφητεία μπορεί να επηρεάσει όχι μόνο το πώς συμπεριφέρεται το προκατειλημμένο άτομο απέναντι στο θύμα, αλλά και πώς το θύμα μπορεί κατόπιν να συμπεριφέρεται με τρόπο που επιβεβαιώνει τις αρχικές προκαταλήψεις του πρώτου.

Δεν είναι όμως μόνο το γεγονός ότι σπάνια έχουμε επίγνωση του βαθμού στον οποίο οι προσδοκίες μας μπορούν να επηρεάσουν τη συμπεριφορά των άλλων· είναι επίσης το γεγονός ότι πιθανώς αντιλαμβανόμαστε ακόμα λιγότερο το πώς οι προσδοκίες των άλλων μπορούν να επηρεάσουν τη δική μας συμπεριφορά. Γι’ αυτό είναι σημαντικό να θυμάστε ότι οι πράξεις μας διαμορφώνονται όχι μόνο από τις δικές μας στάσεις, αλλά και από τις προσδοκίες εκείνων με τους οποίους αλληλεπιδρούμε. Για να το θέσουμε διαφορετικά, καλλιεργούμε διαρκώς τις κατασκευές της κοινωνικής πραγματικότητας ο ένας του άλλου.

Με δεδομένη την παρουσία της αυτοεκπληρούμενης προφητείας σε κάθε πτυχή της ζωής, καλό θα ήταν να λαμβάνουμε υπόψη την πιθανή της επίδραση σε όλες τις κοινωνικές μας αλληλεπιδράσεις. Σε μια κοινότητα εθνοτικής μειονότητας, για παράδειγμα, τι πιστεύετε ότι θα συνέβαινε εάν ένας αστυνομικός ανέμενε ότι οι κάτοικοι της γειτονιάς είναι εχθρικοί και ανέντιμοι; Απρόθυμοι να συνεργαστούν; Αβοήθητοι; Παρανοϊκοί; Βίαιοι; Αντίστοιχα, τι θα συνέβαινε εάν ένας κάτοικος αυτής της κοινότητας ανέμενε ότι οι αστυνομικοί είναι εχθρικοί και ανέντιμοι; Άδικοι; Κακοί; Κακοποιητικοί; Βίαιοι; Η αστυνομία και η κοινότητα είναι δυνατόν να δημιουργήσουν ένα αμοιβαία ενισχυόμενο σύστημα προβολής που να υποστηρίζει τις σχετικές αρχικές προσδοκίες τους, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου θα δημιουργούνταν εκτός της άμεσης επίγνωσής τους.

Άσκηση 2.8. Διερευνώντας τις εκδηλώσεις της αυτοεκπληρούμενης προφητείας

Για άσκηση, επιλέξτε δύο σενάρια –υποθετικά ή πραγματικά– τα οποία να σχετίζονται με αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Καθώς κάνετε την επιλογή σας, λάβετε υπόψη διάφορα θέματα (π.χ. στερεότυπα, προκαταλήψεις, ανατροφή παιδιών, υποβολή σε τεστ, ανταγωνισμός), πλαίσια (π.χ. έρευν-

να, τάξη, χώρος εργασίας, θρησκεία) και κοινωνικές ή κυβερνητικές πολιτικές, προγράμματα και νόμους (π.χ. πρόνοια, ανεργία, διεκδικητική δράση, άρση των διακρίσεων, μετανάστευση, δίγλωσση εκπαίδευση, σεξουαλική παρενόχληση, υποχρεωτική συνταξιοδότηση). Έπειτα, για κάθε σενάριο, παρουσιάστε τις σκέψεις σας αναφορικά με το πώς οι προσδοκίες του Ατόμου Α μπορεί να επηρεάσουν τη συμπεριφορά του απέναντι στο Άτομο Β. Τέλος, συζητήστε πώς οι πράξεις του Ατόμου Α θα έκαναν το Άτομο Β να συμπεριφερθεί σύμφωνα με τις αρχικές προσδοκίες του Ατόμου Α. Με άλλα λόγια, εντοπίστε ορισμένους ειδικούς παράγοντες ή γεγονότα που πιστεύετε ότι μπορούν να καταστήσουν πραγματικές τις αρχικές προσδοκίες του Ατόμου Α σε σχέση με τις στάσεις και τις συμπεριφορές του Ατόμου Β.

Σενάριο: _____

Επιπτώσεις των προσδοκιών του Ατόμου Α στη συμπεριφορά απέναντι στο Άτομο Β: _____

Επιπτώσεις της συμπεριφοράς του Ατόμου Α στις επακόλουθες πράξεις του Ατόμου Β: _____

Αντίδοτα

1. Σε όλες τις κοινωνικές σας αλληλεπιδράσεις, να θυμάστε ότι οι προσδοκίες μπορούν από μόνες τους να δημιουργήσουν τη δική τους πραγματικότητα.
2. Προσπαθήστε συνειδητά να αποκτήσετε επίγνωση των προσδοκιών σας και των τρόπων με τους οποίους αυτές μπορούν να σας ωθήσουν να προκαλέσετε συγκεκριμένες συμπεριφορές σε άλλους.
3. Μην ξεχνάτε ότι η δική σας συμπεριφορά δεν παραμένει ανεπηρέαστη από την επίδραση της αυτοεκπληρούμενης προφητείας. Να θυμάστε ειδικότερα ότι η συμπεριφορά σας μπορεί να διαμορφωθεί από τις προσδοκίες των άλλων ανθρώπων για εσάς.
4. Όταν διεξάγετε έρευνες, λάβετε ορισμένα μέτρα προστασίας για να μειώσετε την ενδεχόμενη επίδραση των προσδοκιών σας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί, για παράδειγμα, όταν οι συμμετέχοντες δεν έχουν λεπτομερή γνώση (όπως λέγεται, είναι «τυφλοί») του σκοπού, των στόχων ή των υποθέσεων της μελέτης.

Led Zeppelin. Ωστόσο, όσοι μεγάλωσαν εκτός δυτικής παράδοσης της ροκ μουσικής θα ερμηνεύσουν αυτές τις νότες ως μια «μελωδία» και τίποτε περισσότερο.

Η αίσθηση και η αντίληψη είναι δύο βασικές διεργασίες που πρωτομελετήθηκαν στα ψυχολογικά εργαστήρια περισσότερο από 100 χρόνια πριν σε αρκετές χώρες, όπως ήταν η Γερμανία, η Γαλλία, η Ρωσία, το Ηνωμένο Βασίλειο και οι ΗΠΑ. Η συγκριτική ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από αυτά τα εργαστήρια δείχνει αξιοσημείωτες ποσοτικές και ποιοτικές ομοιότητες—παρά τις ατομικές διαφορές—τόσο στις αισθητήριες όσο και στις αντιληπτικές διεργασίες στους ανθρώπους από διαφορετικές χώρες (Yaroshevski, 1996). Στα περισσότερα πειράματα ωστόσο οι ψυχολόγοι μελέτησαν τις αισθήσεις χρησιμοποιώντας ένα «τυπικό»—για την ψυχολογική έρευνα εκείνη την εποχή, στα 1800—δείγμα: τους ίδιους τους ερευνητές, τους ακαδημαϊκούς βοηθούς τους και φυσικά τους φοιτητές. Ως εκ τούτου, τα δεδομένα τέτοιων μελετών προήλθαν κυρίως από μορφωμένους λευκούς άντρες. Η διαπολιτισμική διερεύνηση των αισθήσεων εικάζεται ότι ξεκίνησε με την έρευνα που πραγματοποίησαν ο Rivers και οι συνεργάτες του (1901), οι οποίοι επέλεξαν δείγματα από την Ευρώπη και τα νησιά Τόρες Στρέιτ, μια περιοχή κοντά στην Αυστραλία. Ο Rivers εξέτασε μια δημοφιλή υπόθεση για την εξαιρετική οπτική οξύτητα των μη Ευρωπαίων. Η υπόθεση δεν επιβεβαιώθηκε: η όραση των κατοίκων των νησιών Τόρες Στρέιτ δεν βρέθηκε να είναι εξαιρετική. Παρ' όλα αυτά, οι διαπολιτισμικές έρευνες για τις αισθήσεις και την αντίληψη πολλαπλασιάστηκαν μετά από αυτή τη μελέτη.

Πώς ο πολιτισμός επηρεάζει την αντίληψή μας

Η εμπειρία μας με το περιβάλλον και με τους άλλους ανθρώπους διαμορφώνει την αντίληψή μας μέσω της δημιουργίας αντιληπτικών προσδοκιών. Αυτές οι προσδοκίες, γνωστές και ως **αντιληπτική προδιάθεση**, πολλαπλασιάζουν την πιθανότητα διατύπωσης συγκεκριμένων ερμηνειών και αυξάνουν τόσο την ταχύτητα όσο και την αποτελεσματικότητα της αντιληπτικής διεργασίας. Οι αντιληπτικές προδιαθέσεις που είναι κοινές στους ανθρώπους ενός συγκεκριμένου πολιτισμού μπορεί να διαφέρουν από τις αντίστοιχες των μελών άλλων πολιτισμικών ομάδων.

Η προσωπική εμπειρία επηρεάζει τις αισθήσεις και την αντίληψη ενός ανθρώπου. Εάν πολλά άτομα από μια συγκεκριμένη ομάδα μοιράζονται τέτοιες εμπειρίες, θα πρέπει να υπάρχουν κάποια κοινά αισθητήρια ή αντιληπτικά μοντέλα που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη ομάδα. Για παράδειγμα, συνήθως όλοι έχουμε επίγνωση των οσμών έξω από ένα εστιατόριο όταν πεινάμε, είμαστε όμως λιγότερο ευαίσθητοι σε αυτές όταν έχουμε φάει. Γενικά, αν χρειαζόμαστε κάτι, δίνουμε σημασία στα ερεθίσματα που συνδέονται με την ικανοποίηση αυτής μας της ανάγκης. Αλλά τι συμβαίνει όταν κάποιος στερείται συνεχώς το φαγητό ή το νερό, όπως εκατομμύρια άνθρωποι πάνω στη Γη; Πριν από χρόνια, οι ερευνητές διερεύνησαν τις επιπτώσεις της στέρησης τροφής και νερού στην αναγνώριση των λέξεων (Wispe & Drambarean, 1953). Οι αποστερηθέντες συμμετέχοντες αντιλαμβάνονταν τις λέξεις που σχετίζονταν με την ανάγκη (λέξεις που αφορούσαν φαγητό και ποτό) σε πιο σύντομο χρόνο από ό,τι οι συμμετέχοντες που δεν είχαν στερηθεί την τροφή και το νερό. Σε μια άλλη μελέτη οι ερευνητές συνέκριναν τις αντιληπτικές εμπειρίες παιδιών προερχόμενων από φτωχές και από εύπορες οικογένειες (Bruner & Goodman, 1947). Ζήτησαν από τα παιδιά να ρυθμίσουν το μέγεθος ενός φωτεινού κύκλου έτσι ώστε να ταιριάζει με τα μεγέθη διαφόρων κερμάτων: 1, 5, 10 και 25 λεπτών του δολαρίου. Τα παιδιά από τις πιο εύπορες οικογένειες έτειναν να βλέπουν τα κέρματα μικρότερα από ό,τι ήταν πραγματικά, ενώ τα παιδιά από τις φτωχότερες οικογένειες υπερεκτιμούσαν το μέγεθος των κερμάτων. Οι μελετητές υποστήριξαν ότι η ανάγκη για χρήματα στα παιδιά των φτωχότερων νοικοκυριών επηρέαζε την αντίληψή τους για τα κέρματα. Αυτό το ενδιαφέρον εύρημα επιβεβαιώθηκε όταν η έρευνα επαναλήφθηκε στο Χονγκ Κονγκ (Dawson, 1975).

Οι περιβαλλοντικές συνθήκες επηρεάζουν τις αισθήσεις και την αντίληψη με διάφορους τρόπους. Μελέτες έχουν δείξει ότι τα μέλη των θρησκευτικών και τροφουσυλλεκτικών κοινωνιών παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά αχρωματοψίας από τα μέλη των αγροτικών κοινωνιών. Αυτό έχει νόημα από εξελικτική σκοπιά: οι κυνηγοί με αχρωματοψία δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν χωρίς την ικανότητα να διακρίνουν λεπτομέρειες, χρώματα και περιγράμματα, η οποία είναι κρίσιμη για τις δραστηριότητες του κυνηγιού ή της συλλογής τροφής (Pollack, 1963). Το επίπεδο θορύβου του περιβάλλοντος αποτελεί άλλο ένα παράδειγμα. Οι άνθρωποι που ζουν στις ερήμους δεν υποφέρουν τόσο από απώλεια ακοής όσο

οι κάτοικοι των πόλεων (Reuning & Wortley, 1973). Η διαφορά στα προβλήματα ακοής ανάμεσα στις δύο ομάδες θα μπορούσε να εξηγηθεί από τα σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα θορύβου στην έρημο συγκριτικά με εκείνα που υπάρχουν σε μια μεγάλη αστική περιοχή.

Η έλλειψη εμπειρίας μπορεί να είναι ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την αντίληψη. Για παράδειγμα, ερευνητές μεγάλωσαν γατάκια σε απόλυτο σκοτάδι εκτός από μερικές ώρες την ημέρα. Κατά τη διάρκεια εκείνων των σύντομων περιόδων τα γατάκια τοποθετούνταν σε έναν κύλινδρο είτε με οριζόντιες είτε με κατακόρυφες ρίγες (Blakemore & Cooper, 1970)¹. Τα ζώα δεν μπορούσαν να παρατηρήσουν τα σώματά τους και το μόνο αντικείμενο που έβλεπαν ήταν οι ρίγες. Πέντε μήνες μετά την έναρξη του πειράματος, τα γατάκια που μεγάλωναν σε «οριζόντια» περιβάλλοντα δεν ήταν σε θέση να αντιληφθούν κατακόρυφες γραμμές. Ο εγκέφαλός τους δεν είχε ανιχνευτές που να ανταποκρίνονται σε κατακόρυφες γραμμές. Αντίστοιχα, τα γατάκια που μεγάλωναν σε «κατακόρυφα» περιβάλλοντα δεν ήταν σε θέση να αντιληφθούν οριζόντιες γραμμές. Ο εγκέφαλος των ζώων είχε προσαρμοστεί είτε σε έναν οριζόντιο είτε σε έναν κατακόρυφο κόσμο αναπτύσσοντας εξειδικευμένες νευρωνικές διαδρομές. Παρόμοια αποτελέσματα προέκυψαν από μελέτες ατόμων που γεννήθηκαν τυφλά, αλλά στην πορεία της ζωής τους απέκτησαν την όρασή τους μετά από χειρουργική επέμβαση (Gregory, 1978). Οι περισσότεροι από εκείνους τους ανθρώπους μπορούσαν να διακρίνουν μια φιγούρα από το έδαφος, να ανιχνεύσουν χρώματα και να παρατηρήσουν κινούμενα αντικείμενα. Πολλοί ωστόσο αδυνατούσαν να αναγνωρίσουν αντικείμενα τα οποία γνώριζαν προηγουμένως μέσω της αφής. Η απουσία οπτικής εμπειρίας επηρέασε τη νόηση αυτών των ανθρώπων από τη στιγμή που απέκτησαν την όρασή τους! Θα αναφερθούμε σε ένα άλλο παράδειγμα ατόμων που γεννήθηκαν κωφά στην ενότητα για την οπτική αντίληψη που ακολουθεί στο παρόν κεφάλαιο.

Γενικότερα, οι περιβαλλοντικές συνθήκες, όπως επίσης οι δραστηριότητες και οι εμπειρίες καθορίζουν τις σχετιζόμενες με τον πολιτισμό διαφορές και ομοιότητες στις αισθήσεις και την αντίληψη. Ως μέλη διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων μαθαίνουμε να δίνουμε σημασία σε ορισμέ-

1. Σ.τ.Ε.: Είναι προφανές ότι η επανάληψη αυτού του πειράματος σήμερα δεν θα ήταν δεοντολογικά αποδεκτή!

να ερεθίσματα, να αγνοούμε άλλα και να αναπτύσσουμε συγκεκριμένες γνωστικές προτιμήσεις για κάποιες εικόνες, οσμές, γεύσεις και ήχους που σχετίζονται με τον πολιτισμό μας (Shiraeen & Boyd, 2001).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Καταγωγή και αισθητήριες προτιμήσεις

Το παρόν κεφάλαιο ξεκίνησε με ένα επεισόδιο στο οποίο ο Άλμπερτ έθεσε μια ερώτηση για τις βασικές διαφορές στην αντίληψη μεταξύ Αμερικανών αφρικανικής καταγωγής και Αμερικανών ευρωπαϊκής καταγωγής. Η θεωρία που ανέπτυξε μοιάζει με τη λεγόμενη «υπόθεση της αντιστάθμισης» στην ψυχολογία: μερικές ομάδες διαπρέπουν σε ένα είδος έργου προκειμένου να αντισταθμίσουν την έλλειψη ικανοτήτων σε κάποια άλλα έργα. Για παράδειγμα, οι Αφρικανοί συνήθως διαπρέπουν σε έργα ακουστικών ικανοτήτων επικοινωνώντας πιο αποτελεσματικά ως ομάδα με ακουστικό τρόπο, ενώ οι Ευρωπαίοι είναι πιο επιδέξιοι στα οπτικά ερεθίσματα διαπρέποντας στη γραπτή επικοινωνία. Ορισμένοι θεωρούν ότι οι δυσκολίες των Αφρικανών στη μελέτη των μαθηματικών «αντισταθμίζονται» από τη μεγαλύτερη ικανότητά τους στην εκμάθηση γλωσσών, για να μην αναφέρουμε την πολύ καλή αίσθηση ρυθμού και μουσικής την οποία έχουν (McLuhan, 1971). Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του αντιληπτικού ύφους των Αφροαμερικανών είναι η προτίμησή τους στην ακουστική και την απτική αντίληψη, σε αντίθεση με τους Ευρωαμερικανούς που προτιμούν την οπτική αντίληψη (Shade, 1991). Αυτή η προτίμηση ωθεί τους Αφροαμερικανούς να επικεντρώνονται συνήθως στους ανθρώπους, αντί σε αφηρημένες ιδέες και μη ανθρώπινα όντα. Υπάρχουν επίσης εκείνοι που υποστηρίζουν την ύπαρξη του *οίστρου*, ενός ειδικού και μοναδικού χαρακτηριστικού της αφρικανικής ψυχосύνθεσης. Είναι μια ενεργητική, έντονα διανοητική προδιάθεση ή προτίμηση για ταυτόχρονο συντονισμό με αρκετά αισθητήρια ερεθίσματα, παρά για μεμονωμένα γεγονότα ή για ένα γραμμικό σύνολο ερεθισμάτων (Boykin, 1994).

Όσο ενδιαφέρουσες κι αν είναι, πολύ λίγα εμπειρικά δεδομένα υποστηρίζουν αυτές τις θεωρητικές εικασίες αναφορικά με τις ουσιώδεις αισθητήριες διαφορές ανάμεσα σε Αφρικανούς και Ευρωπαίους. Οι εμπειρικές μελέτες δεν κατάφεραν επίσης να επιβεβαιώσουν την υπόθεση των νευροφυσιολογικών διαφορών μεταξύ οπτικής και ακουστικής μετάδοσης της πληροφορίας σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Δεν βρέθηκε καμιά ένδειξη

Στους διάφορους πολιτισμούς, οι άνθρωποι φαίνεται να δίνουν μεγάλη αξία στα ρούχα που ανήκαν σε αγαπημένα τους πρόσωπα. Το άγγιγμα των ρούχων ενός αγαπημένου προσώπου (και συχνά η ένδυση με αυτά) συνοδεύεται συνήθως από θετικές συναισθηματικές εμπειρίες. Στις πιο πολλές περιπτώσεις όμως οι άνθρωποι δεν αγγίζουν ρούχα που φορέθηκαν από κάποιον ξένο, ιδίως αν αυτά περιέχουν σωματικά κατάλοιπα, όπως τρίχες ή ιδρώτα (Rozin & Fallon, 1987).

Η ιδιοδεκτική αίσθηση βοηθά τους ανθρώπους να καταγράφουν τη θέση και την κίνηση του σώματός τους. Η ατομική διακύμανση στην ικανότητά μας να ανιχνεύουμε και κατόπιν να συντονίζουμε τη θέση του σώματός μας μπορεί να είναι σημαντική. Οι ενδείξεις περί πολιτισμικών διαφορών και ομοιοτήτων είναι κυρίως αδημοσίευτες. Ορισμένα διαδεδομένα στοιχεία σχετικά με λίγους Κενυάτες που είναι καλοί στους δρόμους αντοχής, για μερικούς Ρώσους που είναι εξαιρετικοί στο μπαλέτο και για μερικούς Ανατολικοασιάτες που διαπρέπουν στις πολεμικές τέχνες δεν μας επιτρέπουν να κάνουμε έγκυρες γενικεύσεις.

Κατά μία ευρύτερη έννοια, υπάρχουν πολιτισμικές διαφορές στον εντοπισμό της θέσης του σώματος ενός ατόμου σε σχέση με άλλα αντικείμενα και φυσικά ορόσημα. Οι ινδοευρωπαϊκές γλώσσες χρησιμοποιούν ένα εγωκεντρικό σύστημα θέσης και κατεύθυνσης που είναι σχετικό με τον εαυτό. Για παράδειγμα: «Μια γυναίκα στέκεται στα αριστερά της ψησιέρας». Άλλες γλώσσες χρησιμοποιούν ένα γεωκεντρικό σύστημα. Για παράδειγμα: «Μια γυναίκα είναι στην πλευρά του χωριού που βρέχεται από τη θάλασσα». Ωστόσο, στον σύγχρονο κόσμο της επικοινωνίας οι άνθρωποι εύκολα αποκτούν τη συνήθεια να χρησιμοποιούν και τα δύο συστήματα θέσης και κατεύθυνσης (Haun et al., 2006).

Αντίληψη του χρόνου

“Τίποτα δεν μας ανήκει πραγματικά παρά μόνο ο χρόνος, τον οποίο κατέχει ακόμα κι εκείνος που δεν έχει τίποτα άλλο.”

Baltasar Gracian (1601-1658) - Ισπανός συγγραφέας και ιησουΐτης κληρικός

“Χρόνος είναι ό,τι μεσολαβεί και μετατρέπει.”

Κική Δημουλά (1931) – Ελληνίδα ποιήτρια

Μιλήστε σε αρκετούς ανθρώπους που έχουν ταξιδέψει ή ζήσει στο εξωτερικό. Θα μπορούσαν να σας διηγηθούν ιστορίες για το πώς οι άνθρωποι σε διαφορετικούς πολιτισμούς αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν τα χρονοδιαγράμματα. Έχει αποδειχθεί ότι οι άνθρωποι στους δυτικούς πολιτισμούς τείνουν να ορίζουν την ακρίβεια χρησιμοποιώντας συγκεκριμένες χρονικές μετρήσεις: 1 λεπτό, 15 λεπτά, μία ώρα και ούτω καθεξής. Σε άλλους, πιο παραδοσιακούς πολιτισμούς, ο χρόνος μετριέται με σημαντικά μεγαλύτερα διαστήματα (Hall, 1959). Ο Akbar (1991), ο οποίος συνέκρινε τις αντιλήψεις για τον χρόνο σε ευρωπαϊκούς και αφρικανικούς πολιτισμούς, επιβεβαίωσε επίσης την έμφαση των Δυτικών στην ακριβή μέτρηση του χρόνου. Υποστήριξε ότι ο χρόνος στους ευρωπαϊκούς και βορειοαμερικανικούς πολιτισμούς αντιμετωπίζεται ως αγαθό ή ως προϊόν που μπορεί να αγοραστεί και να πωληθεί, όπως κάθε άλλο καταναλωτικό αγαθό, ενώ στο αφρικανικό σύστημα ο χρόνος δεν αντιμετωπίζεται με αυτό τον τρόπο. Στις μέρες μας ωστόσο η τεχνολογία της πληροφορίας και τα ταξίδια στον κόσμο έχουν κάνει πιο ομοιόμορφη παγκοσμίως την αντίληψη για τον χρόνο.

Η ευμάρεια μπορεί να έχει κάποια σχέση με τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τον χρόνο. Ο Hamermesh (2003) διεξήγαγε μια διαπολιτισμική ανάλυση σε εύπορους ανθρώπους στις ΗΠΑ, τη Γερμανία, την Αυστραλία, τον Καναδά και τη Νότια Κορέα. Η μελέτη έδειξε ότι οι άνθρωποι σε όλους τους πολιτισμούς εκφράζουν δυσαρέσκεια για την έλλειψη χρόνου που βιώνουν καθώς το εισόδημά τους αυξάνεται. Όσο αυξάνεται ο πλούτος των ανθρώπων, τόσο μεγαλώνει και ο αριθμός των ευκαιριών που έχουν στη διάθεσή τους. Ενώ όμως η ζήτηση για ευκαιρίες πολλαπλασιάζεται, δεν συμβαίνει το ίδιο με την «προσφορά» χρόνου. Έτσι ο χρόνος γίνεται πολυτιμότερος και οι άνθρωποι νιώθουν όλο και πιο απογοητευμένοι από την έλλειψή του.

Σε μελέτες που δημοσιεύθηκαν πριν από αρκετά χρόνια (Abou-Hatab, 1997· Meleis, 1982), οι ερευνητές είχαν στρέψει την προσοχή τους σε μια ενδιαφέρουσα διάσταση του αραβικού πολιτισμού: στο ότι η δομή του είναι λιγότερο προσανατολισμένη στον χρόνο σε σχέση με την αντίστοι-

χη δομή των δυτικών πολιτισμών. Για παράδειγμα, τα άτομα αραβικής καταγωγής σε παραδοσιακά περιβάλλοντα τείνουν να ενδιαφέρονται περισσότερο και να εστιάζουν σε γεγονότα ή περιστάσεις που συμβαίνουν τώρα, ενώ δίνουν λιγότερη σημασία σε όσα αναμένεται ή είναι προγραμματισμένα να συμβούν κάποια στιγμή στο μέλλον. Μερικές μελέτες υποστηρίζουν ότι αυτή η τάση στην αντίληψη του χρόνου μπορεί να έχει επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο οι ασθενείς ή οι πελάτες αραβικής καταγωγής αντιλαμβάνονται τις υποχρεώσεις τους κατά τη διάρκεια μιας θεραπείας. Για μερικούς από αυτούς ο θεραπευτής ίσως χρειαστεί να προσπαθήσει περισσότερο προκειμένου να δεχτούν ένα συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα για την επίτευξη συμπεριφορικών ή γνωστικών αλλαγών (Erickson & Al-Timimi, 2001). Είναι όμως επίσης σημαντικό να είμαστε προσεκτικοί και να μην υπεργενικεύουμε: το ότι είναι κάποιος Άραβας δεν σημαίνει ότι έχει κατ' ανάγκην κάποια πρότυπα αντίληψης του χρόνου που διαφέρουν σημαντικά από τις αντιλήψεις άλλων ανθρώπων.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι διευθέτησης του χρόνου πάνω σε μια καθορισμένη διάταξη που είναι γνωστή ως ημερολόγιο. Οι περισσότεροι άνθρωποι πάνω στη Γη χρησιμοποιούν το γρηγοριανό ημερολόγιο, το οποίο έχει θρησκευτική προέλευση και από τότε που υιοθετήθηκε, τον 16ο αιώνα, μετρά τα έτη με αφετηρία τη γέννηση του Ιησού. Άλλες μεγάλες θρησκείες έχουν τα δικά τους ημερολόγια. Το πρώτο έτος του ισλαμικού ημερολογίου, για παράδειγμα, είναι αυτό που ο Μωάμεθ πήγε από τη Μέκκα στη Μεδίνα. Στη Βόρεια Κορέα, το επίσημο ημερολόγιο αρχίζει με τα γενέθλια του αποκαλούμενου «Μεγάλου Ηγέτη» Κιμ Ιλ-σουνγκ το 1912. Το επίσημο ημερολόγιο της Ταϊβάν ξεκινά και αυτό το 1912, έτος ίδρυσης της Δημοκρατίας της Κίνας.

Ενώ στην ιουδαιοχριστιανική παράδοση η ζωή αναπαριστάνεται με γραμμικό τρόπο και τελειώνει με τον θάνατο, στον Ινδουισμό η ζωή γίνεται αντιληπτή με κυκλικό τρόπο. Οι άνθρωποι ζουν και πεθαίνουν πολλές φορές. Η αφρικανική αντίληψη για τον χρόνο μπορεί να θεωρηθεί πολύ ελαστική, αφού περιλαμβάνει γεγονότα που ήδη έλαβαν χώρα, εκείνα που συντελούνται ακριβώς την παρούσα στιγμή, ακόμα και γεγονότα που θα συμβούν στο μέλλον. Ο χρόνος μπορεί να βιωθεί τόσο μέσα από τη ζωή του ατόμου όσο και μέσα από τη ζωή της φυλής στην οποία ανήκει κανείς (Nobles, 1991). Στα σουαχίλι –τη γλώσσα που ομιλείται ευρέως στην Ανατολική και την Κεντρική Αφρική– δύο λέξεις δηλώνουν τον χρό-

νο: *σάσα* και *ζαμανί*. Η πρώτη αντιστοιχεί στο παρόν και δημιουργεί την αίσθηση της αμεσότητας. Η δεύτερη δηλώνει το παρελθόν, όχι όμως με την έννοια μιας «αποθήκης» του χρόνου· είναι επίσης ένας σύνδεσμος μεταξύ των ψυχών των ατόμων. Οι περισσότεροι Αφρικανοί αντιλαμβάνονται την ανθρώπινη ιστορία με τον φυσικό ρυθμό της μετάβασης από το *σάσα* στο *ζαμανί*. Ο κύκλος της ζωής είναι ανανεώσιμος. Μετά τον σωματικό θάνατο, και για όσο καιρό οι συγγενείς και οι φίλοι θα θυμούνται τον νεκρό, το άτομο αυτό θα συνεχίσει να υπάρχει στη διάσταση *σάσα*. Όταν πεθάνει και το τελευταίο άτομο που γνώριζε τον εκλιπόντα, αυτό θα σημάνει και το τέλος του συγκεκριμένου ανθρώπου.

Τα μέλη της ομάδας Μπουν στην Παπούα Νέα Γουινέα δεν βλέπουν το παρελθόν ως μια σειρά αλληλένδετων γεγονότων σε μια αλυσίδα αιτίου-αποτελέσματος. Γι' αυτούς η αλλαγή είναι πάντα δραματική και ολοκληρωτική. Η ασυνέχεια είναι προϋπόθεση της αλλαγής. Αυτή η έννοια του χρόνου επηρεάζει την κοινωνική συμπεριφορά. Οι άνθρωποι έχουν βαθιά ριζωμένες προσδοκίες για το πώς θα συμβεί η κοινωνική αλλαγή. Αναμένουν δραματικές επαναστάσεις όπου τα πάντα θα πρέπει να αλλάξουν (McDowell, 1988).

Γνωρίζετε ότι η ηλικία και τα γηρατειά μπορεί να σχετίζονται με την αντίληψη του χρόνου του ατόμου, τουλάχιστον σε όσους ζουν στον βιομηχανοποιημένο κόσμο; Με τη σειρά της, αυτή η μεταβαλλόμενη ατομική αντίληψη για τον χρόνο μπορεί να έχει αντίκτυπο σε πολλές άλλες προσωπικές στάσεις (Cutler, 1975). Οι περισσότεροι άνθρωποι στην πρώιμη παιδική ηλικία θεωρούν μάλλον ότι ο χρόνος είναι απεριόριστος. Στην αρχή της ενήλικης ζωής επέρχεται η συνειδητοποίηση ότι ο χρόνος είναι ένας σπάνιος πόρος. Η μέση ηλικία και τα μετέπειτα στάδια της ζωής οδηγούν στην αντίληψη ότι ο χρόνος έχει μειωθεί σημαντικά. Όπως κατέδειξαν οι Gergen και Black (1965), ο τρόπος επίλυσης προβλημάτων στη διεθνή πολιτική σχετίζεται σημαντικά με την ψυχολογική αντίληψη του πολιτικού για τον προσωπικό μελλοντικό χρόνο: οι παλαιότεροι πολιτικοί μπορεί να «βιάζονται» να επιλύσουν διαμάχες. Ο Renshon (1989) εξέφρασε επίσης την άποψη ότι το φαινόμενο της δημιουργικότητας και της τόλμης ενός καλλιτέχνη κατά την όψιμη ηλικία είναι σχετικά συχνό. Τα τελευταία έργα του Shakespeare, του Rembrandt, του Verdi, του Beethoven, του Τολστόι και του Picasso, όλα υποδεικνύουν ότι τα τελευταία στάδια του κύκλου ζωής απελευθερώνουν τον άνθρωπο από τις συμβατικές έννοιες και του

δίνουν τη δυνατότητα να κάνει σημαντικές δημιουργικές δηλώσεις που ανυποχώρητα περνούν την κορύφωση του οράματός του.

Διάφοροι συγγραφείς έχουν μιλήσει για μια φαινομενικά διαπολιτισμική **τάση: οι άνθρωποι παρατηρούν μια προφανή επιτάχυνση της ροής του αναστοχαζόμενου χρόνου που βιώνεται με την πάροδο της ηλικίας**. Στα ημερολόγια, στις αυτοπαρατηρήσεις, στις προσωπικές αναμνήσεις και σε άλλες πηγές, πολλοί ηλικιωμένοι σημειώνουν ότι ο χρόνος κυλά γρηγορότερα στο παρόν από ό,τι όταν ήταν νεότεροι. Αυτές οι παρατηρήσεις ωστόσο είναι υποκειμενικές και δεν έχουν επαληθευτεί σε πειράματα. Οι εργαστηριακές μελέτες που μέτρησαν την επίπτωση της ηλικίας στην αντίληψη των χρονικών διαστημάτων είναι πολύ λίγες και ασυνεπείς ως προς τα αποτελέσματά τους (Wearden et al., 1997).

Αισθητική αντίληψη

“Ο πολιτισμός διευρύνει την αίσθηση της ομορφιάς.”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) – Αμερικανός ποιητής και φιλόσοφος

“Η ομορφιά δεν είναι τίποτα άλλο από την υπόσχεση ευτυχίας.”

Stendahl (1783-1842) – Γάλλος μυθιστοριογράφος

Το τραγούδι “Let It Be” των Beatles ή ένα μεξικανικό παραδοσιακό τραγούδι, ένα φόρεμα σχεδιασμένο από τον Versace ή ένα περουβιανό γραφικό πόντσο, ένα περσικό χαλί ή ένα νιγηριανό αγαλματίδιο από ελεφαντόδοντο, το μαυσωλείο Ταζ Μαχάλ ή ένα κινέζικο βάζο από πορσελάνη είναι δημιουργίες που μπορούν να απολαύσουν όλοι και ο καθένας στον πλανήτη. Ο όρος **αισθητική εμπειρία** –ή αντίληψη του ωραίου– χρησιμοποιείται για να αναδείξει το αίσθημα της ευχαρίστησης που προκαλούν ερεθίσματα τα οποία εκλαμβάνονται ως καλά, ελκυστικά ή επιβραβευτικά. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι αισθητικές αποκρίσεις ενισχύονται από την ποσότητα των φλοιικών διεγέρσεων τις οποίες προκαλούν ορισμένα ερεθίσματα στον εγκέφαλο (Berlyne, 1960, 1974). Οι άνθρωποι επιζητούν ορισμένα ερεθίσματα επειδή η δραστηριότητα της διαχείρισής

τους είναι ευχάριστη. Άλλοι βλέπουν την αισθητική εκτίμηση ως περιέργεια και ως δραστηριότητες αναζήτησης ερεθισμάτων (βλ. Κεφάλαιο 7 για τα ενδογενή κίνητρα). Ο Berlyne (1971) βρήκε ότι τα χαρακτηριστικά ενός ερεθίσματος το οποίο εν γένει προκαλεί περιέργεια, χαρά και εκτίμηση είναι εκείνα που χαρακτηρίζονται από μέτριο βαθμό καινοτομίας, ασάφειας, ανακολουθίας και πολυπλοκότητας.

Κάποιοι κοινοί αντιληπτικοί μηχανισμοί συντελούν στην ύπαρξη ομοιοτήτων στην αισθητική εκτίμηση μεταξύ των πολιτισμών. Για παράδειγμα, σε κάποιες εμπειρικές μελέτες, άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς εμφάνισαν ομοιότητες στην αξιολόγηση διαφόρων έργων τέχνης, κυρίως πινάκων ζωγραφικής (Child, 1969). Πολλές ομοιότητες στην αντίληψη και στην εκτίμηση της ομορφιάς διαπιστώθηκαν σε διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες, παρά τις μεταξύ τους κοινωνικοοικονομικές διαφορές (Berlyne, 1974· Ross, 1977). Για παράδειγμα, σε μια μελέτη που πραγματοποίησε ο Nasar (1984), ζητήθηκε από άτομα στην Ιαπωνία και στις ΗΠΑ να αξιολογήσουν βιντεοταινίες και διαφάνειες με σκηνές σε αστικούς δρόμους καθεμιάς από τις δύο χώρες. Η εξέταση των αποτελεσμάτων όσον αφορά τις προτιμήσεις αποκάλυψε ότι και οι δύο ομάδες προτίμησαν σκηνές από τις ξένες χώρες παρά από τη δική τους, καθώς και σκηνές παλαιότερων και καθαρών δρόμων με λιγότερα οχήματα.

Χρειάζεται ωστόσο προσοχή. Υπάρχει δραματική ασυνέπεια στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βλέπουν και ερμηνεύουν τόσο τα όμορφα όσο και τα άσχημα δημιουργήματα. Για παράδειγμα, στην ιστορία της δυτικής ζωγραφικής, ο ιμπρεσιονισμός ως νέο καλλιτεχνικό είδος στην αρχή λοιδορήθηκε και απορρίφθηκε. Πολλά χρόνια αργότερα ήταν πλέον ένα διεθνώς αναγνωρισμένο καλλιτεχνικό στυλ και οι συλλέκτες άρχισαν να πληρώνουν τεράστια ποσά για να αγοράσουν πίνακες ιμπρεσιονιστών ζωγράφων. Όταν κατασκευάστηκε ο πύργος του Άιφελ στο Παρίσι, πολλοί άνθρωποι καταδίκασαν αυτό το μεγαλειώδες ορόσημο ως «τερατούργημα». Αλλά ποιος μπορεί να φανταστεί σήμερα το Παρίσι χωρίς τον πύργο του Άιφελ;

Ό,τι θεωρείται καλαίσθητο και όμορφο δεν περιορίζεται σε στενά γεωγραφικά πλαίσια ή σε συγκεκριμένες εθνικές ομάδες. Πολλά εθνικά μοτίβα γίνονται διεθνή, αιχμαλωτίζοντας τον νου και επηρεάζοντας τη συμπεριφορά εκατομμυρίων ανθρώπων. Για παράδειγμα, δείτε το *καβάι*, ένα ιαπωνικό καλλιτεχνικό στυλ διακόσμησης. Με τις ρίζες του να εντο-

πίζονται στην ανάδειξη της νεότητας και της χάρης, και συνοδευόμενο από όμορφες ιστορίες και χαριτωμένα σχέδια με φωτεινά χρώματα, το *καβάι* έχει γίνει πολύ δημοφιλές εκτός Ιαπωνίας· σήμερα μπορεί κανείς να διαπιστώσει τις επιρροές του στην τέχνη του δρόμου στην Ευρώπη, στις ΗΠΑ και σε πολλές άλλες χώρες. Μια ιαπωνική σχολή ανθοδετικής που ονομάζεται *ικεμπάνα* είχε ευρεία και διεθνή αναγνώριση και απέκτησε φανατικούς οπαδούς σε όλο τον κόσμο (Faïola, 2003).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Τόσο όμορφο όσο... σου φτάνουν τα χρήματα για να το αγοράσεις

Τα όμορφα πράγματα πωλούνται. Οι έμποροι και οι συλλέκτες έργων τέχνης σε όλο τον κόσμο το γνωρίζουν καλά αυτό. Σήμερα πολλοί κλασικοί πίνακες ζωγραφικής αλλάζουν χέρια όχι για χιλιάδες αλλά για εκατομμύρια δολάρια! Είναι όμως το ταμπελάκι με την τιμή πάνω σε έναν πίνακα ή σε ένα γλυπτό αυτό που καθορίζει πόσο όμορφο είναι το δημιούργημα; Γιατί οι πιο μικροσκοπικοί πίνακες του Cezanne ή τα σκίτσα με μολύβι του Leonardo da Vinci είναι σχεδόν ανεκτίμητης αξίας, ενώ ένα πανέμορφο αυθεντικό έγχρωμο τοπίο μπορεί να αγοραστεί μόλις με €20 από έναν πλανόδιο ζωγράφο στη Ρώμη; Και γιατί οι γερασμένες από τον χρόνο και τη ρύπανση Καρυάτιδες αποτελούν αισθητικό πρότυπο, ενώ τα ζωηρά πολύχρωμα αγάλματα (όπως δηλαδή ήταν οι Καρυάτιδες στην περίοδο της νιότης τους) μας φαίνονται ολίγον kits; Πολύ συχνά οι άνθρωποι πρώτα αποδίδουν μια αξία σε συγκεκριμένα έργα τέχνης και έπειτα αρχίζουν να εκτιμούν αυτή την τέχνη από την άποψη της αισθητικής αντίληψης. Εάν ένα γλυπτό θεωρηθεί «διάσημο» ή ένα τραγούδι «δημοφιλές» από τα μέσα ενημέρωσης, δεν είναι πολύ πιθανό οι περισσότεροι από εμάς να θεωρήσουμε το γλυπτό «όμορφο» και το τραγούδι «φοβερό»; Η εκτίμησή μας για ένα τραγούδι, έναν πίνακα ζωγραφικής, ένα στυλ μόδας ή έναν χορό αλλάζει ανάλογα με το πόσο καλά ή πόσο λίγο έχει διαφημιστεί ή προωθηθεί. Προτείνετε άλλα παραδείγματα για το πώς κάτι γίνεται «όμορφο» και «εκπληκτικό» μόνο και μόνο επειδή τα μέσα ενημέρωσης προωθούν αυτή την εικόνα. Πιστεύετε ότι χρειάζεται να προτείνουμε νέους τρόπους ερμηνείας για το τι είναι όμορφο και τι όχι, ή θεωρείτε ότι η ελεύθερη αγορά και η φυσική επιλογή θα φροντίσουν για το πώς ορίζεται η ομορφιά;

Τα πολιτισμικά αισθητικά πρότυπα είναι ευρέως καθορισμένα· μπορούν όμως επίσης να είναι περιορισμένα και να ορίζονται αυστηρά. Για παράδειγμα, στις χώρες όπου οι κυβερνήσεις ή οι ιδεολογικοί θεσμοί ελέγχουν τα μέσα ενημέρωσης, και συνεπώς περιορίζουν την ελεύθερη ροή της πληροφορίας, τα πρότυπα της ομορφιάς και της ασχήμιας συνήθως κατονομάζονται με ακρίβεια. Λόγω έλλειψης διαθέσιμης πληροφόρησης, σπανιότητας προϊόντων και ιδεολογικών πιέσεων, οι επιλογές των ανθρώπων περιορίζονται και ορισμένα αγαθά –για παράδειγμα, ρούχα, μουσική, ακόμα και στυλ κόμμωσης– γίνονται πολύ γρήγορα κυρίαρχα (Sears et al., 2003· Shiraev & Bastrykin, 1988)².

Αντίληψη της μουσικής

Η παραδοσιακή μουσική στους διάφορους πολιτισμούς διαφέρει ως έννοια και αρμονία. Για παράδειγμα, η συμβατική δυτική αρμονία είναι διαφορετική από το ιαπωνικό και το ινδικό στυλ (Sadie, 1980). Σε πολλές μη δυτικές παραδόσεις, η ιδέα της νότας ως ενός σταθερού, παρατεταμένου τόνου είναι ξένη. Μερικά ινδικά και ιαπωνικά μουσικά διαστήματα –ή τονικές δυάδες που διαφέρουν μόνο ελαφρά σε αναλογία συχνότητας– θεωρούνται εξαιρετικά παράφωνα στη Δύση και συνήθως αποφεύγονται από τους συνθέτες και τους μουσικούς. Αυτά τα μουσικά διαστήματα ωστόσο θεωρούνται όμορφα και χρησιμοποιούνται ιδιαίτερα στην κλασική μουσική αυτών των δύο χωρών (Maher, 1976).

Η σύγχρονη δυτική μουσική σημειογραφία αντικατοπτρίζει την υποκείμενη γενική αντίληψη περί ωραίου που αναπτύχθηκε στη δυτική κουλτούρα. Τα αντιληπτικά προβλήματα που είναι δυνατόν να προκαλέσουν δυσαρέσκεια στον Δυτικό ακροατή –ο οποίος γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Σουηδία, την Ιταλία ή την Ουκρανία– θα μπορούσαν να αποδοθούν

2. Σ.τ.Ε.: Η τάση ομογενοποίησης της αισθητικής δεν είναι βέβαια άγνωστη ούτε στις φιλελεύθερες κοινωνίες, όπου η ποπ κουλτούρα (Storey, 2003) αντανάκλα τις σχέσεις ιδεολογικής και οικονομικής ηγεμονίας και διαμορφώνεται μέσα από τους μηχανισμούς της κατανάλωσης και τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης. Εξάλλου, οι άρρητες διεργασίες κοινωνικής επιρροής πάντα λανθάνουν πίσω από το σύνθημα της ελεύθερης επιλογής.

Συναισθήματα

“Αυτό που είναι χαρά για κάποιον είναι εφιάλτης για κάποιον άλλο. Έτσι είναι τα πράγματα σήμερα, έτσι θα είναι πάντα.”

Bertolt Brecht (1898-1956) - Γερμανός θεατρικός συγγραφέας

“Συνήθως, όταν οι άνθρωποι είναι λυπημένοι, δεν κάνουν τίποτα· απλώς κλαίγονται για την κατάσταση τους. Όταν όμως θυμώνουν, τότε κάνουν την αλλαγή.”

Malcolm X (1925-1965) - Αμερικανός ακτιβιστής
για τα πολιτικά δικαιώματα

ΝΟΡΙΖΑΤΕ ότι το να φιλιέται κανείς δημόσια αποδοκιμάζεται στην Ιαπωνία; Και δεν μιλάμε για τη Χώρα του Ανατέλλοντος Ηλίου πριν από αιώνες, αλλά για τη σημερινή Ιαπωνία. Παρόλο που σε πολλές χώρες οι νόμοι απαγορεύουν την «ανάρμοστη συμπεριφορά» σε δημόσιους χώρους και τα θρησκευτικά πρότυπα υπαγορεύουν τη σεμνότητά σε άντρες και γυναίκες, στην Ιαπωνία δεν ισχύει τίποτε από τα δύο. Δεν υπάρχει νομοθετική ή θρησκευτική διάταξη που να απαγορεύει σε κάποιον να φιλά τον/τη σύζυγό του ή τα αγαπημένα του πρόσωπα δημόσια. Οι άνθρωποι απλώς τηρούν μια παράδοση, έναν παλιό και άγραφο κανόνα διαγωγής, που τους επιβάλλει να κρατούν αυτά τα ζητήματα στην ιδιωτική σφαίρα της ζωής τους. Έτσι, ενώ στην Ιαπωνία οι δημόσιες περιπτώξεις είναι σπάνιο φαινόμενο, σε μια επίσκεψή σας στη Νέα Υόρκη ή στη Μόσχα θα δείτε σίγουρα ανθρώπους να αγκαλιάζονται και να φιλιούνται αποχαιρετιζόμενοι σε έναν σιδηροδρομικό

σταθμό ή στο αεροδρόμιο. Γιατί λοιπόν το να φιλιέται κανείς δημόσια δεν είναι αποδεκτό στους Ιάπωνες; Οι άνθρωποι από την Ιαπωνία θα σας πουν ότι από την αρχή της ζωής τους μαθαίνουν να συγκρατούν τα συναισθήματά τους όταν βρίσκονται σε δημόσιο χώρο. Το να εκφράζει κανείς άγχος, αγάπη, χαρά, λύπη και άλλα συναισθήματα παρουσία άλλων ανθρώπων θεωρείται σημάδι προσωπικής αδυναμίας. Το ερώτημα που εγείρεται για χώρες όπως η Ιαπωνία, όπου η έκφραση των συναισθημάτων απαγορεύεται τόσο αυστηρά από πολιτισμικούς κανόνες, είναι το εξής: Βιώνουν οι Ιάπωνες –και τα άτομα από παρόμοιους πολιτισμούς– τα συναισθήματα με τον ίδιο τρόπο που τα βιώνουν οι άνθρωποι από πιο ανεκτικές κουλτούρες;

Ας υποθέσουμε ότι τώρα, αυτήν ακριβώς τη στιγμή, κάποιος στο Μόντρεαλ πηδάει από τη χαρά του επειδή πήρε προαγωγή στη δουλειά. Σε μια άλλη γωνιά του πλανήτη, στην Ιερουσαλήμ, ένα κορίτσι αναμένει με ανυπομονησία την πρώτη της τελετή Μπαρ Μίτζβα. Κολλημένος στην κίνηση, ένας οδηγός ταξί στη Μόσχα δυσανασχετεί από το μποτιλιάρισμα τις ώρες αιχμής. Ένας στρατιωτικός στη Βόρεια Κορέα αισθάνεται ασυνήθιστα ήρεμος αναμένοντας την πρώτη του πτώση με αλεξίπτωτο. Το **συναίσθημα** είναι μια αξιολογική απόκριση που συνήθως περιλαμβάνει κάποιον συνδυασμό σωματικής διέγερσης, υποκειμενικής εμπειρίας (θετικής, αρνητικής ή αμφίθυμης) και συμπεριφορικής έκφρασης. Χαρά και απογοήτευση, λύπη και έκπληξη, φθόνος και περηφάνια, όπως και δεκάδες άλλα συναισθήματα συνοδεύουν την καθημερινή ζωή μας, ανεξάρτητα από το πού ζούμε ή ποια γλώσσα μιλάμε. Εκδηλώνουμε συναισθήματα μέσω της φωνής ή των χειρονομιών μας από την ημέρα που γεννιόμαστε. Μαθαίνουμε πώς να αισθανόμαστε και πώς να εκφράζουμε αυτό που αισθανόμαστε από τους ανθρώπους γύρω μας, από τα βιβλία που διαβάζουμε, από τις ταινίες που βλέπουμε. Αριστουργηματικά φυλλακισμένα σε λέξεις, σε εικόνες και σε ήχους, τα ανθρώπινα συναισθήματα προσείλκυαν ανέκαθεν το μεγάλο ενδιαφέρον των καλλιτεχνών. Για αιώνες οι καλλιτέχνες απεικονίζουν, αντικαθρεφτίζουν, ζωγραφίζουν και αναπαριστούν στα έργα τους την αγάπη, τη θλίψη, την ενοχή και τον ενθουσιασμό της ανθρώπινης ύπαρξης.

Μια σύντομη βιβλιογραφική έρευνα αποκαλύπτει ότι το έργο της κατανόησης των ανθρώπινων συναισθημάτων απασχολούσε πάντοτε τον

φιλοσοφικό νου. Περίτεχνες και βοηθητικές παρατηρήσεις για τον φόβο και τη χαρά, τον θυμό και τη λύπη και για άλλα συναισθήματα μπορούμε να βρούμε στα έργα του Κινέζου δασκάλου και φιλοσόφου Κομφούκιου (5ος αι. π.Χ.), στους επικούρειους φιλοσόφους και στους σοφιστές της αρχαίας Ελλάδας (3ος-5ος αι. π.Χ.), στον Άραβα φυσικό και στοχαστή Αβικέννα (11ος αι.), στους Ευρωπαίους Καρτέσιο και Σπινόζα (17ος αι.) και σε πολλούς άλλους. Παρά ταύτα, η επιστημονική μελέτη των συναισθημάτων ξεκίνησε σχετικά πρόσφατα – μόλις έναν αιώνα πριν.

Ένας από τους πρωτοπόρους σε αυτό το πεδίο, ο Αμερικανός ψυχολόγος William James (1884), πίστευε ότι το συναίσθημα βρίσκεται ενσωματωμένο στη σωματική εμπειρία. Η φυσική εμπειρία κάνει το άτομο να αισθανθεί διέγερση και η διέγερση ενεργοποιεί την υποκειμενική εμπειρία του άγχους, της χαράς και ούτω καθεξής. Σύμφωνα με τον James, οι άνθρωποι δεν χοροπηδούν και χτυπούν τα χέρια τους επειδή είναι ευτυχείς· μάλλον νιώθουν ευτυχείς επειδή χοροπηδούν και χτυπούν τα χέρια τους. Ο James έδωσε ακόμα και συμβουλές για το πώς να νιώθουμε κάποια ιδιαίτερα συναισθήματα: «Το εκούσιο μονοπάτι προς την κεφάτη διάθεση, όταν το αυθόρμητο κέφι σας έχει χαθεί, είναι να σηκωθείτε πάνω χαρούμενοι και να ενεργείτε και να μιλάτε σαν το κέφι να ήταν πάντα εκεί. Για να νιώσετε γενναίοι, ενεργήστε σαν να ήσασταν γενναίοι· χρησιμοποιήστε όλη σας τη θέληση γι' αυτό τον σκοπό και το θάρρος είναι πολύ πιθανό να αντικαταστήσει τον φόβο» (βλ. Wallis, 1965, σελ. 156). Την ίδια περίπου εποχή που ο James εξέθετε τις ιδέες του στις ΗΠΑ, ένας Δανός φυσιολόγος, ο Carl Lange (1885), εξέφραζε παρόμοιες απόψεις για τα συναισθήματα. Οι ιδέες και των δύο είναι σήμερα γνωστές ως «θεωρία των James-Lange».

Σαράντα χρόνια αργότερα, οι Cannon και Bard δημοσίευσαν μια εναλλακτική προσέγγιση, γνωστή σήμερα ως «θεωρία των Cannon-Bard για τα συναισθήματα». Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, ποικίλες καταστάσεις της ζωής –όπως μια αράχνη που περπατάει στον ώμο μας– μπορούν συγχρόνως να προκαλέσουν μια συναισθηματική εμπειρία, όπως αηδία ή φόβο, και σωματικές αντιδράσεις, όπως αυξημένη αρτηριακή πίεση ή γρήγορους καρδιακούς παλμούς (Cannon, 1927). Κατά τη δεκαετία του 1960, μια άλλη θεωρία για τα συναισθήματα έγινε αποδεκτή από τους ψυχολόγους. Σύμφωνα με τους θεμελιωτές της (Schachter & Singer, 1962), υπάρχουν δύο κρίσιμα στοιχεία συναισθηματικής εμπειρίας: η φυσιολογική διέγερση και η γνωστική ερμηνεία αυτής της διέγερσης. Σε κάθε συναι-

σθημα, πρώτα βιώνουμε μια κατάσταση διέγερσης σε επίπεδο φυσιολογίας. Έπειτα προσπαθούμε να εξηγήσουμε στον εαυτό μας τι σημαίνει αυτή η διέγερση. Εάν η κατάσταση υποδεικνύει ότι πρέπει να βιώσουμε ευχαρίστηση, αποκαλούμε αυτό το βίωμα «χαρά». Εάν κάποιος μας απειλεί, το αποκαλούμε «φόβο».

Οι παραπάνω θεωρίες ελέγχθηκαν αρχικά σε φοιτητές στη Βόρεια Αμερική και στην Ευρώπη. Κατά πόσο όμως αυτές οι θεωρίες ισχύουν για όλους τους πολιτισμούς; Τα ανθρώπινα συναισθήματα είναι κατά βάση οικουμενικά. Έχουν παρόμοιο υποκείμενο νευροφυσιολογικό μηχανισμό και το εκάστοτε πολιτισμικό περιβάλλον «μακιγιάρει» μόνο επιφανειακά τις θεμελιωδώς οικουμενικές ανθρώπινες συναισθηματικές αντιδράσεις. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ, μια παρέα χαρούμενων φίλων θα κάνουν το γνωστό «κόλλα πέντε» μεταξύ τους (δηλαδή θα χτυπήσουν ο ένας τις παλάμες του άλλου) όταν σκοράρει η αγαπημένη τους ομάδα στο ποδόσφαιρο, ενώ σε μια παρόμοια περίπτωση στην Ανατολική Ευρώπη οι φίλοι είναι πιθανότερο να σφίξουν τα χέρια. Και οι δύο παρέες ωστόσο θα αισθανθούν χαρά σχεδόν πανομοιότυπα, ανεξάρτητα από τις διαφορές στην έκφρασή της. Η ταχύτητα της ικανότητας των ανθρώπων να επικοινωνούν σήμερα, ενισχυμένη από την τεχνολογία, αυξάνει κατά πολύ τις πιθανότητες οι φίλαθλοι σε όλο τον κόσμο να εκφράζουν τη χαρά τους με παρόμοιους τρόπους. Εν συντομία, η λύπη είναι λύπη ανεξάρτητα από τον τόπο όπου ζεις: Μεξικό, Βοσνία, Νιγηρία ή Βιετνάμ. Αλλά η λύπη εμφανίζεται με μπλε μάσκα σε έναν πολιτισμό και με μοβ μάσκα σε έναν άλλο.

Μια δεύτερη προσέγγιση εστιάζει τόσο στην πολιτισμική προέλευση όσο και στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα του συναισθήματος. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, όλα τα ανθρώπινα συναισθήματα αναπτύσσονται σε συγκεκριμένες πολιτισμικές συνθήκες και γι' αυτό γίνονται καλύτερα κατανοητά κυρίως μέσα στο εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, ένας παρατηρητής ενδέχεται να αναγνωρίσει ένα σαρκαστικό χαμόγελο στο πρόσωπο ενός Πολωνού εργάτη, υπό την προϋπόθεση ότι κατανοεί τόσο τη φύση του σαρκασμού—μια μορφή έκφρασης στην οποία οι σημασίες μεταδίδονται με πλάγιο τρόπο—όσο και τις περιβαλλοντικές συνθήκες στις οποίες εκδηλώνεται η σαρκαστική αντίδραση.

Ποια από αυτές τις προσεγγίσεις έχει λάβει μεγαλύτερη εμπειρική υποστήριξη; Σκεφτείτε τις ενδείξεις και από τις δύο πλευρές του επιχειρήματος.

Όταν γελάμε, είμαστε ευτυχισμένοι: Οικουμενικά στοιχεία της συναισθηματικής εμπειρίας

Οι άνθρωποι μπορούν σε γενικές γραμμές να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα των άλλων. Ακόμα και όταν δεν μιλάμε τη γλώσσα κάποιου, διαισθωνόμαστε αν αυτό το άτομο είναι χαρούμενο ή λυπημένο κοιτάζοντας την έκφραση του προσώπου του. Εφόσον καταλαβαίνετε τι αισθάνονται οι άλλοι άνθρωποι κρίνοντας από τις συναισθηματικές τους εκφράσεις και εφόσον κι αυτοί με τη σειρά τους μπορούν να κρίνουν σωστά τα δικά σας συναισθήματα, αυτό συνεπάγεται ότι τα ανθρώπινα συναισθήματα πρέπει να είναι παρόμοια, μπορεί και οικουμενικά. Αυτό ακριβώς υποστήριξε ο Δαρβίνος (1872) στο διάσημο έργο του, *Expression of the Emotions in Man and Animals* (Η έκφραση των συναισθημάτων στον άνθρωπο και τα ζώα). Ο Δαρβίνος συγκέντρωσε συνεντεύξεις από όλο τον κόσμο και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι βασικές ανθρώπινες συναισθηματικές εκφράσεις είναι παρόμοιες επειδή εξυπηρετούν έναν προσαρμοστικό σκοπό. Τόσο τα ζώα όσο και οι άνθρωποι σηματοδοτούν την προθυμία ή την επιθυμία τους να βοηθήσουν, να πολεμήσουν ή να εξετάσουν με χειρονομίες, στάσεις του σώματος και εκφράσεις του προσώπου. Φανταστείτε, για παράδειγμα, ότι βλέπετε τα μάτια του φίλου σας να ανοίγουν διάπλατα, τον ακούτε να ουρλιάζει και τον παρατηρείτε να πετά μακριά του ένα ποτήρι καφέ. Αυτός ο συνδυασμός αντιδράσεων μπορεί να σας ενημερώσει για το γεγονός ότι ο φίλος σας είναι πιθανό να φοβήθηκε ή να αηδίασε με κάτι που βρήκε στο ποτήρι του. Σχεδόν αμέσως θα ελέγξετε μήπως υπάρχει κάτι—ίσως ένα έντομο—και στο δικό σας ποτήρι. Τα συναισθήματα ρυθμίζουν την κοινωνική συμπεριφορά και χρησιμεύουν για την προστασία των ανθρώπων από τον κίνδυνο. Ο φόβος και ο θυμός, για παράδειγμα, προκαλούν μεγαλύτερη αύξηση του καρδιακού ρυθμού από ό,τι η χαρά. Αυτό έχει νόημα αν το σκεφτούμε με εξελικτικούς όρους. Ο θυμός και ο φόβος σχετίζονται με τις αντιδράσεις «μάχης ή φυγής», που απαιτούν από την καρδιά να στείλει περισσότερο αίμα στους μυς: όπως και να έχει, πρέπει είτε να υπερασπιστείτε τον εαυτό σας είτε να φύγετε μακριά από την απειλή. Στους άντρες και στις γυναίκες σε όλους τους πολιτισμούς, ο φόβος προκαλεί μια συγκεκριμένη αμυντική αντίδραση σε επικίνδυνες καταστάσεις. Κατά παρόμοιο τρόπο, η αηδία μάς εμποδίζει να δοκιμάσουμε δυνητικά τοξικές ουσίες, όπως τα σάπια τρόφιμα ή το μολυσμένο νερό (Izard, 1977).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Αυτοαξιολόγηση της συναισθηματικής εκφραστικότητας

Παρότι οι δημοσκοπικές μελέτες χρησιμοποιούνται συχνά για τη διερεύνηση των συναισθημάτων, συνδέονται με τουλάχιστον δύο μεθοδολογικά προβλήματα. Τα συναισθήματα χρειάζεται να εξηγηθούν στις ερωτήσεις της έρευνας και να διατυπωθούν λεκτικά από τους συμμετέχοντες. Αυτό συνιστά πρόβλημα, επειδή κάποιοι άνθρωποι δεν μπορούν να θυμηθούν ακριβώς πώς εκφράζουν συναισθήματα; ούτε είναι σε θέση να περιγράψουν με ακρίβεια τις ειδικές αντιδράσεις των άλλων. Επιπλέον, οι ερωτώμενοι έχουν την τάση να δίνουν κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις, βασιζόμενοι σε παραδοχές ότι ορισμένες συναισθηματικές εκφράσεις δεν είναι «καλές» ή «ηθικές» (π.χ. το να γελάς δυνατά ή να εκφράζεις ανοιχτά τον θυμό σου). Αυτό κάνει τους συμμετέχοντες να απαντούν έτσι όπως οι ίδιοι νομίζουν ότι θα έπρεπε να αντιδράσουν (Oishi et al., 2004· Wang et al., 2006). Τα συναισθήματα μπορούν να μελετηθούν είτε με πειραματικές μεθόδους σε φυσικές συνθήκες είτε σε εργαστηριακά πειράματα. Ποιους περιορισμούς διακρίνετε σε καθεμία από αυτές τις μεθόδους;

Οι εμπειρικές μελέτες εντοπίζουν πολλές ομοιότητες στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επιδεικνύουν τα συναισθήματά τους. Μια σύγκριση των συναισθηματικών εκφράσεων του προσώπου σε άτομα από δυτικές βιομηχανοποιημένες χώρες αλλά και από μη δυτικά περιβάλλοντα εντόπισε σημαντικές ομοιότητες (Ekman, 1980). Οι ερευνητές έχουν ανακαλύψει οικουμενικά πρότυπα στην προφορική έκφραση του συναισθήματος (Van Bezooijen et al., 1983), καθώς και διαπολιτισμική σταθερότητα στη συμπεριφορική έκφραση σύνθετων συναισθημάτων, όπως είναι η ζήλια και ο φθόνος (Hurka et al., 1985).

Μια μεγάλη κλίμακας συγκριτική μελέτη σε 37 χώρες αποκάλυψε ότι οι άνθρωποι τόσο στις δυτικές όσο και στις μη δυτικές κοινωνίες εμφανίζουν τα ίδια γενικά εκφραστικά πρότυπα σε ό,τι αφορά τα συναισθήματα: οι άντρες ως ομάδα ρέπουν προς την έκφραση θυμού, ενώ οι γυναίκες ως ομάδα ρέπουν προς την έκφραση θλίψης και φόβου (Fischer et al., 2004).

Ένα άλλο ενδιαφέρον επιχείρημα που υποστηρίζει τις ομοιότητες των ανθρώπινων συναισθημάτων πηγάζει από μεγάλο αριθμό μελετών πάνω στη διεργασία της αναγνώρισης, της περιγραφής και της επεξήγησης μιας

συναισθηματικής έκφρασης – εν συντομία, στην **αναγνώριση των συναισθημάτων** (Ekman, 1980· Izard, 1971). Για παράδειγμα, σε μια τέτοια μελέτη με συμμετέχοντες από πέντε χώρες – ΗΠΑ, Βραζιλία, Χιλή, Αργεντινή και Ιαπωνία – παρουσιάστηκαν φωτογραφίες ανθρώπων, η καθεμία από τις οποίες απεικόνιζε ένα από τα ακόλουθα έξι βασικά συναισθήματα: χαρά, λύπη, θυμό, φόβο, έκπληξη ή αηδία. Διαπιστώθηκε ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναγνώρισαν σωστά αυτά τα συναισθήματα (Ekman & Friesen, 1969). Οι άνθρωποι επίσης δείχνουν αξιοσημείωτη ακρίβεια όταν ερμηνεύουν τη θέση των φρυδιών και το χαμόγελο (Keating et al., 1981). Για παράδειγμα, το χαμόγελο είναι οικουμενικά κατανοητό ως ένδειξη ευχαρίστησης, ενώ τα χαμηλωμένα φρύδια αποτελούν σημάδι θυμού ή κυριαρχίας. Σε μια άλλη μελέτη με δείγματα από την Εσθονία, τη Γερμανία, την Ελλάδα, το Χονγκ Κονγκ, την Ιταλία, την Ιαπωνία, τη Σκωτία, τη Σουηδία, την Τουρκία και τις ΗΠΑ, ο Ekman και οι συνεργάτες του (1987) βρήκαν ότι οι μικτές συναισθηματικές εκφράσεις, όπως η ντροπή και η απογοήτευση, είναι και αυτές εύκολα αναγνωρίσιμες στις διάφορες χώρες.

Η έρευνα γύρω από τη διαπολιτισμική αναγνώριση του συναισθηματικού επιτονισμού στη φωνή των συμμετεχόντων έδωσε παρόμοια αποτελέσματα. Οι άνθρωποι συνήθως αναγνωρίζουν σε μια ηχογράφιση το συναισθήμα ενός ατόμου που μιλάει σε ξένη γλώσσα (Albas et al., 1976· Van Bezooijen et al., 1983). Σε μια άλλη μελέτη ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες, οι οποίοι προέρχονταν τόσο από δυτικούς όσο και από μη δυτικούς πολιτισμούς, να πάρουν την έκφραση που θα είχε το πρόσωπό τους αν ένιωθαν χαρούμενοι που είδαν κάποιον ή λυπημένοι που άκουσαν δυσάρεστα νέα ή θυμωμένοι με κάποιον, και ούτω καθεξής. Αυτές οι εκφράσεις του προσώπου βιντεοσκοπήθηκαν και αναλύθηκαν αργότερα. Τα ευρήματα κατέδειξαν ότι σε όλες τις ομάδες τα εκφραστικά πρότυπα για τους μυς του προσώπου είναι ίδια (Ekman & Friesen, 1978). Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι στους διάφορους πολιτισμούς όχι μόνο μπορούν να αναγνωρίσουν εύκολα βασικά συναισθήματα, αλλά χρησιμοποιούν και τις ίδιες μυϊκές ομάδες για να εκφράσουν αυτό που νιώθουν. Οι περισσότεροι άνθρωποι στον κόσμο είναι σε θέση να συμπεράνουν συναισθήματα από στοιχεία της φωνής. Μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε σε εννέα χώρες στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ και την Ασία εξέτασε φωνητικές ηχογραφήσεις θυμού, λύπης, φόβου, χαράς και ουδέτερης φωνής τις οποίες είχαν κάνει Γερμανοί επαγγελματίες ηθοποιοί. Τα δεδομένα δείχνουν συνολικά

ακριβή αντίληψη για ποσοστό άνω του 60% όλων των συναισθημάτων σε όλες τις χώρες (Scherer et al., 2001).

Υπάρχει εντυπωσιακή ομοιότητα στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατονομάζουν τα συναισθήματα στους διάφορους πολιτισμούς και γλώσσες (Russell, 1991). Σε άλλες γλώσσες υπάρχουν ισοδύναμες λέξεις σχεδόν για κάθε αγγλικό όρο που αναφέρεται στα συναισθήματα (Scherer & Wallbott, 1994· Scherer et al., 1988). Όλες οι γλώσσες κάνουν διακρίσεις ανάμεσα στα θετικά και στα αρνητικά συναισθήματα, και αυτή η διάκριση εξηγείται στα μικρά παιδιά, τα οποία αρχίζουν να χρησιμοποιούν λέξεις και φράσεις όπως «καλός» και «κακός», «μου αρέσει» και «δεν μου αρέσει» από πολύ μικρή ηλικία. Ομοιότητες υπάρχουν επίσης στον τρόπο με τον οποίο οι διάφορες γλώσσες ορίζουν τα αποκαλούμενα «βασικά» συναισθήματα. Μολονότι οι λίστες που προτείνουν οι θεωρητικοί είναι ελαφρώς διαφορετικές, οι περισσότερες ταξινομήσεις περιλαμβάνουν από πέντε έως εννέα συναισθήματα. Ο θυμός, ο φόβος, η ευτυχία, η λύπη και η αηδία υπάρχουν σχεδόν σε κάθε εθνική ταξινόμηση. Η έκπληξη, η περιφρόνηση, το ενδιαφέρον, η ντροπή, η χαρά, η εμπιστοσύνη, η προσδοκία και η ενοχή περιλαμβάνονται σε άλλες ταξινομήσεις (Lynch, 1990· Russell, 1991· Vekker, 1978).

Άνθρωποι που ζουν σε απομακρυσμένα μέρη του κόσμου μπορούν να αναπτύξουν σχετικά παρόμοιες γλωσσικές ετικέτες για ορισμένα σύνθετα συναισθήματα: το γεγονός αυτό είναι ενδεικτικό της κοινής, οικουμενικής προέλευσης των ανθρώπινων συναισθηματικών εμπειριών και της ερμηνείας τους. Για παράδειγμα, στα ιαπωνικά και σε διαλέκτους της μεσαιωνικής αγγλικής γλώσσας υπάρχουν δύο λέξεις –*amae* και *mardy*– οι οποίες προφανώς δηλώνουν εξίσου την ανάγκη του ατόμου για στοργή (Lewis & Ozaki, 2009).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Μια μελέτη σε δείγμα 32 χωρών (στις οποίες περιλαμβάνονταν η Ινδία, η Κίνα, η Τουρκία, το Ισραήλ, η Ρωσία, η Ζιμπάμπουε, οι ΗΠΑ, η Γερμανία και το Μεξικό) έδειξε ότι ο ατομικισμός συσχετιζόταν θετικά με μεγαλύτερη εκφραστικότητα συναισθημάτων, ιδιαίτερα με την ευτυχία και την έκπληξη, και αρνητικά με την έκφραση της λύπης. Αυτά τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι ο πολιτισμικός ατομικισμός συνδέεται εν γένει με την υιοθέτηση

θετικών συναισθημάτων (Matsumoto et al., 2008). Η περιφρόνηση, η αηδία και ο φόβος ήταν τα συναισθήματα που υιοθετούνταν λιγότερο σε όλα τα δείγματα. Πιθανότατα τα αρνητικά συναισθήματα, και ιδιαίτερα η περιφρόνηση και η αηδία, γίνονται αντιληπτά ως αποδιοργανωτικά των κοινωνικών σχέσεων, ειδικότερα στους συλλογικούς πολιτισμούς (Butler et al., 2009). Η λύπη επίσης υποδηλώνει δυσφορία (Izard, 2004), η οποία ερμηνεύεται ως ξεκάθαρο σημάδι αδυναμίας του ατόμου. Τα παραπάνω ευρήματα πάντως δεν δικαιολογούν την υπόθεση ότι τα άτομα από κατ' εξοχήν συλλογικούς πολιτισμούς συγκρατούν πάντα τις συναισθηματικές τους εκφράσεις, ενώ τα άτομα από κατ' εξοχήν ατομικιστικούς πολιτισμούς δεν κάνουν κάτι τέτοιο. Όταν κρίνετε τις συναισθηματικές εκφράσεις των ανθρώπων, να σκέφτεστε τα μοναδικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους, τις συνθήκες της εκάστοτε περίπτωσης και τον δικό σας ρόλο σε αυτήν, προκειμένου να αποφύγετε μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία (βλ. Κεφάλαιο 3).

Γενικά, όσοι υποστηρίζουν την ιδέα της οικουμενικότητας των ανθρώπινων συναισθημάτων διατείνονται ότι μοιραζόμαστε σε μεγάλο βαθμό κοινά χαρακτηριστικά με τους άλλους ανθρώπους, ανεξάρτητα από την καταγωγή μας. Αντιδρούμε σε εξωτερικά γεγονότα και σωματικά σήματα με σχεδόν παρόμοιες εκφράσεις προσώπου, αλλαγές του σώματος, ανάμικτα συναισθήματα και υποκειμενικές εμπειρίες ευχαρίστησης ή δυσάρεσκειας. Τα άτομα σε κάθε πολιτισμό είναι συναισθηματικά ευαίσθητα στην απώλεια συγγενών και φίλων, στη γέννηση των παιδιών τους, στις νίκες της αγαπημένης τους αθλητικής ομάδας και στην κριτική των άλλων. Σε όλους τους πολιτισμούς η λύπη προκαλεί κλάμα, ο θυμός εγείρει επιθετικότητα, ενώ η χαρά κάνει τους ανθρώπους να αγκαλιάζονται και να συγχωρούν τους άλλους.

Δεν μπορείτε να εξηγήσετε τον πόνο αν δεν έχετε πονέσει: Διαφορές στη συναισθηματική εμπειρία

Παρά τις ομοιότητες στις συναισθηματικές εμπειρίες μεταξύ των πολιτισμών, υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι περιγράφουν τα βασικά συναισθήματα. Στη βουδιστική παράδοση (που είναι αποδεκτή στην κινέζικη γλώσσα, για παράδειγμα), τα επτά βασικά συναισθήματα που περιγράφονται είναι η ευτυχία, ο θυμός, η θλίψη, η

χαρά, η αγάπη, το μίσος και η επιθυμία. Η αηδία δεν περιλαμβάνεται σε αυτό τον κατάλογο. Οι Russell και Yik (1996), που επίσης επισκόπησαν μελέτες σε αρχαία κινεζικά κείμενα τα οποία αντανakλούν κυρίως φιλοσοφίες, συμπεριλαμβανομένων του Κομφουκιανισμού, του Ταοϊσμού και του Βουδισμού, βρήκαν διάφορα σύνολα καταγεγραμμένων συναισθημάτων, ο αριθμός των οποίων κυμαινόταν από πέντε έως επτά. Στην αγγλική μετάφραση ενός συνόλου 12 χαρακτηρισμών συναισθημάτων δεν περιλαμβανόταν η αηδία. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι πρόσφατες μελέτες πάνω στην αναγνώριση των συναισθημάτων αποκάλυψαν ότι τα άτομα στην Κίνα αντιμετώπισαν περισσότερα προβλήματα, συγκριτικά με τους συμμετέχοντες από άλλες εθνικές ομάδες, όταν προσπάθησαν να αναγνωρίσουν την αηδία στα πρόσωπα των φωτογραφιών που τους επιδείχθηκαν. Από την άλλη πλευρά, μελέτες που χρησιμοποιούν νευροφυσιολογικές μετρήσεις δείχνουν ότι οι Κινέζοι αναγνωρίζουν έξι βασικά συναισθήματα με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν οι άνθρωποι από άλλες εθνικότητες (Wang et al., 2006). Οι διαφορές στην έκφραση της συναισθηματικής εμπειρίας, η γλωσσική ποικιλομορφία των χαρακτηρισμών που αποδίδονται στα συναισθήματα, καθώς και οι διακριτές πρακτικές κοινωνικοποίησης, όλα αυτά υποστηρίζουν την πολιτισμικά συγκεκριμένη προέλευση των ανθρώπινων συναισθημάτων. Εν συντομία, σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα συναισθήματα των ανθρώπων ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και από ομάδα σε ομάδα επειδή πηγάζουν από και αναπτύσσονται σε διαφορετικές ειδικές πολιτισμικές εμπειρίες.

Οι πολιτισμικές ομάδες διαφέρουν ως προς τη συχνότητα και τη σημασία των κοινών συναισθηματικών αντιδράσεων (Matsumoto et al., 1988). Για παράδειγμα, μερικές μελέτες έχουν υποδείξει τις πολιτισμικές διαφορές ως υπεύθυνες για τον βαθμό στον οποίο κάποιες ομάδες βιώνουν θετικά συναισθήματα, όπως η χαρά (Markus & Kitayama, 1994b), και αρνητικά συναισθήματα, όπως ο θυμός (Solomon, 1978). Ο Ιαπωνοαμερικανός ψυχολόγος Shigehiro Oishi (2010) και αρκετοί από τους συνεργάτες του μελέτησαν περισσότερους από 350 φοιτητές στην Ιαπωνία, τη Νότια Κορέα και τις ΗΠΑ, και βρήκαν ότι, κατά μέσο όρο, οι Ευρωπαϊκοί αναφέρουν ότι είναι πιο ευτυχισμένοι από τους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής, τους Κορεάτες και τους Ιάπωνες. Οι Ευρωπαϊκοί ωστόσο αποσυντονίζονται συναισθηματικά από αρνητικά γεγονότα (π.χ. αν πάρουν κλήση από την τροχαία ή κακούς βαθμούς στα μαθήματά τους)

και ανακάμπτουν από τις αναποδιές πιο αργά από τους ομολόγους τους ασιατικής καταγωγής. Από την άλλη πλευρά, οι Κορεάτες, οι Ιάπωνες και σε μικρότερο βαθμό οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής αναφέρουν ότι είναι λιγότερο χαρούμενοι γενικά, αλλά επανέρχονται στη φυσιολογική συναισθηματική τους κατάσταση πιο γρήγορα από τους Ευρωπαϊκούς. Οι ερευνητές βρήκαν ότι οι Ευρωπαϊκοί χρειάζονταν περίπου δύο θετικά γεγονότα για να επανέλθουν στο φυσιολογικό επίπεδο ευτυχίας τους (π.χ. να λάβουν ένα ενθαρρυντικό τηλεφώνημα ή να αριστεύσουν σε κάποιο μάθημα), ενώ οι Κορεάτες, οι Ιάπωνες και οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής χρειάζονται, κατά μέσο όρο, μόνο ένα θετικό γεγονός για να ανακάμψουν συναισθηματικά (Oishi et al., 2004). Οι πολιτισμοί ποικίλλουν επίσης στις γλωσσικές περιγραφές των συναισθημάτων. Στην ταϊνίνη γλώσσα, για παράδειγμα, υπάρχουν 46 διαφορετικές λέξεις για τον θυμό, αλλά καμία λέξη για τη λύπη. Σε μερικές αφρικανικές γλώσσες, η ίδια λέξη μπορεί να αντιπροσωπεύει τόσο τη λύπη όσο και τον θυμό. Σε κάποιες τοπικές ρωσικές διαλέκτους, η φράση «σε λυπάμαι» μπορεί να σημαίνει «σ' αγαπώ», «σε συλλυπούμαι» ή «σε περιφρονώ».

“Αν δεν μπορέσω να το δεις κι εσύ, μοιάζει σα να μη το 'χω.”

Γιάννης Ρίτσος (1909-1990) - Έλληνας ποιητής

Παρά τις προφανείς ομοιότητες στην αναγνώριση των συναισθημάτων από τις εκφράσεις του προσώπου, όπως περιγράφηκε παραπάνω, τα άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς διαφέρουν ως προς τον βαθμό της συμφωνίας τους για ορισμένα συναισθήματα. Σε μια μελέτη, για παράδειγμα, η ευτυχία αναγνωρίστηκε ορθά από το 68% των Αφρικανών συμμετεχόντων και από το 97% των Ευρωπαίων ομολόγων τους (Izard, 1969). Σε άλλη μελέτη, οι ομάδες των Αμερικανών και των Ευρωπαίων αναγνώρισαν σωστά το 75% με 83% των συναισθημάτων στις φωτογραφίες προσώπων, η ομάδα των Ιαπώνων πέτυχε το ίδιο σε ποσοστό 65%, ενώ η ομάδα των Αφρικανών τα κατάφερε μόνο κατά 50%. Το ποσοστό αναγνώρισης των εκφράσεων του προσώπου στις φωτογραφίες ήταν χαμηλότερο όταν η επαφή των συμμετεχόντων με άλλους πολιτισμούς ήταν περιορισμένη (Izard, 1971). Πραγματοποιώντας μια μετα-ανάλυση στις υπάρχουσες μελέτες για τα συναισθήματα, ο Schimmack (1996) διαπίστωσε ότι οι λευκοί συμμετέχοντες ήταν καλύτεροι από τους μη λευκούς

στην αναγνώριση της ευτυχίας, του φόβου, του θυμού και της αηδίας, όχι όμως της έκπληξης και της λύπης. Μια άλλη έρευνα κατέδειξε πολιτισμικές διαφορές στην ακρίβεια και στην ταχύτητα με την οποία κρίνονται άλλα συναισθήματα (Elfenbein & Ambady, 2003).

Η αηδία ως συναίσθημα είναι συνδεδεμένη με πολιτισμικούς κανόνες που υπαγορεύουν την άρνηση λήψης ορισμένων τροφών ή την αποφυγή κάποιων καταστάσεων που σχετίζονται με τη διατροφή. Από τη στιγμή που γίνονται αποδεκτοί, αυτοί οι κανόνες ακολουθούνται από ένα πολύ ισχυρό συναίσθημα και έτσι είναι πολύ λιγότερο πιθανό να παραβιαστούν ή να τροποποιηθούν. Μια κλασική διαπολιτισμική μελέτη για την αηδία επισήμανε ότι οι άνθρωποι αναπτύσσουν προσδοκίες για το πώς τα παιδιά τους πρέπει να αντιδρούν απέναντι σε συγκεκριμένες τροφές και στην κατανάλωσή τους (Rozin & Fallon, 1987). Για παράδειγμα, οι περισσότεροι από εμάς θα νιώθαμε αηδία και θα αρνούμασταν να φάμε μια τροφή την οποία μασήσαμε και φτύσαμε. Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θα είχαν πρόβλημα να ρουφήξουν λίγο αίμα από ένα κόψιμο στο δέρμα τους, αλλά η πλειονότητα θα ένιωθε αηδία στην ιδέα να ρουφήξει το ίδιο της το αίμα από ένα κουτάλι. Υπάρχει μια παγκόσμια αποστροφή απέναντι στην κατανάλωση ζώων που μοιάζουν με τους ανθρώπους (π.χ. μαϊμούδες) ή που έχουν στενές σχέσεις μαζί τους (π.χ. γάτες και σκύλοι). Οι περισσότεροι άνθρωποι επικρίνουν και καταδικάζουν πολιτισμούς που αποκλίνουν από αυτό τον κανόνα. Η τάση να αποφεύγουμε καταστάσεις που μας προκαλούν αηδία αναπτύσσεται συνήθως κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής μας. Αυτή η συμπεριφορική αποφυγή συμβαίνει σχεδόν αυτόματα, χωρίς ιδιαίτερη συνειδητή προσπάθεια.

Η αηδία είναι συνδεδεμένη με την αντίληψη του μολυσμένου φαγητού. Κάποιος που πιστεύει, για παράδειγμα, ότι ένα ποτήρι με χυμό είναι μολυσμένο πιθανότατα δεν θα πει από αυτό μέχρι να γίνει κάτι για να «καθαριστεί» το σκεύος. Οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το ποια διατροφικά προϊόντα ή ποτά είναι μολυσμένα. Υπάρχουν άλλωστε και πολιτισμικές διαφορές. Μια μελέτη σε 125 παιδιά Ινδών ινδουιστών και σε 106 Αμερικανόπουλα ηλικίας 4-8 ετών έδειξε ότι η τροφή που απέρριπταν περισσότερο ως μολυσμένη ήταν αυτή που είχε έρθει σε επαφή με κατσαρίδα, περιείχε ανθρώπινες τρίχες ή την είχε γευτεί προηγούμενος κάποιος ξένος. Τα παιδιά από την Ινδία ωστόσο ήταν πιο ευαίσθητα από τα παιδιά από τις ΗΠΑ στην έννοια του μιάσματος. Τα πρώτα αντέδρασαν

πολύ πιο έντονα στη δοκιμή του φαγητού τους από κάποιον ξένο και στην επαφή της τροφής τους με κατσαρίδα, ενώ δεν δέχτηκαν «απολύμανση» (όπως τον βρασμό ή τον καθαρισμό του φαγητού από το χέρι της μητέρας τους). Οι ειδικοί υποστηρίζουν ότι η διαπροσωπική αηδία και το μίasma αποτελούν πολύ σημαντικές διαστάσεις της ινδικής κουλτούρας, σε αντίθεση με τους περισσότερους δυτικούς πολιτισμούς. Οποιαδήποτε επαφή με το στόμα, είτε άμεση (μέσω του δαγκώματος ή της κατάποσης) είτε έμμεση (μέσω του χεριού ή του σάλιου), μπορεί να κάνει την τροφή μη αποδεκτή. Ειδικά στη συγκεκριμένη μελέτη τα παιδιά από την Ινδία δεν δέχτηκαν τον καθαρισμό ώστε να εξαλειφθεί το μίasma από την επαφή με τον ξένο, ενώ τα περισσότερα Αμερικανόπουλα θεώρησαν τον βρασμό αποτελεσματικό είδος καθαρισμού της τροφής τους (Hejmadi et al., 2004).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Μια πρόσκληση σε δείπνο στα Ηνωμένα Έθνη

Φανταστείτε ότι σας καλούν σε μια δεξίωση την Πρωτοχρονιά στο κεντρικό κτίριο των Ηνωμένων Εθνών. Εκεί θα πρέπει να δοκιμάσετε πολλά είδη εθνικών πιάτων που δημιούργησαν οι σεφ των πρεσβειών. Ανάμεσα στα πιάτα του μπουφέ υπάρχει μοσχαρίσια γλώσσα στον ατμό, βραστό κρέας σκύλου, ψητά μυαλά αρνιού και ένα μπολ με βρασμένο γάλα αλόγου. Εσείς θα πρέπει να τα δοκιμάσετε όλα! Θα νιώσετε αηδία από αυτά τα ξένα φαγητά; Μάλλον ναι, αν τα γευστικά γούστα σας αναπτύχθηκαν σε ταχυφαγεία τύπου McDonald's ή Goody's. Είναι όμως σωστό να πούμε ότι η αηδία ως συναίσθημα μπορεί να βιώνεται μόνο από εσάς και όχι από τους ανθρώπους που μαγείρεψαν αυτά τα φαγητά; Η απάντηση είναι ότι και άλλοι άνθρωποι μπορούν να βιώνουν αηδία αλλά υπό διαφορετικές συνθήκες. Μήπως τούτο σημαίνει ότι έχουμε όλοι παρόμοια συναισθήματα «εντός» μας, αλλά αυτά «ενεργοποιούνται» μόνο σε ιδιαίτερες καταστάσεις; Μήπως ακόμα σημαίνει ότι η γνώση που έχουμε για τα ανθρώπινα συναισθήματα είναι σχετική με την κατάσταση στην οποία αυτά εμφανίζονται; Μπορείτε να σκεφτείτε κάποια στιγμή που αλλάξατε γνώμη για ένα συγκεκριμένο φαγητό, δηλαδή άρχισε να σας αρέσει κάτι που προηγουμένως απεχθανόσασταν; Τι σας βοήθησε να αλλάξετε γνώμη; Αν έχετε γίνει χορτοφάγοι, περιγράψτε γιατί το κάνατε και πώς η αλλαγή αυτή έχει επηρεάσει τις προτιμήσεις σας.

Σε αρκετές μελέτες βρέθηκε επίσης ότι οι Ιάπωνες χρησιμοποιούσαν λιγότερο συχνά το επίθετο «φοβισμένος» και πιο συχνά το επίθετο «έκπληκτος» σε σύγκριση με ομάδες από την Ινδία και τη Βόρεια Αμερική. Οι Αμερικανοί επιδοκίμαζαν συχνότερα –συγκριτικά με άλλες ομάδες– την έκφραση «φοβισμένος» και λιγότερο συχνά τις εκφράσεις «έκπληκτος» ή «αηδιασμένος» (Elfenbein et al., 2002).

Οι διαφορές στην αναγνώριση των συναισθημάτων μεταξύ των εκπροσώπων δύο πολιτισμών μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι κάποιες συναισθηματικές εκφράσεις καλλιεργούνται στα παιδιά κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησής τους, ενώ κάποιες άλλες όχι. Σε ένα παράδειγμα που αναφέρθηκε πιο πάνω για τα ιδιώματα της ιαπωνικής και της αγγλικής γλώσσας που αντιστοιχούσαν στην ανάγκη για στοργή, το αγγλικό «mardy» θεωρείται παιδιάστικο στις περισσότερες περιπτώσεις και άρα λιγότερο αποδεκτό από το ιαπωνικό «amae», το οποίο γίνεται αντιληπτό με ευγένεια και υποστήριξη (Lewis & Ozaki, 2009). Από την άλλη, η δημόσια εκδήλωση συναισθημάτων μπορεί να θεωρείται αποδιοργανωτική και συνεπώς ανάρμοστη. Αυτό μπορεί να επηρεάζει την αντίληψη των Ιαπώνων για άτομα από άλλους πολιτισμούς που εκδηλώνουν ελεύθερα τα συναισθήματά τους. Για παράδειγμα, ένας Ιάπωνας παρατηρητής μπορεί να χαρακτηρίσει τέτοια άτομα ως υπερόπτες και απείθαρχους. Διαφορές στην αντίληψη των συναισθημάτων έχουν βρεθεί και σε πολλές άλλες χώρες. Όταν Έλληνες και Βρετανοί παρατηρούν άλλους ανθρώπους που βρίσκονται σε καταστάσεις αμηχανίας, οι μεν Έλληνες συνήθως υπερεκτιμούν την ένταση του παρατηρούμενου συναισθήματος, οι δε Βρετανοί συνήθως υποτιμούν την έντασή του (Edelman et al., 1989). Αυτή η διαφορά μπορεί να απορρέει από τους πιο ανεπτυγμένους κανόνες συλλογικότητας στην Ελλάδα σε σύγκριση με τη Μεγάλη Βρετανία. Έτσι, οι άνθρωποι στην Ελλάδα νιώθουν πιο διασυνδεδεμένοι και είναι περισσότερο προσανατολισμένοι στην ομάδα, εκδηλώνοντας την αμηχανία τους εντονότερα απ' ό,τι οι Βρετανοί.

Αρκετές μελέτες έχουν διαπιστώσει ότι άντρες και γυναίκες αναγνωρίζουν εξίσου γρήγορα τις εκφράσεις θυμού. Από την άλλη όμως έχει βρεθεί ότι ο θυμός αναγνωρίζεται ταχύτερα σε ένα ανδρικό παρά σε ένα γυναικείο πρόσωπο (Williams et al., 2007). Η πιθανότερη αιτία γι' αυτό είναι ότι ο γρήγορος εντοπισμός ενός θυμωμένου ατόμου είναι κάτι που βοηθά στην επιβίωση· και αφού ο θυμός στους άντρες είναι πιο πιθανό

να εξελιχθεί σε φονική βία, η ικανότητα να εντοπίζουμε πιο γρήγορα τα αντρικά θυμωμένα πρόσωπα είναι ιδιαίτερα πολύτιμη.

Τώρα λοιπόν έχουμε μάθει για τις δύο προσεγγίσεις που ασχολούνται με την κατανόηση των σχέσεων ανάμεσα σε πολιτισμό και συναίσθημα. Πώς ξέρουμε όμως ποια είναι σωστή; Η πρώτη προσέγγιση συνηγορεί υπέρ της διαπολιτισμικής οικουμενικότητας, ενώ η δεύτερη υποστηρίζει την πολιτισμική προέλευση και την ιδιαιτερότητα του ανθρώπινου συναισθήματος (Ekman, 1994· Mead, 1975· Russell, 1994). Προτού καταλήξουμε σε μια απάντηση, ας δούμε την ακόλουθη περίπτωση.

Συναισθήματα: Πολιτισμικά συγκεκριμένα ή οικουμενικά;

Είναι ο σφοδρός πόνος μετά από ένα παραπάτημα πιθανό να προκαλέσει αρνητικά συναισθήματα σε δύο διαφορετικά άτομα; Ίσως. Τι θα συμβεί αν ο ένας έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στο Πουέρτο Ρίκο ενώ ο άλλος κατάγεται από το Ιράν; Δεν υπάρχει διαφορά: ένα παραπάτημα προξενεί σωματικό πόνο, ο οποίος με τη σειρά του υποτίθεται ότι θα προκαλέσει ένα αρνητικό συναίσθημα. Νιώθετε λυπημένοι όταν αποχωρίζεστε ένα πρόσωπο που αγαπάτε; Πιθανώς. Θα βιώσετε χαρά εάν διψάτε πολύ και πιείτε ένα ποτήρι κρύο νερό; Μάλλον ναι. Αλλά θα νιώσετε και θα εκφράσετε τα συναισθήματά σας με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως και άλλοι άνθρωποι σε παρόμοιες περιστάσεις; Μάλλον όχι. Το πώς αισθανόμαστε και πώς εκφράζουμε τα συναισθήματά μας εξαρτάται από την προσωπικότητα, τις εμπειρίες, τις άμεσες περιστάσεις, την παρουσία ή απουσία τρίτων και από πολλούς άλλους παράγοντες. Για παράδειγμα, μπορεί να κρύβετε την απογοήτευσή σας μετά από μια αδέξια πτώση σε δημόσιο χώρο, αλλά θα ουρλιάξετε και θα βρίσετε αν αυτό σας συμβεί στο σπίτι σας όπου δεν σας βλέπει κανείς. Τα συναισθήματα μπορούν να ιδωθούν ως παρόμοια ή διαφορετικά επειδή συχνά τα αντιλαμβανόμαστε, τα αναλύουμε και τα σκεπτόμαστε από διαφορετικές οπτικές γωνίες.

Οι πολιτισμικές διαφορές στα συναισθήματα τείνουν να διευρύνονται όσο το επίπεδο της περιγραφής τους γίνεται πιο συγκεκριμένο και λεπτομερές. Μπορούμε γενικά να δούμε τη ζήλια ως λύπη. Χρησιμοποιώντας «μεγεθυντικούς ψυχολογικούς φακούς» για μια πιο λεπτομερή ανάλυση,

η ζήλια μπορεί εναλλακτικά να ερμηνευθεί ως ένα μείγμα θυμού, φόβου, λύπης και απογοήτευσης. Αν εξετάσουμε τα πράγματα σε πολύ αφαιρετικό επίπεδο, θα θεωρήσουμε ότι οι άνθρωποι από διαφορετικούς πολιτισμούς και διαφορετικές κοινωνικές ομάδες είναι παρόμοιοι στα συναισθήματά τους. Όλοι μπορούμε να σκεφτούμε κάποια συνηθισμένα στερεότυπα για τους «συναισθηματικά ανέκφραστους» Φινλανδούς και Ιάπωνες, τους «θερμόαιμους» Ιταλούς και Βραζιλιάνους, αλλά και τους «αισθησιακούς» Άραβες και Γάλλους. Ποιες άλλες στερεοτυπικές υποθέσεις μπορείτε να σκεφθείτε;

Για μια πιο εμπεριστατωμένη διαπολιτισμική ανάλυση των συναισθημάτων θα πρέπει να κοιτάζουμε «μέσα» στο συναίσθημα. Κατ' αρχάς, διαβάζοντας ξανά τον ορισμό, πρέπει να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το συναίσθημα ως μια πολυσύνθετη διεργασία (Frijda, 1986. Scherer, 1984). Πρώτα εγείρεται ένα συναίσθημα, υπάρχει μια υποκείμενη νευροφυσιολογική διεργασία σε σχέση με αυτό, το συναίσθημα βιώνεται, κατόπιν εκδηλώνεται ή παραμένει κρυμμένο, επηρεάζει κατά κάποιον τρόπο τις αποφάσεις μας, μπορεί έπειτα να προκαλέσει άλλα συναισθήματα, και τελικά σβήνει. Υπάρχουν διαπολιτισμικά ευρήματα τα οποία να φωτίζουν κάπως τον ρόλο που μπορεί να παίζει ο πολιτισμός στα παραπάνω στάδια; Στην αρχή του κεφαλαίου αναφέραμε ότι το συναίσθημα περιλαμβάνει νευροφυσιολογική διέγερση. Ας το δούμε αυτό με περισσότερες λεπτομέρειες.

Νευροφυσιολογική διέγερση

“Επέστρεφε συχνά και παίρνε με, αγαπημένη αίσθησις.”

Κωνσταντίνος Καβάφης (1863-1933) - Έλληνας ποιητής

Υπάρχουν σημαντικές διαπολιτισμικές ομοιότητες στους υποκείμενους νευροφυσιολογικούς μηχανισμούς των συναισθημάτων. Όλοι οι άνθρωποι στον κόσμο ανιχνεύουμε ερεθίσματα από το περιβάλλον και το σώμα μας. Το σήμα κατόπιν μεταφέρεται στον εγκέφαλο. Η αμυγδαλή είναι ο «συναισθηματικός ηλεκτρονικός υπολογιστής» του εγκεφάλου. Αξιολογεί τη συναισθηματική σημασία ενός ερεθίσματος. Έτσι, τα άσχετα ερεθίσματα μπορεί να μην προκαλέσουν κανένα συναίσθημα. Στη συνέχεια ο υπο-

Έκφραση των συναισθημάτων

“Η ανησυχία συχνά κάνει τα μικροπράγματα να φαίνονται βουνά.”

Σουηδική παροιμία

“Οι έγνοιες καταπίνονται καλύτερα με σούπα παρά χωρίς.”

Παροιμία στη γλώσσα γίντις

“Ένας άνθρωπος πρέπει να έχει επίγνωση του πώς γελάει, επειδή έτσι φανερώνει όλα του τα ψεγάδια.”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) - Αμερικανός ποιητής
και φιλόσοφος

Ο οκτάχρονος Τομ παρακολουθεί μια σκηνή σύγκρουσης ενός αυτοκινήτου με τα μάτια του διάπλατα ανοιχτά και προσηλωμένο βλέμμα. Δεν κρύβει τον φόβο του. Ο καθένας μπορεί να διαβάσει αυτό το συναίσθημα στο πρόσωπο του αγοριού. Οι γονείς του Τομ, που έχουν έρθει από την Ταιβάν, δεν του έμαθαν να εκφράζει τον φόβο του στρέφοντας τα χείλη του προς τα κάτω. Οι Αμερικανοί δάσκαλοί του στο σχολείο δεν τον εκπαίδευσαν να χαμηλώνει τα φρύδια του σε περίπτωση απειλής. Έτσι ο Τομ εκφράζει τον φόβο του με τον ίδιο τρόπο που μπορεί να τον εκφράζουν δισεκατομμύρια άνθρωποι πάνω στη Γη, μέσω των εκφράσεων του προσώπου, της στάσης του σώματος και των χειρονομιών.

Οι κανόνες συναισθηματικής έκφρασης –ή αλλιώς **κανόνες εκδήλωσης των συναισθημάτων**– μαθαίνονται κυρίως κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης (Birdwhistell, 1970). Κάθε πολιτισμός έχει ειδικές κυρώσεις για να υποστηρίξει τους κανόνες εκδήλωσης ή τα πρότυπα συναισθηματικής έκφρασης που θεωρούνται κατάλληλα για το συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο (Ekman & Friesen, 1975· Ekman et al., 1983). Σε ολόκληρη την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού, ένας τρόπος να διαχειριζόμαστε ένα συναίσθημα ήταν να μάθουμε πώς να ελέγχουμε την εκδήλωσή του. Το ενδιαφέρον είναι ότι οι εν λόγω κανόνες εκδήλωσης αφορούν κυρίως τη συγκράτηση και τον περιορισμό των συναισθηματικών εκφράσεων (Ekman, 1982). Με αφετηρία προφανώς τον Κινέζο

στοχαστή Κομφούκιο (5ος αι. π.Χ.) και τον Έλληνα φιλόσοφο Πλάτωνα (4ος αι. π.Χ.), το συναίσθημα θεωρήθηκε μια αποδιοργανωτική δύναμη στις ανθρώπινες υποθέσεις. Ο Πλάτωνας υποστήριξε ότι η λογική πρέπει να συγκρατεί τα πάθη, τα οποία σε διαφορετική περίπτωση διαστρεβλώνουν την ορθολογική σκέψη. Παρόμοιες απόψεις είχαν ο Αριστοτέλης και ο Δημόκριτος (4ος αι. π.Χ.), που υποστήριζαν ότι τα συναισθήματα εντοπίζονται στο «κατώτερο», πιο πρωτόγονο επίπεδο της ψυχής, ενώ η σκέψη βρίσκεται στα «ανώτερα», πιο προηγμένα στρώματα. Η στωική φιλοσοφία, μια φιλοσοφική σχολή στην αρχαία Ελλάδα και Ρώμη, υποστήριξε ότι τα ανθρώπινα όντα πρέπει να είναι απαλλαγμένα από τη δύναμη του πάθους προκειμένου να μπορούν να αποδεχθούν τόσο τις καλοτυχίες όσο και τις κακοτυχίες της ζωής. Οι περισσότερες μεγάλες θρησκείες του κόσμου – Ισλάμ, Ιουδαϊσμός, Βουδισμός και Χριστιανισμός – εισήγαγαν και αυτές κανόνες σύμφωνα με τους οποίους οι άνθρωποι δεν πρέπει να εξαρτώνται από «καταστροφικές» συναισθηματικές δυνάμεις, όπως είναι ο φθόνος, η περηφάνια, η ματαιοδοξία και η ζήλια (Smith, 1991).

Υπάρχουν δύο τουλάχιστον κριτήρια για την αξιολόγηση των συναισθηματικών εκφράσεων: η συχνότητα και η ένταση. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα πολλοί γονείς συνήθως λένε «σ' αγαπώ» στα παιδιά τους και το αντίστροφο. Αντίθετα, στην Ουκρανία, τη Ρωσία και τη Λευκορωσία, τέτοιες λεκτικές εκδηλώσεις στοργής ανάμεσα σε γονείς και παιδιά θεωρούνται ιδιαίτερα «βαριές» ή υπερβολικές, γι' αυτό και εκφράζονται μόνο σε ελάχιστες κρίσιμες περιστάσεις.

Εάν τα συναισθήματα είναι πολιτισμικά και κοινωνικά προϊόντα, τότε οι πολιτισμικοί κανόνες και κάποιοι περιβαλλοντικοί παράγοντες θα πρέπει να ρυθμίζουν τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι εκφράζουν τα συναισθήματά τους (Kitayama & Markus, 1995). Όπως είναι αναμενόμενο, οι έρευνες αποκαλύπτουν πολύ χαμηλά επίπεδα παραδοχής της προσωπικής ευτυχίας και συνολικά μειωμένη έκφραση ικανοποίησης των ατόμων από τη ζωή τους σε χώρες οι οποίες διέρχονται οικονομική και κοινωνική κρίση. Η Ρωσία και η Ουκρανία, για παράδειγμα, είχαν χαμηλότερη βαθμολογία στην ατομική έκφραση της ευτυχίας μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών που μελετήθηκαν (Glad & Shiraev, 1999). Η Ρωσία συνέχισε να παρουσιάζει το ίδιο πρότυπο χαμηλής βαθμολογίας και σε μεταγενέστερες έρευνες για την ευτυχία. Παρομοίως, μια συνεχιζόμενη κοινωνική σύγκρουση μπορεί να προκαλέσει και να επωυξήσει ιδιαίτερες

συναισθηματικές αντιδράσεις. Για παράδειγμα, σε αρκετές πειραματικές συνθήκες, οι συμμετέχοντες από το Ισραήλ αντέδρασαν πιο επιθετικά από τους ομολόγους τους Αμερικανούς (Margalit & Mauger, 1985). Όταν μια κοινωνική κατάσταση απαιτεί από το άτομο να είναι «σκληρό», τότε η έκφραση του θυμού του ενδέχεται να είναι μια προσαρμοστική αντίδραση στις στρεσογόνες περιστάσεις της εθνοτικής σύγκρουσης.

Υπάρχουν ορισμένες πολιτισμικές παραλλαγές στην εκδήλωση της λύπης. Οι Ταϊτινοί αναφέρουν ένα αίσθημα κούρασης ως αντίδραση στην απώλεια (Levy, 1973). Το κλάμα στους Βεδουίνους της αιγυπτιακής ερήμου (Abu-Lughod, 1986) θεωρείται ένδειξη αδυναμίας, ενώ σε άλλες ισλαμικές χώρες, όπως η Τουρκία, αποτελεί μια αποδεκτή κοινωνική αντίδραση σε ιδιαίτερες περιστάσεις. Οι κανόνες εκδήλωσης των συναισθημάτων δεν διαφέρουν μόνο από πολιτισμό σε πολιτισμό, αλλά και από φύλο σε φύλο. Υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι οι γυναίκες εκφράζουν τα συναισθήματά τους πιο έντονα και πιο ανοιχτά από τους άντρες. Αυτό ισχύει για όλα τα συναισθήματα εκτός από τον θυμό. Γενικά οι γυναίκες νιώθουν πιο άνετα να εκφράζουν συναισθήματα όπως η αγάπη, η ευτυχία, η συστολή, η ενοχή και η συμπάθεια, τα οποία προάγουν τη σύνδεση με τους άλλους και τη φροντίδα. Οι άντρες όμως αποφεύγουν αυτά τα «μαλακά» συναισθήματα τα οποία προδίδουν, κατά τη γνώμη τους, τις ανδρικές τους αδυναμίες (Brody & Hall, 1993). Για τους άντρες που ανατράφηκαν σε παραδοσιακές κουλτούρες, ένα σύνθετο συναίσθημα τιμής σημαίνει να έχουν τον έλεγχο της οικογένειάς τους και να υπερέχουν ή να εντυπωσιάζουν τους άλλους άντρες. Η τιμή της γυναίκας σε αυτές τις κουλτούρες απαιτεί τη συμμόρφωσή της με τους κανόνες της σεμνότητας και της πίστης. Τα παραπάνω έχουν εφαρμογή και σε επαίσχυντα γεγονότα, τα οποία προκαλούν διαφορετικές αντιδράσεις σε άντρες και γυναίκες: οι μεν άντρες προσπαθούν να αποκαταστήσουν την τιμή εκδηλώνοντας επιθετικότητα ή διάθεση για αντεκδίκηση, οι δε γυναίκες αντιδρούν με υποτακτική συμπεριφορά και αποφυγή (Abu-Lughod, 1986· Blok, 1981). Κατά τη διάρκεια της προληπτικής κοινωνικοποίησης (βλ. Κεφάλαιο 8), αγόρια και κορίτσια λαμβάνουν διαφορετικές οδηγίες σε σχέση με τους κανόνες εκδήλωσης των διαφόρων συναισθημάτων. Πράγματι, παιδιά ηλικίας τριών ετών ήδη αναγνωρίζουν ότι τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να εκφράζουν φόβο, λύπη και ευτυχία, ενώ τα αγόρια είναι πιο πιθανό να εκφράζουν θυμό (Birnbaut, 1983).

Η παρουσία ή η απουσία άλλων ανθρώπων μπορεί επίσης να έχει ποικίλες επιπτώσεις στις συναισθηματικές εκφράσεις. Οι Ekman και Friesen (1975) ζήτησαν από Ιάπωνες και Αμερικανούς φοιτητές να παρακολουθήσουν κάποιες στρεσογόνες κινηματογραφικές ταινίες στην αρχή ο καθένας μόνος του και έπειτα μαζί με τον ερευνητή. Χωρίς οι συμμετέχοντες να το γνωρίζουν, οι συναισθηματικές εκφράσεις στα πρόσωπά τους βιντεοσκοπήθηκαν και στις δύο περιπτώσεις. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι και στα δύο δείγματα οι εκφράσεις του προσώπου ως αντίδραση στις ίδιες σκηνές της ταινίας ήταν παρόμοιες όταν τα άτομα ήταν μόνα τους. Όταν όμως βρισκόταν μαζί τους και ο ερευνητής, οι Ιάπωνες έδειξαν πολύ λιγότερα αρνητικά συναισθήματα από ό,τι οι Αμερικανοί. Εξηγεί εν μέρει αυτό το πείραμα γιατί οι άλλοι άνθρωποι θεωρούν τους Ιάπωνες συναισθηματικά ανέκφραστους;

Σε μια άλλη μελέτη οι ερευνητές ζήτησαν από Αμερικανούς και Ιάπωνες φοιτητές που ζούσαν στις ΗΠΑ να αναφέρουν τη συχνότητα με την οποία βίωναν ορισμένα συναισθήματα στην καθημερινότητά τους (Markus & Kitayama, 1994b). Οι Αμερικανοί ανέφεραν συντριπτικά μεγαλύτερη συχνότητα βίωσης θετικών παρά αρνητικών συναισθημάτων που σχετίζονταν με τον εαυτό, κάτι που δεν ίσχυε καθόλου για τους Ιάπωνες. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι τέτοιες διαφορές ενδέχεται να οφείλονται στην απροθυμία των Ιαπώνων να αποκαλύψουν τα συναισθήματά τους σε ξένους. Υπάρχουν επίσης δεδομένα που υποστηρίζουν ότι στην Ιαπωνία, λόγου χάρη, οι πιο ευτυχημένοι άνθρωποι είναι εκείνοι που βιώνουν πρωτίστως τα «κοινωνικά συνδεδεμένα συναισθήματα» της αλληλεξάρτησης (όπως είναι τα φιλικά συναισθήματα). Στις ΗΠΑ, αντίθετα, οι ευτυχέστεροι άνθρωποι είναι γενικά εκείνοι που βιώνουν «κοινωνικά αποσυνδεδεμένα συναισθήματα», όπως η περηφάνια (Matsumoto, 1994).

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι στις δυτικές κοινωνίες τα υψηλά επίπεδα εκφραστικότητας γίνονται αντιληπτά ως σημάδια επάρκειας και αρέσκειας, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στις ασιατικές κουλτούρες. Καθηγητές αναφέρουν ότι οι ασιατικής καταγωγής Αμερικανοί φοιτητές είναι λιγότερο εκδηλωτικοί από τους Αμερικανούς ευρωπαϊκής καταγωγής, γεγονός που έχει πιθανώς τη βάση του στις πολιτισμικές παραδόσεις των Ασιατών, οι οποίες δίνουν αξία στη συναισθηματική αυτοσυγκράτηση και στη φροντίδα των άλλων (Butler et al., 2009· Kim & Markus, 2002).

Οι παραπάνω τάσεις στην εκδηλωτική συμπεριφορά ωστόσο δεν επι-

βεβαιώθηκαν σε μεταγενέστερη μελέτη. Οι συμμετέχοντες και από τις δύο χώρες κλήθηκαν να βαθμολογήσουν τον αναμενόμενο βαθμό άνεσής τους στην έκφραση συναισθημάτων ανεξαρτησίας και αλληλεξάρτησης (Stephan et al., 1998). Τα αποτελέσματα δεν αποκάλυψαν ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα στα δείγματα. Σε άλλη μελέτη, οι Aune και Aune (1994) μελέτησαν τρεις ομάδες: Ιαπωνοαμερικανούς, Φιλιππinoαμερικανούς και Ευρωαμερικανούς. Τα άτομα κάθε ομάδας συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, στα οποία αξιολογούσαν τόσο τα θετικά όσο και τα αρνητικά συναισθήματα που βίωναν και εκδήλωναν στην ερωτική τους σχέση. Οι συμμετέχοντες, που ήταν φοιτητές, έπρεπε να σκεφτούν τη σχέση που είχαν με τον/τη σύντροφό τους και τα συναισθήματα που ένιωθαν και εξέφραζαν. Κλήθηκαν επίσης να βαθμολογήσουν τα συναισθήματά τους σε μια ειδική κλίμακα. Οι ερευνητές δεν βρήκαν ουσιαστικές πολιτισμικές διαφορές στον τρόπο με τον οποίο τα αρνητικά συναισθήματα βιώνονται και εκφράζονται στις ρομαντικές σχέσεις. Η χαμηλή βαθμολογία στην έκφραση θυμού από τους Αμερικανούς συμμετέχοντες ίσως να οφειλόταν στην ουσιαστική κοινωνική καταπίεση της έκφρασης των αρνητικών συναισθημάτων στο καθημερινό τους περιβάλλον.

Πώς θα ερμηνεύαμε τα αποτελέσματα αυτών των μελετών; Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η συλλογικότητα και ο ατομικισμός έχουν μικρή επίπτωση στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν και επικοινωνούν τα συναισθήματά τους; Δεν πρέπει να σπεύσουμε να διατυπώσουμε μια τέτοια κατηγορική κρίση. Ας μην ξεχνάμε ότι οι συμμετέχοντες στις παραπάνω μελέτες ήταν άνθρωποι με «μικτό» πολιτισμικό υπόβαθρο: γεννήθηκαν στις Φιλιππίνες ή στην Ιαπωνία και σπούδαζαν στις ΗΠΑ. Στον σύγχρονο κόσμο ίσως οι άνθρωποι μαθαίνουν από τις άλλες κουλτούρες με τις οποίες έρχονται σε άμεση ή έμμεση επαφή και αρχίζουν να καταλαβαίνουν πολλά ζητήματα και συμπεριφορές που δεν γνώριζαν πριν από την εποχή της δορυφορικής τηλεόρασης και του διαδικτύου. Η ιαπωνική και η αμερικανική κοινωνία σήμερα είναι περισσότερο διασυνδεδεμένες από ό,τι δέκα χρόνια πριν. Για παράδειγμα, αν δείξετε σε μια Γιαπωνέζα από παραδοσιακή οικογένεια τη φωτογραφία μιας παραλίας γυμνιστών, μπορεί να της προκαλέσετε μια αντίδραση ακραίας ντροπής. Αν όμως η ίδια γυναίκα ταξιδέψει στο εξωτερικό –από την Ευρώπη έως τη Βραζιλία, για παράδειγμα– και μάθει περισσότερα για άλλους πολιτισμούς και πρακτικές, αυτή η εμπειρία της μπορεί να μην αλλάξει την αρνητική γνώμη

που έχει για τον γυμνισμό σε δημόσιο χώρο, αλλά η συναισθηματική της απόκριση είναι πολύ πιθανό να αλλάξει.

Άσκηση 6.1

Η αμηχανία θεωρείται μια μορφή κοινωνικού άγχους, ένα δυσάρεστο συναίσθημα το οποίο προκαλείται από τη συνειδητοποίηση της απρεπούς συμπεριφοράς του ατόμου. Μια μελέτη σε πέντε ευρωπαϊκές χώρες (Ελλάδα, Μεγάλη Βρετανία, Ιταλία, Ισπανία και Γερμανία) έδειξε ότι το κοκκίνισμα λόγω συστολής και η άνοδος της θερμοκρασίας του σώματος, καθώς και το χαμόγελο και το ελαφρύ μειδίαμα αναφέρθηκαν με παρόμοιο τρόπο σε όλους τους πολιτισμούς (Edelman et al., 1989). Υπάρχουν κάποιες άλλες παρατηρήσεις για το ίδιο συναίσθημα· για παράδειγμα, το να βγάξει κανείς έξω τη γλώσσα του από αμηχανία, όπως κάνουν οι Ινδοί από την περιοχή της Ορίσα (Menon & Shweder, 1994). Ζητήστε από δέκα τουλάχιστον άτομα, κατά προτίμηση με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, να φανταστούν ότι αντιμετωπίζουν μια πολύ αμήχανη κατάσταση. Πώς θα αντιδρούσαν όσον αφορά τις εκφράσεις του προσώπου και τη γλώσσα του σώματός τους; Ζητήστε από κάποιο άτομο να φανταστεί μια πολύ αμήχανη κατάσταση στην οποία ενεπλάκη προσωπικά. Ζητήστε του να περιγράψει την κατάσταση. Κατόπιν ζητήστε του να «υποδυθεί» τον ρόλο του ατόμου που νιώθει αμήχανα, χρησιμοποιώντας εκφράσεις του προσώπου, χειρονομίες κ.λπ. Σημειώστε όσα βλέπετε ή βιντεοσκοπήσετε με το κινητό σας – εννοείται, με τη συγκατάθεση του συμμετέχοντα. Τι παρατηρήσατε; Άγγιξε το πρόσωπό του; Έξυσε το κεφάλι του, σούφρωσε τη μύτη του, έβγαλε έξω τη γλώσσα του; Μήπως χαμογέλασε και απομακρύνθηκε; Επαναλάβετε την ίδια διαδικασία τουλάχιστον με ένα ακόμα άτομο. Ποιες αντιδράσεις ήταν κοινές στις παρατηρήσεις σας και ποιες όχι; Εντοπίσατε ομοιότητες και/ή διαφορές στις αντιδράσεις των ατόμων; Καταγράψτε τις παρατηρήσεις σας.

“ Η καλύτερη απάντηση στον θυμό είναι η σιωπή. ”

Γερμανική παροιμία

Κοινωνική Αντίληψη, Κοινωνική Νόηση και Κοινωνική Αλληλεπίδραση

“ Η ελευθερία και η σκλαβιά είναι νοητικές καταστάσεις. ”

Μαχάτμα Γκάντι (1869-1948) – Ινδός πνευματικός ηγέτης

“ Μη βρίσκετε ελαττώματα σε ό,τι δεν καταλαβαίνετε. ”

Γαλλική παροιμία

ΠΡΙΝ ΤΡΙΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ, οι συγγραφείς του βιβλίου, δύο έφηβοι που ζούσαν στις δύο αντίθετες πλευρές του πλανήτη, άκουσαν ένα διασκεδαστικό ανέκδοτο για το παζάρεμα. Γεννημένοι σε δύο διαφορετικούς πολιτισμούς, ζώντας υπό δύο διαφορετικές κυβερνήσεις, με άπειρα στερεότυπα και τεράστια δυσπιστία να μας χωρίζουν, κατανοήσαμε, παρ' όλα αυτά, και οι δύο την ιδέα της διαπραγμάτευσης.

Δύο παλιοί φίλοι συναντιούνται σε ένα μπαρ στη Νέα Υόρκη. «Ξέρεις», λέει ο ένας, «ο γιος μου ήταν αποτυχημένος μέχρι που αποφάσισα να τον βοηθήσω εγώ να κάνει ένα δυνατό ξεκίνημα στη ζωή». «Τι είδους ξεκίνημα;» ρώτησε ο δεύτερος. «Να, ο γιος μου παντρεύτηκε μια πριγκίπισσα από τη Σαουδική Αραβία την προηγούμενη εβδομάδα και βρήκε δουλειά ως αντιπρόεδρος στην τράπεζα Chase Manhattan». «Παντρεύτηκε μια πριγκίπισσα από τη Σαουδική Αραβία και βρήκε δουλειά ως αντιπρόεδρος τράπεζας; Μα πώς τα κατάφερες όλα αυτά; Εσύ είσαι ένας απλός

ταξιτζής!» «Α, χρησιμοποίησα τη διπλωματία του δρόμου». «Τη διπλωματία του δρόμου; Τι είναι αυτό;» «Είναι απλό. Πριν από έναν μήνα τηλεφώνησα στην πρεσβεία της Σαουδικής Αραβίας και τους ρώτησα εάν υπήρχε κάποια πριγκίπισσα διαθέσιμη να παντρευτεί τον γιο μου. Μου είπαν όχι. Τότε εγώ τους είπα πως ξέχασα να αναφέρω πως ο γιος μου είναι αντιπρόεδρος στην τράπεζα Chase Manhattan. Αμέσως απάντησαν: “Αυτό αλλάζει τα πράγματα! Θα ήταν χαρά μας να βρούμε μια πριγκίπισσα για τον γιο σας”». «Μα για μισό λεπτό. Ο γιος σου δουλεύει ως μπάρμαν σε νυχτερινό κέντρο, δεν είναι τραπεζίτης!» «Το κανόνισα κι αυτό», είπε ο πρώτος. «Τηλεφώνησα στην Chase Manhattan και τους ρώτησα εάν ο γιος μου μπορούσε να κάνει αίτηση για τη θέση του αντιπρόεδρου. Μου είπαν όχι. Τότε εγώ τους είπα πως ξέχασα να αναφέρω ότι ο γιος μου είναι παντρεμένος με μια πριγκίπισσα από τη Σαουδική Αραβία. Αμέσως μου είπαν: “Αυτό αλλάζει τα πράγματα! Ο γιος σας μπορεί να ξεκινήσει δουλειά από αύριο”. Αυτό είναι που εγώ αποκαλώ διπλωματία του δρόμου».

Αυτή η ιστορία, που έχει ειπωθεί με διάφορες παραλλαγές, είναι δημοφιλής σε πολλές χώρες. Η έκφραση «διπλωματία του δρόμου»¹ (γνωστή και ως «διαμεσολαβητική» ή «αθόρυβη διπλωματία») προέρχεται από τις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται στη διπλωματία, όπου οι απεσταλμένοι πηγαίνουν κι έρχονται διαπραγματευόμενοι προτάσεις μέχρι να πετύχουν μια συμφωνία ανάμεσα σε δύο μέρη απρόθυμα να προβούν σε απευθείας επίσημες διαβουλεύσεις. Αντίθετα με αυτό που μπορεί να πιστεύουν κάποιοι, το πολιτικό περιεχόμενο του ανέκδοτου δεν είναι τόσο σημαντικό. Η πιο γοητευτική διάστασή του είναι ότι, παρά τις πολιτισμικές, πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές διαφορές μας, οι δύο συγγραφείς (ελπίζουμε και οι αναγνώστες!) αυτού του βιβλίου καταννοούμε σαφώς το περιεχόμενο της ιστορίας και το ηθικό δίδαγμα σε σχέση με τους βασικούς κανόνες της ανθρώπινης διαπραγματεύσεως και αλληλεπίδρασης. Το ερώτημα που προκύπτει είναι εάν υπάρχουν εμπειρικά δεδομένα που να υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι σε όλες τις χώρες και τους πολιτισμούς αναγνωρίζουν και κάνουν χρήση των ίδιων κανόνων κοινωνικής αντίληψης, νόησης και αλληλεπίδρασης. Αν τέτοια τεκμήρια απουσιάζουν, τότε σε ποια σημεία είμαστε διαφορετικοί;

1. Σ.Τ.Ε.: Πρόκειται για ελεύθερη απόδοση του αγγλικού όρου *shuttle diplomacy*.

Η διεργασία μέσω της οποίας προσπαθούμε να κατανοήσουμε τους άλλους ανθρώπους και τον εαυτό μας ονομάζεται **κοινωνική αντίληψη**. Οι άνθρωποι δεν γεννιούνται έχοντας έτοιμες κρίσεις, στάσεις και πεποιθήσεις. Τις αποκτούν με τις εμπειρίες κοινωνικοποίησης που αποκομίζουν από το πολιτισμικό τους περιβάλλον. Εάν η αντίληψη επηρεάζεται από την εμπειρία, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι υπάρχουν ομοιότητες και διαφορές στην κοινωνική αντίληψη. Οι άνθρωποι που μεγαλώνουν σε παρόμοια περιβάλλοντα μαθαίνουν να ερμηνεύουν τα στοιχεία του περιβάλλοντος με κοινούς τρόπους. Κατά το ίδιο σκεπτικό, οι άνθρωποι που εκτίθενται σε διαφορετικά ερεθίσματα βλέπουν τον κόσμο από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Από το άλλο μέρος, παρά τις διαφορές στα εκπαιδευτικά συστήματα, μελέτες έχουν δείξει ότι οι άνθρωποι τείνουν να βλέπουν τα παγκόσμια γεγονότα με παρόμοιο τρόπο. Για όλους τους πολιτισμούς, οι παγκόσμιοι πόλεμοι, για παράδειγμα (ιδιαίτερα ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Χίτλερ), θεωρούνται τα πιο σημαντικά γεγονότα της παγκόσμιας ιστορίας (Liu et al., 2009). Ο τρόπος με τον οποίο βλέπουμε τα πράγματα όμως αλλάζει ανάλογα με τις εμπειρίες μας γι' αυτά (Matsumoto, 1994). Οι εμπειρίες δύο ατόμων δεν είναι ίδιες. Για παράδειγμα, οι αυτόπτες μάρτυρες σε εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου είναι χαρακτηριστικά ανακριβείς σε όσα αναφέρουν. Αλλά όταν ο μάρτυρας ανήκει σε διαφορετική εθνοτική ομάδα από εκείνη του υπόπτου, οι ανακρίβειες τείνουν να αυξάνονται (Platz & Hosch, 1988).

Η διεργασία της κοινωνικής αντίληψης συμβάλλει στον τρόπο με τον οποίο σκεπτόμαστε (για) τον κόσμο. Η **κοινωνική νόηση** είναι η διεργασία μέσω της οποίας ερμηνεύουμε, συγκρατούμε στη μνήμη και έπειτα ανακαλούμε και χρησιμοποιούμε τις πληροφορίες για τον κόσμο και τον εαυτό μας. Γενικά, η κοινωνική νόηση τείνει να είναι σταθερή και να μην αλλάζει συχνά (Aronson, 1995). Διατηρούμε τις παλιές μας εμπειρίες και τις χρησιμοποιούμε προκειμένου να κάνουμε κρίσεις για το σήμερα. Για παράδειγμα, μέχρι πρόσφατα και παρά τις τεράστιες προόδους στην ιατρική επιστήμη, η μεταμόσχευση οργάνων δεν επιτρεπόταν σε ασθενείς στην Ιαπωνία εξαιτίας των παραδοσιακών θρησκευτικών ερμηνειών για την ενότητα σώματος και ψυχής (βλ. Κεφάλαιο 12). Οι εθνοτικές ομάδες που εμπλέκονται συχνά σε συγκρούσεις, η μία εναντίον της άλλης, βλέπουν την αιτία της εχθρότητάς τους διαφορετικά, η καθεμιά μέσα από τους μεροληπτικούς φακούς αιώνων αρνητικών στερεοτύπων για την άλλη.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

«Εσύ Χριστό κι εγώ Αλλάχ, όμως κι οι δυο μας αχ και βαχ»

Ο τραυματικός ξεριζωμός 1.300.000 Ελλήνων της Μικράς Ασίας και 500.000 μουσουλμάνων της ελληνικής επικράτειας, ο οποίος αποφασίστηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923, ήταν η τελευταία πράξη ενός δράματος που έμελλε να εγγραφεί στην ελληνική ιστορία ως «Μικρασιατική Καταστροφή». Τα ίδια γεγονότα σηματοδοτούν για τους Τούρκους τον «πόλεμο της ανεξαρτησίας», που οδήγησε στη δημιουργία του σύγχρονου τουρκικού κράτους μέσα από τις στάχτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτό είναι μόνο ένα –αν και εμβληματικό– παράδειγμα στην κοινή ιστορία των δύο λαών, το οποίο νοηματοδοτείται με διαφορετικό τρόπο από κάθε πλευρά, έτσι ώστε να υπηρετεί την ενδυνάμωση και προστασία των εθνικών ταυτοτήτων μάλλον, παρά την «καθαρή» ιστορική αλήθεια (αν υπάρχει κάτι τέτοιο ακριβώς). Μπορείτε να εντοπίσετε άλλα γεγονότα ή ορόσημα που ερμηνεύονται διαφορετικά από τους Έλληνες και τους Τούρκους; Παραθέστε εν συντομία τα ιστορικά δεδομένα. Αναζητήστε ομοιότητες και διαφορές στην προσέγγιση των δύο πλευρών και συζητήστε τα κίνητρα πίσω από τις διαφορές.

Σημείωση: Ο τίτλος αυτού του πλαισίου Κριτικής Σκέψης προέρχεται από το τραγούδι *Μες στου Βοσπόρου τα Στενά* (στίχοι Πυθαγόρας, μουσική Απόστολος Καλδάρας, πρώτη εκτέλεση Γιώργος Νταλάρας, 1972).

Ξεκινάμε μια διαπολιτισμική ανάλυση της κοινωνικής αντίληψης, της νόησης και της αλληλεπίδρασης εξετάζοντας τις στάσεις και τις αξίες, διερευνώντας πώς οι άνθρωποι ισορροπούν τις στάσεις τους και αν η συνένευστα στις στάσεις αποτελεί οικουμενική τάση. Στη συνέχεια αναλύουμε πώς οι άνθρωποι εξηγούν τη συμπεριφορά των άλλων και πώς βλέπουν τη δικαιοσύνη, την επιτυχία και την αποτυχία. Τέλος, συζητάμε τη διεργασία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ειδικότερα τις επιπτώσεις του πολιτισμικού πλαισίου στη συμμόρφωση και την υπακοή.

Στάσεις και αξίες

“Τρεις Ισπανοί, τέσσερις γνώμες.”

Ισπανική παροιμία

Οι **στάσεις** είναι ψυχολογικές αναπαραστάσεις και αξιολογήσεις διαφόρων χαρακτηριστικών του κοινωνικού κόσμου. Βασιζόμενες στην προσωπική εμπειρία, αποτελούν τις ψυχολογικές συνδέσεις –ή συσχετίσεις– ανάμεσα σε διάφορες γνωστικές εικόνες και στις αξιολογήσεις τους. Η μνήμη του ατόμου διατηρεί μια συγκεκριμένη εικόνα μαζί με την αξιολογήσή της. Εκτός αυτού, οι άνθρωποι είναι επίσης σε θέση να εκφράζουν στάσεις για ζητήματα και προβλήματα με τα οποία δεν είχαν ποτέ πριν ασχοληθεί.

Οι **αξίες**, από την άλλη, είναι απόψεις που αντικατοπτρίζουν μια βασική αρχή, ένα πρότυπο ή μια ποιότητα που το άτομο θεωρεί επιθυμητή ή κατάλληλη. Οι αξίες κατέχουν πιο κεντρική και σταθερή θέση από τις στάσεις, επηρεάζοντας τη συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι σε μια ποικιλία αντικειμένων και καταστάσεων. Οι αξίες είναι σταθερές και ανθεκτικές απόψεις σύμφωνα με τις οποίες μια συγκεκριμένη συμπεριφορά (που συχνά αποκαλείται *συντελεστική αξία*) ή στόχος (που αποκαλείται *καταληκτική αξία*) προτιμάται από μία άλλη συμπεριφορά ή στόχο. Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι οι αξίες ρυθμίζουν την προσαρμογή των ανθρώπινων ομάδων στο περιβάλλον τους. Αυτές οι αξίες στη συνέχεια μεταβιβάζονται στις νέες γενιές (Confer et al., 2010).

Οι καταληκτικές αξίες (στόχοι) αναφέρονται συνήθως σε κοινωνικούς και προσωπικούς προβληματισμούς, ενώ οι συντελεστικές αξίες αφορούν ζητήματα ηθικότητας και επάρκειας. Οι αξίες γενικά κατέχουν πιο κεντρική θέση από τις στάσεις και γι' αυτό ωθούν τα άτομα να διαμορφώνουν ιδιαίτερες απόψεις για μια ποικιλία ζητημάτων (Rokeach, 1973). Είναι πιθανό, για παράδειγμα, μια Ινδή στο Λονδίνο να μη φάει ένα σάντουιτς με μοσχάρι που θα της σερβιριστεί στο πάρτι μιας φίλης της, επειδή η αποχή από το μοσχαρίσιο κρέας (ινδουιστική αξία) είναι ισχυρότερη από το «να φανεί ευγενική» στην οικοδέσποινα (στάση). Ομοίως, ένας Ιταλός εργάτης αυτοκινητοβιομηχανίας, ο οποίος υιοθετεί τις αντιλήψεις περί κοινωνικής ισότητας (αξία), είναι πιθανό να υποστηρίξει (στάση) τις κυ-

βερνητικές πολιτικές που στοχεύουν στη στήριξη των μεταναστών από τη γειτονική Αλβανία (Shiraeen, 2000). Μια μελέτη στο Χονγκ Κονγκ έδειξε ότι οι αξίες της πολιτισμικής αλληλεγγύης αντανακλώνται στις θετικές αντιλήψεις των ανθρώπων για τα ιστορικά πρόσωπα της πατρίδας τους και ότι οι αντιλήψεις αυτές ήταν θετικής κατεύθυνσης και ισχυρού βαθμού (Ho-Ying Fu & Chi-Yue, 2007).

Καταλαβαίνουμε ότι οι στάσεις είναι συνήθως ετερόκλητες και περιστασιακές. Υπάρχουν αντίστοιχα αξιόλογες εθνικές ή πολιτισμικές διαφορές στις αξίες; Μοιράζονται οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο τις ίδιες αξίες; Εάν ναι, ποιες είναι αυτές οι αξίες; Κι αν δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο λόγω πολιτισμικών διαφορών, πώς αποφασίζουμε ποιες αξίες είναι πιο σημαντικές; Ο Hofstede (1980, 1991) πραγματοποίησε μια κλασική διεθνή μελέτη σε 117.000 άτομα που εργάζονταν σε παραρτήματα της πολυεθνικής εταιρείας IBM σε 50 χώρες. Προς απλοποίηση της ανάλυσης, χώρισε τις υπό μελέτη χώρες σε οκτώ συστάδες: σκανδιναβικές, αγγλόφωνες, γερμανόφωνες, χώρες της Εγγύς Ανατολής, αναπτυσσόμενες ασιατικές, αναπτυσσόμενες λατινοαμερικανικές, ανεπτυγμένες λατινοαμερικανικές και Ιαπωνία ως ξεχωριστή ανεπτυγμένη ασιατική χώρα. Περιέγραψε έξι διαστάσεις που αντανακλούν έξι κύριους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τα σημαντικότερα προβλήματά τους: (1) ατομικισμός έναντι συλλογικότητας· (2) υψηλή απόσταση εξουσίας έναντι χαμηλής απόστασης εξουσίας· (3) αρρενωπότητα έναντι θηλυκότητας· (4) αποφυγή αβεβαιότητας έναντι ανοχής στην αβεβαιότητα· (5) μακροπρόθεσμος προσανατολισμός έναντι βραχυπρόθεσμου προσανατολισμού· και (6) ευδαιμονισμός έναντι εγκράτειας (βλ. Κεφάλαιο 1 για την περιγραφή αυτών των αξιών).

Ο Hofstede περιέγραψε καθεμιά από τις υπό μελέτη συστάδες χωρών. Τα σκανδιναβικά και αγγλόφωνα δείγματα ανέφεραν αξίες χαμηλές στην απόσταση εξουσίας, υψηλές στον ατομικισμό και χαμηλές στην αποφυγή της αβεβαιότητας. Η αγγλόφωνη ομάδα σημείωσε υψηλότερη βαθμολογία στην αρρενωπότητα, αλλά η γερμανική ομάδα ήταν πιο χαμηλά στη διάσταση αυτή. Οι λιγότερο ανεπτυγμένες ασιατικές χώρες και το μπλοκ της Εγγύς Ανατολής ήταν εξίσου υψηλά στην απόσταση εξουσίας και χαμηλά στον ατομικισμό. Αλλά η πιο εντυπωσιακή σύγκριση έγινε ανάμεσα στους αγγλόφωνους και σκανδιναβικούς πολιτισμούς, από τη μια, και στις χώρες της Εγγύς Ανατολής και τις λιγότερο ανεπτυγμένες ασιατικές χώ-

ρες, από την άλλη. Η αγγλόφωνη και η σκανδιναβική ομάδα ήταν χαμηλότερα στην απόσταση εξουσίας και υψηλότερα στον ατομικισμό. Αυτό το πρότυπο ονομάστηκε *ατομικιστικό*. Το αντίθετο πρότυπο, δηλαδή υψηλή απόσταση εξουσίας και χαμηλός ατομικισμός, που ήταν κοινό στις μη δυτικές χώρες, ονομάστηκε *συλλογικότητα*.

Σε άλλη μελέτη ο Schwartz (Smith & Schwartz, 1997) εξέτασε τις πολιτισμικές διαφορές στις ατομικές αξίες. Υποστήριξε ότι οι ατομικές αξίες είναι συνδεδεμένες με τον τρόπο με τον οποίο διάφορες ομάδες αντιμετωπίζουν τα θεμελιώδη κοινωνικά προβλήματα. Τρία βασικά ζητήματα καθιστούν τις κοινωνικές ομάδες διαφορετικές από τις άλλες: (α) ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι είναι ανεξάρτητοι ή εξαρτημένοι από ομάδες· (β) οι απόψεις τους για την ευημερία και το κέρδος· και (γ) οι απόψεις τους για το κατά πόσο είναι σωστό να εκμεταλλευόμαστε, να προσαρμοζόμαστε ή να υποτασσόμαστε στον εξωτερικό κόσμο. Η ανάλυση των αποκρίσεων των ανθρώπων στο ερωτηματολόγιο της έρευνας αποκάλυψε τις βασικές τους απόψεις, όπως αυτές κατανέμονται ανάμεσα σε δύο αντίθετα άκρα στο φάσμα των ανθρώπινων αξιών (Lee et al., 2011· Schwartz, 2011· Schwartz et al., 2001).

Τύπος 1. Συντηρητισμός έναντι αυτονομίας. Οι συντηρητικές απόψεις υιοθετούνται από άτομα που πιστεύουν στην κατεστημένη τάξη πραγμάτων, συνηγορούν υπέρ της αυτοπειθαρχίας και φροντίζουν για την οικογένεια, την κοινωνική ασφάλεια και την παράδοση. Όσοι πιστεύουν στις αξίες της αυτονομίας δίνουν έμφαση στο δικαίωμα του ατόμου να επιδιώκει τα ιδανικά του και να απολαμβάνει την ποικιλομορφία της ζωής χάριν της ευχαρίστησης και του ενθουσιασμού.

Τύπος 2. Ιεραρχία έναντι ισότητας. Εάν ένα άτομο υποστηρίζει τις αξίες της ιεραρχίας, δικαιολογεί τη νομιμότητα της άνισης κατανομής ισχύος, πόρων και κοινωνικών ρόλων. Εάν ένα άτομο υποστηρίζει τις αξίες της ισότητας, θεωρεί ότι τα άτομα είναι ίσα, μοιράζονται βασικά συμφέροντα και πρέπει να αντιμετωπίζονται με ισότιμο τρόπο ως ανθρώπινα όντα.

Τύπος 3. Κυριαρχία έναντι αρμονίας. Οι αξίες της κυριαρχίας ενθαρρύνουν τα άτομα να ασκούν έλεγχο στην κοινωνία και να εκμεταλλεύονται τους φυσικούς της πόρους. Η φιλοδοξία και η υψηλή

όταν οι επικρατούσες στάσεις στους Γερμανούς ήταν επηρεασμένες από την αναγκαιότητα της ενοποίησης των δύο γερμανικών κρατών. Μερικά χρόνια αργότερα, σύμφωνα με έρευνες της κοινής γνώμης, πολλοί Γερμανοί έγιναν σκεπτικιστές σε σχέση με την κοινωνική πρόνοια και την ποσότητα βοήθειας που δινόταν στους αναξιοπαθούντες (Sharipo et al., 2000).

Στερεότυπα και η δύναμη της γενίκευσης

Συχνά δεν έχουμε τον απαραίτητο χρόνο ή τους ψυχικούς πόρους να αναλύουμε κάθε γεγονός ως νέο και μοναδικό. Κατηγοριοποιούμε σχεδόν καθετί που βλέπουμε, ακούμε και ασχολούμαστε. Τα **στερεότυπα** είναι κατηγορικές υποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες όλα τα μέλη μιας δεδομένης ομάδας διαθέτουν ένα συγκεκριμένο γνώρισμα. Τα στερεότυπα μπορούν να είναι θετικά ή αρνητικά, απλά ή διαφοροποιημένα, και να διατηρούνται με ή χωρίς έντονη βεβαιότητα (Smith & Bond, 1993). Αυτές οι ιδιότητες μπορεί επίσης να ποικίλλουν ως προς τον βαθμό τους. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη βρέθηκε ότι οι Αυστραλοί αγγλικής καταγωγής διατηρούν πολύ θετικά στερεότυπα για τους εαυτούς τους και πολύ αρνητικά στερεότυπα για τους Αβορίγινες (γηγενείς) Αυστραλούς. Οι τελευταίοι διατηρούν κατά κάποιον τρόπο θετικά στερεότυπα για τους Αυστραλούς αγγλικής καταγωγής και μόνο μέτρια θετικά στερεότυπα για τους εαυτούς τους (Marjoribanks & Jordan, 1986).

Η διεργασία της κοινωνικής αντίληψης συχνά μας κάνει να απλοποιούμε με την εισερχόμενη πληροφορία και να την κατηγοριοποιούμε σε ομάδες. Για παράδειγμα, οι Ισραηλινοί Άραβες έβλεπαν τους Εβραίους ως πιο προηγμένους διανοητικά. Οι ίδιοι ωστόσο αντιμετώπιζαν τον εαυτό τους ως πολύ ανώτερο κοινωνικά – αναφερόμενοι στις φιλίες τους, στην αγάπη, στις οικογενειακές παραδόσεις και γενικότερα στη συλλογικότητα (Bizman & Amir, 1982). Οι στερεοτυπικές πεποιθήσεις του τύπου «Οι περισσότεροι παράνομοι μετανάστες είναι εγκληματίες» ή «Οι διαφυλετικοί γάμοι είναι λιγότερο σταθεροί από τους γάμους μεταξύ ατόμων της ίδιας φυλετικής καταγωγής» ή «Όλοι οι Εβραίοι είναι πλούσιοι» μπορεί να λέγονται στις καθημερινές μας κρίσεις παρά το γεγονός ότι πολλές φορές τέτοια στερεότυπα είναι εσφαλμένα. Υπάρχουν κάποιοι μη κατα-

γεγραμμένοι αλλοδαποί, οι οποίοι προβαίνουν σε εγκληματικές πράξεις, αλλά αυτοί αντιπροσωπεύουν μια μικρή μόνο μερίδα όλων των μη καταγεγραμμένων αλλοδαπών. Οι διαφυλετικοί γάμοι μπορεί να είναι το ίδιο σταθεροί όσοι και εκείνοι μεταξύ ατόμων της ίδιας φυλετικής καταγωγής. Τέλος, υπάρχουν τόσο πλούσιοι όσο και φτωχοί Εβραίοι.

Άσκηση 10.1. Το όνομά σας και ο πολιτισμός σας

Το ακόλουθο κείμενο είναι μια περιγραφή στιγμιότυπων διαπροσωπικής επικοινωνίας μεταξύ «τυπικών» Αμερικανών, Ιαπώνων και Αράβων, προσαρμοσμένο από ένα βιβλίο που έχει γίνει μπεστ σέλερ (Fast, 1970, σελ. 28-34).

Υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο ένας Αμερικανός, ένας Ιάπωνας και ένας Άραβας χειρίζονται τον «ζωτικό χώρο» τους. Στην Ιαπωνία ο συνωστισμός είναι σημάδι θερμής και ευχάριστης οικειότητας. Όπως οι Ιάπωνες, έτσι και οι Άραβες τείνουν να σφιχταγκαλιάζονται. Αλλά ενώ δημοσίως συνωστίζονται όλοι μαζί, στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού τους οι Άραβες έχουν υπερβολική άπλα: τα σπίτια τους είναι γενικώς μεγάλα και άδεια, με τους ανθρώπους να συγκεντρώνονται όλοι μαζί σε μια μικρή περιοχή του σπιτιού. Στους Άραβες δεν αρέσει να μένουν μόνοι, οπότε τα διαχωριστικά ανάμεσα στα δωμάτια συνήθως αποφεύγονται. Στους Άραβες αρέσει να αγγίζουν και να νιώθουν τον/τη σύντροφό τους. Οι Ιάπωνες αποφεύγουν το άγγιγμα και προτιμούν να διατηρούν τα σωματικά όρια. Οι Αμερικανοί επίσης τείνουν να έχουν όρια στον δημόσιο χώρο. Μην παραβιάζετε τον ζωτικό χώρο ενός άλλου ατόμου. Οι Άραβες δεν διαθέτουν την έννοια της ιδιωτικότητας στον δημόσιο χώρο. Οι Αμερικανοί πολύ σπάνια σπρώχνουν, στριμώχνουν ή τσιμπούν τους άλλους ανθρώπους δημόσια. Όταν δύο Άραβες μιλούν μεταξύ τους, κοιτάζουν ο ένας τον άλλο κατευθείαν στα μάτια πολύ έντονα. Η ίδια ένταση σπάνια εκδηλώνεται στην αμερικανική κουλτούρα.

Ερωτήσεις: Νομίζετε ότι όλες αυτές οι δηλώσεις είναι εσφαλμένες; Τι σας φαίνεται ανακριβές σε αυτές; Ή μήπως μπορείτε να υποστηρίξετε εσείς ότι αυτές οι κρίσεις είναι με κάποιον τρόπο ακριβείς; Πού πιστεύετε ότι θα έπρεπε να είναι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο να είμαστε ακριβοδίκαιοι και στο να είμαστε στερεοτυπικοί;

ένα φαινόμενο που ονομάζεται **κοινωνική διευκόλυνση**. Η επίδραση των άλλων στην επίδοση ενός ατόμου είχε ήδη μελετηθεί στις αρχές του 1900, όταν τα πρώτα επαναστατικά πειράματα στην Κοινωνική Ψυχολογία κατέδειξαν ότι η κοινωνική διευκόλυνση μπορεί να θεωρηθεί διαπολιτισμικό φαινόμενο (Yaroshevski, 1996).

Μια άλλη σημαντική πολιτισμική διάσταση που σχετίζεται με τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, η οποία συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 1, είναι η *αποφυγή της αβεβαιότητας*. Σε σύγκριση με τα άτομα που ζουν σε πολιτισμούς με κανόνες χαμηλής αποφυγής της αβεβαιότητας, τα άτομα που ζουν σε πολιτισμούς με υψηλή αποφυγή της αβεβαιότητας δείχνουν να είναι λιγότερο ανεκτικά στην αβεβαιότητα και στην αμφισημία. Έχουν την τάση να εκφράζουν πολιτισμικά «αποδεκτά» συναισθήματα πιο συχνά, επιθυμούν περισσότερο τη συναίνεση της ομάδας, είναι λιγότερο ανεκτικά απέναντι στο διαφορετικό και έχουν μεγαλύτερη ανάγκη να ακολουθούν τυπικούς κανόνες συμπεριφοράς. Η Ελλάδα συγκεντρώνει την υψηλότερη βαθμολογία στην ταξινόμηση των χωρών όσον αφορά την αποφυγή της αβεβαιότητας (Hofstede, 1980). Από το άλλο μέρος, η ανοχή συμπεριφορών που αποκλίνουν από τα αναμενόμενα κανονιστικά σχήματα αποτελεί χαρακτηριστική συμπεριφορά στις μη παραδοσιακές κοινωνίες. Να θυμάστε ότι η ανεκτικότητα και η μη ανεκτικότητα είναι ειδικά ζητήματα και γίνονται καλύτερα κατανοητές όταν μελετηθούν από συγκριτική σκοπιά: θα μπορούσε κανείς να εξετάσει μια συγκεκριμένη ομάδα υπό συγκεκριμένες συνθήκες και τον βαθμό στον οποίο αυτή η ομάδα εκδηλώνει ανεκτικότητα ή μη ανεκτικότητα για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Για παράδειγμα, πολλοί άνθρωποι δεν ανέχονται την ομοφυλοφιλία: εντούτοις το εύρος και η κλίμακα της (απουσίας) ανεκτικότητας διαφέρουν στις δημοκρατικές και τις απολυταρχικές κοινωνίες, όπως επίσης στους παραδοσιακούς και τους μη παραδοσιακούς πολιτισμούς (βλ. Κεφάλαια 7 και 11).

Άμεσες κοινωνικές επαφές και η γλώσσα του σώματος

Μπορούμε να καταλάβουμε την πολιτισμική καταγωγή ενός ατόμου παρακολουθώντας τον τρόπο που μετράει; Οι Γερμανοί, για παράδειγμα, όταν μετρούν αριθμούς με χειρονομίες, συνήθως αρχίζουν με τον αντί-

χειρα, ενώ οι Αγγλοκαναδοί ξεκινούν με τον δείκτη (Pika et al., 2009). Ωστόσο, στη σύγχρονη εποχή των ταξιδιών και της επικοινωνίας, τέτοιες διαφορές καταργούνται σταδιακά. Στην Αργεντινή, τη Σουηδία, την Αυστραλία, το Κονγκό ή την Ινδία, η κατανόηση πολλών σημάτων της γλώσσας του σώματος είναι κοινή: οι άνθρωποι εντοπίζουν επιθετικές χειρονομίες, αναγνωρίζουν φιλικά χαμόγελα και μπορεί να πανικοβάλλονται με παρόμοιους τρόπους όταν νιώθουν φοβισμένοι. Για παράδειγμα, σχεδόν κάθε άνθρωπος μπορεί να δείξει ότι δεν γνωρίζει την απάντηση σε μια ερώτηση χωρίς να χρειαστεί να πει ούτε λέξη, χρησιμοποιώντας μόνο την οικουμενική γλώσσα του σώματος: απλώς θα ανασηκώσει τους ώμους. Έχει επίσης βρεθεί ότι τυπικά, όσο ανώτερη είναι η κοινωνική θέση του ατόμου, τόσο υψηλότερος είναι ο τόνος της φωνής του, δηλαδή τόσο πιο δυνατά μιλά. Αυτό αληθεύει ιδίως σε ανταγωνιστικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Οι άνθρωποι συντονίζουν την ένταση της φωνής τους, υψώνοντάς την όταν αλληλεπιδρούν με άτομα που βρίσκονται σε παρόμοια θέση στην ιεραρχία, και χαμηλώνοντάς την όταν αλληλεπιδρούν με άτομα που βρίσκονται πολύ πιο πάνω ή πολύ πιο κάτω από τους ίδιους ως προς την κοινωνική θέση (Schubert, 1991).

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις που αφορούν τους χαιρετισμούς και τις συστάσεις είναι συγκρίσιμες από τον έναν πολιτισμό στον άλλο. Όταν δύο ή περισσότεροι άνθρωποι συναντιούνται για πρώτη φορά, αποκαλύπτουν κάτι για τον εαυτό τους. Λένε έναν χαιρετισμό, αναφέρουν τα ονόματά τους και συνήθως χαμογελούν. Μελέτες έδειξαν σημαντική συνέπεια στους κανόνες σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο απευθυνόμαστε στους άλλους σε διάφορους πολιτισμούς (Frager & Wood, 1992). Υπάρχουν επίσης διαφορές. Σε κάποιες χώρες, όπως στις ΗΠΑ και στην Ελλάδα, οι άνθρωποι ανταλλάσσουν χειραψία όταν συναντιούνται για πρώτη φορά, αλλά δεν συνηθίζουν να το κάνουν όταν συναντιούνται καθημερινά. Αντίθετα, σε πολλές αραβικές χώρες και στη Ρωσία οι άνθρωποι ανταλλάσσουν χειραψία με τους φίλους και με τους συναδέλφους τους καθημερινά. Θυμάστε τις επιπτώσεις της φυσιοκρατικής πλάνης στην αξιολόγησή μας για τα παρατηρήσιμα γεγονότα; Κάποιοι άνθρωποι στην Ελλάδα μπορεί να θεωρούν τέτοιες συναλλαγές, όπως η καθημερινή χειραψία, ενοχλητικές και αδιάκριτες. Κατά τον ίδιο τρόπο, ένας Έλληνας επαγγελματίας που ταξιδεύει σε μια αραβική χώρα μπορεί να θεωρηθεί «ψυχρός και απόμακρος» αν δεν ανταλλάσσει χειραψία με τους ντόπιους

συνεργάτες του κάθε πρωί. Οι άνθρωποι λαμβάνουν υπόψη πράγματα που είναι οικεία ή «τυπικά» φυσιολογικά και πιο αποδεκτά από τις «άτυπες» συμπεριφορές.

Οι πολιτισμικές παραδόσεις ρυθμίζουν επίσης τις αρχικές μας αλληλεπιδράσεις, όπως σε καταστάσεις υψηλής ή χαμηλής πλαισίωσης (Berry et al., 1992). Στις καταστάσεις υψηλής πλαισίωσης, οι περισσότερες από τις σημαντικές πληροφορίες που είναι απαραίτητες για την κατανόηση μιας συνθήκης υπάρχουν μέσα στο πολιτισμικό πλαίσιο. Εάν ένας άνθρωπος λέει στον άλλο «να φάμε μαζί κάποια μέρα», αυτό δεν σημαίνει πάντα ότι ο πρώτος θα βγει πραγματικά για φαγητό με τον δεύτερο. Με βάση τις περιστασιακές συνθήκες, ο αποδέκτης του μηνύματος υποτίθεται ότι θα αξιολογήσει κατά πόσο η δήλωση αποτελεί πραγματικά πρόσκληση σε γεύμα ή είναι απλώς ένας ευγενικός τρόπος να κλείσει η συζήτηση. Σε καταστάσεις χαμηλής πλαισίωσης, σχεδόν όλες οι πληροφορίες ενυπάρχουν στο κρυμμένο μήνυμα. Οι περισσότερες δυτικές χώρες θεωρούνται γενικά πολιτισμοί χαμηλής πλαισίωσης, ενώ χώρες όπως η Ιαπωνία, η Κορέα και το Βιετνάμ θεωρούνται πολιτισμοί υψηλής πλαισίωσης. Είναι πιθανό, για παράδειγμα, η προσωπική αυτοαποκάλυψη να είναι δυσκολότερη για τους Ιάπωνες όταν επικοινωνούν με ανθρώπους από τις ΗΠΑ, παρά το αντίστροφο. Ο εσωτερικός κόσμος των Ιαπώνων συχνά μεταφέρεται περισσότερο με υπονοούμενα και επιτονισμούς στη φωνή, παρά με άμεση αλληλεπίδραση. Γι' αυτό, όταν οι Ιάπωνες επικοινωνούν με Αμερικανούς πολίτες, μπορεί να φαίνονται λιγότερο χαλαροί και λιγότερο ευέλικτοι από τους ομολόγους τους από την Καλιφόρνια ή το Τέξας (Hedstrom, 1992). Παρ' όλα αυτά, μην αφήνετε τις προσδοκίες σας να κατασκευάσουν την πραγματικότητα (να θυμάστε το στοιχείο της κριτικής σκέψης): όταν οι Ιάπωνες επικοινωνούν με τους Αμερικανούς, στις περισσότερες περιπτώσεις θα μιλήσουν αγγλικά. Σε αυτό το πλαίσιο, ποιος θα αισθανόταν πιο χαλαρός: κάποιος που μιλά αγγλικά από την κούνια του ή κάποιος του οποίου η επάρκεια στην ξένη γλώσσα είναι σχετικά περιορισμένη;

Διάφοροι κοινωνικοί, θρησκευτικοί και πολιτισμικοί παράγοντες ρυθμίζουν τις άμεσες αλληλεπιδράσεις μας με τους άλλους. Η βλεμματική επαφή παίζει κεντρικό ρόλο στις διαπροσωπικές σχέσεις (Grumet, 1983). Στους περισσότερους πολιτισμούς οι άνθρωποι μαθαίνουν να μην κοιτάζουν τους ξένους στα μάτια. Ωστόσο η βλεμματική επαφή κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης αποτελεί σημάδι ειλικρίνειας και ενδιαφέρο-

ντος. Αυτό πάλι δεν ισχύει στην Κορέα: θα πρέπει να γνωρίζεις κάποιον πολύ καλά προτού αρχίσεις να τον κοιτάξεις στα μάτια. Σε μια μελέτη οι συγγραφείς μέτρησαν τα βλέμματα που απηύθυναν συμμετέχοντες από τον Καναδά, το Τρινιντάντ και την Ιαπωνία καθώς απαντούσαν σε διάφορες ερωτήσεις. Όταν γνώριζαν τις απαντήσεις, τη μεγαλύτερη βλεμματική επαφή διατηρούσαν οι συμμετέχοντες από το Τρινιντάντ και τη μικρότερη οι Ιάπωνες. Όταν πάλι έπρεπε να σκεφτούν τις απαντήσεις, οι συμμετέχοντες από τον Καναδά και το Τρινιντάντ κοιτούσαν ψηλά, ενώ οι Ιάπωνες κοιτούσαν κάτω (McCarthy et al., 2006).

Όταν οι άνθρωποι συνομιλούν, σχεδόν πάντα παράγουν τη λεγόμενη *ανατροφοδότηση υπόβαθρου*, η οποία βασίζεται σε λεκτικά σήματα ή χειρονομίες. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι στις ΗΠΑ βγάζουν μικρά επιφωνήματα ή χρησιμοποιούν σύντομες εκφράσεις, όπως «Οκέι», «Χμμ» ή «Ουάου». Οι άνθρωποι που έχουν μητρική γλώσσα την αραβική επιστρατεύουν διαφορετικούς διαύλους ανατροφοδότησης σε μια συζήτηση. Όπως έδειξε μια μελέτη, οι Αμερικανοί έχουν την τάση να παρερμηνεύουν αυτή την ανατροφοδότηση ως έκφραση αρνητικού συναισθήματος ή ως ένδειξη αποδοκιμασίας (Ward & Al Bayyari, 2010). Αυτή η παρερμηνεία ωστόσο εξαφανίζεται με λίγη εξάσκηση.

Η φυλή των Ναβάχο και οι γηγενείς Ρώσοι θεωρούν εξαιρετικά ασεβές το να δείχνουν με το δάχτυλο προς ένα άτομο. Το άγγιγμα είναι πολύ συνηθισμένο στους μεσογειακούς πολιτισμούς και σε κάποια σλαβικά έθνη, αλλά όχι τόσο σε χώρες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης, όπως η Ολλανδία, η Γερμανία και η Φινλανδία. Στην Ιαπωνία οι άνθρωποι ακολουθούν κανόνες που δεν τους επιτρέπουν να αγγίζουν φίλους του αντίθετου φύλου κάτω από τη μέση. Αυτός ο περιορισμός δεν θεωρείται σημαντικός για πολλά άτομα από την Ευρώπη και την Αμερική (Barnlund, 1975). Οι Λατινοαμερικανοί αλληλεπιδρούν σε μικρότερη σωματική απόσταση από τους Ιάπωνες και άλλους λαούς της Ανατολικής Ασίας. Στους πολιτισμούς γύρω από τη λεκάνη της Μεσογείου θεωρείται αποδεκτό να μιλά κανείς δυνατά, ενώ αυτός ο τύπος επικοινωνίας θα θεωρούνταν αγενής στη Σκανδιναβία. Γενικά, η κατανόηση των πολιτισμικών, εθνοτικών και εθνικών εθίμων μπορεί να φανεί πολύ χρήσιμη στις διαπολιτισμικές αλληλεπιδράσεις.

με μικτά αποτελέσματα: ορισμένοι έχουν υιοθετήσει τη νέα γλώσσα, ενώ άλλοι εμμένουν στη χρήση της πιο «παγκοσμιοποιημένης» ορολογίας του διαδικτύου και της τεχνολογίας της πληροφορίας.

Οι επιχειρηματικές αποφάσεις συχνά αναφέρονται σε πολιτισμικά σύμβολα και στη γλώσσα. Για παράδειγμα, η τοπική κυβέρνηση στη Ρώμη έχει θεσπίσει κανόνες που περιορίζουν το κινεζικό εμπόριο σε ορισμένες περιφέρειες. Έχουν απαγορευτεί τα καταστήματα χονδρικής πώλησης, που αποτελούν έναν δημοφιλή τύπο εμπορίου για τους Κινέζους. Για παράδειγμα, εάν στο ακίνητο στεγαζόταν προηγούμενως και για κάποιο διάστημα αρτοποιείο ή καφετέρια, οι νέοι ιδιοκτήτες δεν μπορούν να αλλάξουν τη φύση της επιχείρησης για δύο χρόνια. Επιπλέον, η αστυνομία έθεσε ξανά σε εφαρμογή έναν παλιότερο κανονισμό που όριζε ότι όλα τα ξενόγλωσσα διακριτικά σήματα στους τοίχους και στις πόρτες των καταστημάτων πρέπει να είναι μικρότερα από τα αντίστοιχα στα ιταλικά. Παρόμοιες είναι οι διατάξεις του Ν. 2946/2001 στην Ελλάδα, σύμφωνα με τον οποίο όλες οι επαγγελματικές επιγραφές πρέπει να αναγράφονται υποχρεωτικώς στην ελληνική γλώσσα. Επιτρέπεται η επιπρόσθετη αναγραφή της επιγραφής σε άλλη γλώσσα με μικρότερα στοιχεία. Οι υποστηρικτές αυτών των μέτρων διατείνονται ότι είναι απαραίτητα για να προστατεύσουν την τοπική επιχειρηματικότητα. Αν όμως προσέξετε, θα δείτε ότι ανοίγουν διαρκώς όλο και περισσότερα νέα «έθνικα καταστήματα» –όπως ονομάζονται– από μετανάστες δεύτερης γενιάς που έχουν γεννηθεί στην Ευρώπη. Με άλλα λόγια, είναι και αυτοί «ντόπιοι».

Μετανάστευση και επιπολιτισμοποίηση

“ Πληρώνεις με ατύχημα την παραδρομή του ποδιού και με χρυσάφι την παραδρομή της γλώσσας. ”

Μαλαισιανή παροιμία

Οι ψυχολόγοι αγωνίζονται ενάντια σε ένα διαδεδομένο στερεότυπο ότι όλοι οι μετανάστες είναι ίδιοι, καθώς γνωρίζουν ότι οι μετανάστες έχουν διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο και αντιμετωπίζουν διαφορετικά τις κοινωνικές και ψυχολογικές προκλήσεις. Εκείνοι που μεταναστεύουν σε παιδική ηλικία είναι πιθανότερο να αποκτήσουν νέες νόρμες

και αξίες πιο εύκολα από εκείνους που μεταναστεύουν σε μεγαλύτερες ηλικίες. Οι ενήλικες, ειδικότερα οι μεγαλύτερης ηλικίας, ενδέχεται να υποθετήσουν πιο δύσκολα τις συνήθειες, τις αξίες και την ταυτότητα της χώρας υποδοχής. Κάποιοι μετανάστες μεγαλώνουν σε απομονωμένες γειτονιές, όπου οι περισσότεροι κάτοικοι προέρχονται από την ίδια εθνοτική ομάδα. Άλλοι ωστόσο ζουν σε μικτές κοινότητες. Στις μεγάλες πόλεις, όπως η Νέα Υόρκη, το Λος Άντζελες, το Τορόντο, το Σίντνεϊ, το Λονδίνο, το Παρίσι, η Μόσχα, το Άμστερνταμ ή ακόμα και η Αθήνα, οι μετανάστες αποτελούν ένα σημαντικό και διαρκώς αυξανόμενο ποσοστό του γενικού πληθυσμού (Schwartz et al., 2010).

Οι μετανάστες διαφέρουν επίσης ως προς τους λόγους για τους οποίους έφυγαν από τις χώρες τους, αλλά και ως προς τις τρέχουσες δραστηριότητές τους. Τα δεδομένα αυτά συχνά καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άλλοι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τους μετανάστες (Kitayama et al., 2010). Εκείνοι που θεωρείται ότι συμβάλλουν στην οικονομία ή στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής—όπως οι μετανάστες που εργάζονται ως νοσοκόμοι, γιατροί, μηχανικοί ή άλλοι επαγγελματίες—είναι ευπρόσδεκτοι. Οι μετανάστες όμως από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, καθώς και οι παράτυποι μετανάστες μπορεί να θεωρείται ότι απομυζούν τους πόρους της χώρας υποδοχής (Steiner, 2009).

Οι ψυχολόγοι που εργάζονται με διάφορες ομάδες, ιδιαίτερα με **πρόσφυγες** (άτομα που έχουν φύγει από την πατρίδα τους και τα οποία δεν επιθυμούν, ούτε είναι σε θέση να επιστρέψουν σε αυτήν λόγω απειλής ή φόβου απώλειας της ζωής τους), ασχολούνται με μεγάλο αριθμό προβλημάτων. Το πιο οξύ πρόβλημα των προσφύγων είναι το ψυχικό τραύμα, με εκείνους που προσπάθησαν να αποφύγουν τη βία και αναγκάστηκαν να περάσουν μήνες και χρόνια συνωστισμένοι σε κέντρα φιλοξενίας να ζουν υπό τον διαρκή φόβο του θανάτου και της σωματικής βλάβης. Οι πολίτες σε εμπόλεμες ζώνες βιώνουν και αυτοί τη μόνιμη απειλή της βίας, και μεγάλοι αριθμοί από αυτούς αναπτύσσουν σοβαρές διαταραχές που σχετίζονται με το στρες. Οι γυναίκες και τα παιδιά παραμένουν οι πιο ευπαθείς ομάδες. Ο βιασμός είναι ολέθριος, για τον λόγο ότι μαζί με τον σωματικό τραυματισμό επιφέρει και μακροχρόνιο, ψυχικό τραύμα (Roth & Rittner, 2012). Χωρίς την κατάλληλη και συνεχή διεθνή δράση, εκατομμύρια ανθρώπων μπορεί να υποφέρουν για χρόνια.

Ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα αναφορικά με τους μετανάστες

και τους πρόσφυγες είναι η **επιπολιτισμοποίηση**, η οποία αφορά τις διεργασίες διαπολιτισμικής επαφής και ένταξης των ανθρώπων σε μια νέα κουλτούρα. Μια δημοφιλής προσέγγιση στην έρευνα της επιπολιτισμοποίησης βασίζεται στην υπόθεση ότι το άτομο μπορεί να εκτιμήσει, να αναγνωρίσει ή να ταυτιστεί με δύο διαφορετικές κουλτούρες ανεξαρτήτως της μιας από την άλλη. Πέραν των πολιτισμικών ομάδων που εξετάζονται κάθε φορά, έχουν περιγραφεί τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (Berry, 1997): (1) Η **αφομοίωση** αναφέρεται στην αποδοχή από το άτομο των εθίμων και των πολιτισμικών αξιών της χώρας υποδοχής και στην επακόλουθη απόρριψη ή εγκατάλειψη των συμπεριφορών και των πολιτισμικών αξιών της χώρας καταγωγής. (2) Ο **διαχωρισμός** συναντάται στους μετανάστες που προτιμούν τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους και δεν ενδιαφέρονται να συνάψουν σχέσεις με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας. (3) Η **εναρμόνιση** προκύπτει από την αποδοχή και τον συνδυασμό των χαρακτηριστικών και των δύο πολιτισμών, τόσο της χώρας προέλευσης όσο και της χώρας υποδοχής. (4) Τέλος, η **περιθωριοποίηση** έχει να κάνει με την απόρριψη των πολιτισμικών στοιχείων και των δύο ομάδων. Οι επικριτές αυτής της ταξινόμησης ισχυρίζονται ότι πρέπει να επεκταθεί και να συμπεριλάβει, για παράδειγμα, τη μεγαλύτερη εστίαση στις επιμέρους κουλτούρες και τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις πολιτισμικές ομάδες (Rudmin, 2003). Ένας μετανάστης στην Ελλάδα μπορεί, εκτός από τη μητρική του γλώσσα, να μιλά ελληνικά, αγγλικά ή άλλες γλώσσες, να υιοθετεί ατομικιστικές αξίες σε ορισμένα πλαίσια (π.χ. στη δουλειά) και συλλογικές αξίες σε άλλα (π.χ. στην οικογένεια ή στο σχολείο), και να αυτοπροσδιορίζεται ως πολίτης τόσο της Ελλάδας όσο και της χώρας προέλευσής του (Chen et al., 2008). Πολλοί είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την επιπολιτισμοποίηση ενός ατόμου. Ορισμένοι από αυτούς είναι προφανείς. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη Αμερικανών οι οποίοι είχαν Ιάπωνες και Ευρωπαίους προγόνους, όσοι έμοιαζαν στην εξωτερική εμφάνιση με Ιάπωνες είχαν την τάση να ταυτίζονται περισσότερο με την ιαπωνοαμερικανική ταυτότητα, ενώ εκείνοι που έμοιαζαν εξωτερικά με Ευρωπαίους συντάσσονταν περισσότερο με την ευρωαμερικανική ταυτότητα (Ahnallen et al., 2006). Πιο πολύπλοκες επιδράσεις μπορεί να ασκούν άλλοι παράγοντες, όπως είναι η πολιτισμική απόσταση μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, ή οι διακρίσεις σε θεσμικό και σε κοινωνικό-διαπροσωπικό επίπεδο.

Μελέτες σε άλλες χώρες μπορεί να βοηθούν καλύτερα στην κατανόηση των μεταναστών και των εθνικών ομάδων σε μια χώρα. Για παράδειγμα, μια μελέτη στην Ταϊβάν έδειξε ότι ο πολιτικός ανταγωνισμός ανάμεσα σε εθνικές ομάδες με κοινή βιολογική και πολιτισμική κληρονομιά μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετική εθνική ταύτιση: ορισμένοι ταυτίζονται περισσότερο με την Κίνα και άλλοι περισσότερο με την Ταϊβάν (Lee & Pratto, 2011). Εξάλλου, δεν είναι πάντα σαφές εάν οι μετανάστες θα αυτοπροσδιοριστούν εθνικά με βάση τη χώρα καταγωγής ή τη χώρα εγκατάστασης, ανάλογα με τα οικονομικά και πολιτικά οφέλη που προσδοκούν από αυτή την επιλογή.

Οι ειδικοί αντιλαμβάνονται το *επιπολιτισμικό στρες* ως μια στρεσογόνο ψυχολογική αντίδραση σε κάθε ανοίκειο πολιτισμικό περιβάλλον. Ο «πολιτισμικός κλονισμός» ή επιπολιτισμικό στρες ορίζεται τυπικά ως ένα σύνολο σύνθετων ψυχολογικών εμπειριών, συνήθως δυσάρεστων και αποδιοργανωτικών (Tsytsarev & Krichmar, 2000). Σχεδόν 40 χρόνια πριν, στις πρώτες μελέτες που άνοιξαν τον δρόμο σε αυτό το πεδίο, επιβεβαιώθηκε εμπειρικά ότι οι άνθρωποι που καταφθάνουν σε έναν νέο πολιτισμό μπορεί ταχύτατα να αναπτύξουν αρνητικά ψυχολογικά συμπτώματα (Oberg, 1960). Παρατηρήθηκε ότι, για παράδειγμα, στους νεοαφιχθέντες μετανάστες και στα παιδιά τους υπήρχαν αυξημένα ποσοστά ψυχιατρικής νοσηλείας έναντι των μη μεταναστών (Fried, 1964). Δεν ήταν ωστόσο σαφές εάν το πολιτισμικό σοκ από μόνο του είχε προκαλέσει υψηλότερα ποσοστά νοσηλείας ή αν υπήρχαν άλλοι μη ανιχνεύσιμοι παράγοντες, όπως η υγεία των μεταναστών πριν την άφιξή τους στη νέα χώρα. Αυτό πάντως το οποίο έγινε σαφές στους ψυχολόγους ήταν ότι άτομα και ομάδες που υφίστανται οποιαδήποτε κοινωνική και πολιτισμική αλλαγή αναμένεται να βιώσουν κάποιο βαθμό ψυχολογικής δυσφορίας ή ψυχικής οδύνης, ο βαθμός της οποίας εξαρτάται από πολλές παραμέτρους, τόσο ψυχολογικές όσο και κοινωνικές (Berry & Annis, 1974). Γενικά, πολλοί πρώιμοι ορισμοί έχουν εστιάσει στον πολιτισμικό κλονισμό ως σύνδρομο, δηλαδή ως μια αντιδραστική κατάσταση ειδικής παθολογίας ή ανεπάρκειας: το άτομο μεταφέρεται σε ένα ανοίκειο περιβάλλον και στη συνέχεια αναπτύσσει αρνητικά συμπτώματα (Berry & Sam, 1997). Με βάση αυτή την προσέγγιση, οι ερευνητές εστίασαν στις περιγραφές του πολιτισμικού κλονισμού, στη διάρκειά του και στη συσχέτισή του με διάφορα ψυχολογικά προβλήματα (Barankin et al., 1989). Έχει βρεθεί ότι πολλές συναισθη-

ματικές διαταραχές που βιώνονται από τους νεοεισερχόμενους, όπως η κατάθλιψη και το άγχος, έχουν άμεση σχέση με το πολιτισμικό σοκ. Έγινε φανερό ότι οι μετανάστες μπορεί να βιώνουν εναλλάξ συναισθήματα θυμού και κατάθλιψης, ιδιαίτερα κατά τα αρχικά στάδια της προσαρμογής τους στον νέο πολιτισμό (Mirsky et al., 1992). Μια εις βάθος έρευνα των προβλημάτων που βιώνουν οι Αφρικανοί που έρχονται με προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών στις ΗΠΑ έδειξε ότι οι περισσότεροι από αυτούς δυσκολεύονταν να επικοινωνήσουν τα προβλήματά τους και να μοιραστούν τις ανησυχίες τους με τους συμφοιτητές και τους συμβούλους τους. Αυτός ο φραγμός στην επικοινωνία επηρέασε τη διαδικασία προσαρμογής τους (Constantine et al., 2004, 2005).

Πολλοί μετανάστες φοβούνται να μιλήσουν για απάνθρωπες πρακτικές και έθιμα, όπως η ενδοοικογενειακή βία και η ψυχολογική κακοποίηση, φοβούμενοι μήπως ντροπιάσουν τις οικογένειές τους ή μήπως γίνουν αιτία για τη σύλληψη ή την απέλαση συγγενών τους.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Μια περίπτωση πολιτισμικού κλονισμού;

Ο Ταρίκ, ένας εικοσιτριάχρονος άντρας, γιος μετανάστη από τη Μέση Ανατολή, πιστεύει ότι το Βέλγιο δεν είναι ένα ιδιαίτερα υγιές περιβάλλον για να ζει κανείς. Τα τελευταία πέντε χρόνια που κατοικεί σε αυτή τη χώρα, η ζωή του είναι γεμάτη απογοητεύσεις, άγρυπνες νύχτες, αγωνία και καταθλιπτικές σκέψεις. Για τον Ταρίκ, η νέα κουλτούρα φαίνεται «απαράδεκτη, εχθρική και πολύ εγωιστική». Προσπάθησε να φοιτήσει σε δύο πανεπιστήμια, αλλά εγκατέλειψε τις σπουδές του και στις δύο περιπτώσεις λόγω, όπως εξήγησε, «της υπερβολικής πίεσης και της έλλειψης ελεύθερου χρόνου». Ξεκίνησε να εργάζεται ως συνεταίρος στο εστιατόριο του πατέρα του, αλλά σύντομα τα παράτησε επειδή είχε σοβαρές διαφωνίες μαζί του όσον αφορά τις απόψεις τους για τη ζωή. Εντούτοις, ένας από τους φίλους του είπε ότι ο Ταρίκ απλώς δεν είχε κίνητρο να δουλέψει σκληρά. Μέσα σε έναν χρόνο, ο Ταρίκ ξεκίνησε μόνος του δύο ακόμα δουλειές, αλλά και στις δύο περιπτώσεις δεν κατόρθωσε να κερδίσει αρκετά χρήματα, ούτε για να αποσβέσει την αρχική του επένδυση. Τα τελευταία τρία χρόνια βγήκε ραντεβού με αρκετές κοπέλες, αλλά χώρισε με όλες. Σε μια συνέντευξη, ο Ταρίκ τόνισε ότι εξακολουθούσε να βιώνει πολιτισμικό σοκ

όλα εκείνα τα χρόνια, εξαιτίας της «ψυχρότητας και της εχθρότητας αυτού του πολιτισμού».

Σχόλιο

Είναι πάντα δύσκολο να ξεχωρίσουμε τα συμπτώματα του πολιτισμικού κλονισμού από όλα τα άλλα μεμονωμένα προβλήματα που μπορεί να μη σχετίζονται με αυτό. Δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι στην περίπτωση του Ταρίκ υπήρχαν κάποια στοιχεία πολιτισμικού σοκ. Κάποιος όμως που μιλάει σχεδόν άπταιστα γαλλικά, υποστηρίζεται οικονομικά από τον πατέρα του και δεν έχει βιώσει εις βάρος του διακρίσεις στη χώρα υποδοχής ίσως είναι απλώς δυστυχής με τον τρόπο που εξελίσσεται η ζωή του. Η βελγική κουλτούρα και οι παραδόσεις της γίνονται ο αποδιονομιαίος τράγος για τις επιχειρηματικές του αποτυχίες και τα προσωπικά του προβλήματα. Είναι δύσκολο να καταδικάσεις τον εαυτό σου για τα δικά σου λάθη, ενώ είναι πολύ ευκολότερο να ρίξεις το φταίξιμο σε κάτι ή σε κάποιον άλλο. Ο Ταρίκ δεν είχε συμπτώματα ψυχικής οδύνης πριν από την άφιξή του στο Βέλγιο. Τα συναισθηματικά του προβλήματα παρουσιάστηκαν με την έναρξη της ανεξάρτητης ενήλικης ζωής του. Είναι πάντα σημαντικό να εξακριβώνετε αν μια πολιτισμική αλλαγή αποτελεί από μόνη της την κύρια αιτία ψυχικής οδύνης.

Αντι-σχόλιο

Ο πολιτισμικός κλονισμός δεν περιλαμβάνει μόνο ορατά, εμφανώς συνδεδεμένα με τη μετανάστευση συμπτώματα. Έχει να κάνει με τις ραγδαίες και πολυεπίπεδες αλλαγές που επισυμβαίνουν στη ζωή των μεταναστών, μερικές από τις οποίες μπορεί να μην είναι εντελώς συνειδητές ούτε στους ίδιους. Η πολιτισμική μάθηση (π.χ. η επαρκής γνώση της γλώσσας και των σεναρίων που ορίζουν τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις) ίσως συγκαλύπτει βαθύτερα ζητήματα, όπως το τραύμα (Πώς έφτασε ο Ταρίκ στο Βέλγιο;), η νοσταλγία της πατρίδας και η απομάκρυνση από τα παραδοσιακά υποστηρικτικά κοινωνικά δίκτυα (Έχει ο Ταρίκ μητέρα ή αδελφία; Πού ζουν; Πώς τα πάει μαζί τους;). Παρά την απουσία εμφανών διακρίσεων εις βάρος του, ίσως ο Ταρίκ αντιμετωπίζει «αόρατα» εμπόδια (όπως ο έμμεσος ή ο αποστροφικός ρατσισμός) ή δέχεται πιέσεις για αφομοίωση (π.χ. να προσαρμόσει στα ευρωπαϊκά πρότυπα επαγγελματικής επιτυχίας τα κριτήριά του για την ευτυχία στη ζωή – Και οι γυναίκες; Τις χώρισε ή τον χώρισαν;). Ποια είναι η γνώμη σας για την περίπτωση του Ταρίκ; Και, κυρίως, τι θα προτεινάτε για την αντιμετώπιση της κατάστασής του;

ΠΙΝΑΚΑΣ 12.3

Μερικά συμπτώματα επιπολιτισμικού στρες και η περιγραφή τους

Συμπτώματα επιπολιτισμικού στρες	Περιγραφή συμπτωμάτων
Νόστος	Το άτομο μπορεί να αισθάνεται νοσταλγία για συγγενείς, φίλους, καθώς και για οικεία πολιτισμικά στοιχεία και εμπειρίες.
Αποπροσανατολισμός και απώλεια ελέγχου	Απουσιάζουν τα οικεία πολιτισμικά στοιχεία για το πώς υποτίθεται ότι πρέπει να συμπεριφέρεται ένα άτομο. Ο αποπροσανατολισμός δημιουργεί άγχος, καταθλιπτικές σκέψεις και μια αίσθηση απόγνωσης.
Δυσaráσκεια για τους γλωσσικούς περιορισμούς	Η έλλειψη ή οι δυσκολίες στην επικοινωνία μπορεί να δημιουργήσουν ματαίωση και αισθήματα απομόνωσης.
Απώλεια συνηθειών και τρόπου ζωής	Το άτομο δεν είναι σε θέση να εκτελεί πολλές δραστηριότητες από τις οποίες αντλούσε παλαιότερα ευχαρίστηση, και αυτό του προκαλεί άγχος και αισθήματα απώλειας.
Αντιλαμβανόμενες πολιτισμικές διαφορές	Οι διαφορές ανάμεσα στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και σε αυτόν της χώρας προέλευσης μεγεθύνονται και φαντάζει δύσκολο να γίνουν αποδεκτές.
Αντιλαμβανόμενες διαφορές αξιών	Οι διαφορές στις αξίες μεγεθύνονται και οι νέες αξίες φαντάζει δύσκολο να γίνουν αποδεκτές.

Πηγή: Προσαρμογή από Shiraev και Boyd (2008).

Υπάρχει ωστόσο ένας εύλογος σκεπτικισμός σε σχέση με την αναμενόμενη ύπαρξη ψυχοπαθολογίας σε όλα τα άτομα που προσπαθούν να προσαρμοστούν σε νέους πολιτισμούς. Για παράδειγμα, οι Furnham και Bochner (1986) περιέγραψαν το πολιτισμικό σοκ ως μια εμπειρία μάθησης, η οποία περιλαμβάνει την απόκτηση και ανάπτυξη δεξιοτήτων, κανόνων και ρόλων που απαιτούνται στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο. Ο Harry

Triandis βλέπει τον πολιτισμικό κλονισμό ως απώλεια ελέγχου που βιώνουν οι άνθρωποι όταν αλληλεπιδρούν με μέλη από άλλον πολιτισμό (1994, σελ. 239). Η απώλεια ελέγχου είναι δυσπροσαρμοστική στις περισσότερες περιπτώσεις, αλλά δεν προκαλεί κατ' ανάγκην έντονες ψυχικές διαταραχές. Σύμφωνα με μια άλλη θεώρηση, το πολιτισμικό σοκ έχει χαρακτηριστεί ως η διεργασία αρχικής προσαρμογής σε ένα ανοίκειο περιβάλλον και συνδέεται με την ανάπτυξη του ατόμου, την εκπαίδευσή του, ακόμα και την προσωπική του ωρίμανση (Pedersen, 1995, σελ. 1-2).

Δείτε τον Πίνακα 12.3. Σε μια μελέτη με νέους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής βρέθηκε ότι οι οικογενειακές συγκρούσεις και η ελλιπής επιπολιτισμοποίηση ήταν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που συμβάλλουν στο στρες, στα συναισθηματικά προβλήματα και στην αυτοκτονία (Lau et al., 2002).

Σήμερα οι ερευνητές εστιάζουν συνήθως στους στρεσογόνους παράγοντες που υποσκάπτουν την προσαρμογή των μεταναστών, και στους προστατευτικούς παράγοντες που προάγουν την επιτυχημένη προσαρμογή (Mok et al., 2007), καθώς και στις ψυχολογικές δεξιότητες που αναπτύσσουν οι άνθρωποι προκειμένου να ξεπεράσουν τις αρνητικές επιπτώσεις του στρες (Shure, 2007).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Η πολιτισμική προσαρμογή είναι, εκτός των άλλων, μια διεργασία εξοικείωσης με διάφορες μυρωδιές και οσμές. Για παράδειγμα, ο J.K., Νοτιοκορεάτης φοιτητής στο Διδασκαλείο της Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας του ΕΚΠΑ, λέει σε μια συνέντευξη: «Οι Κορεάτες τρώνε *κίμτσι*, ένα παραδοσιακό φαγητό με σκόρδο και πιπέρι. Σου χαρίζει μια ευχάριστη αναπνοή σκόρδου. Συνειδητοποίησα ότι οι άνθρωποι εδώ [στην Ελλάδα] το σιχαινόταν αυτό. Σταμάτησα να το τρώω μετά από δύο βδομάδες παραμονής στη χώρα, αλλά μου ήταν πολύ δύσκολο, επειδή έκτοτε το έτοιμο ελληνικό φαγητό μου φαινόταν εντελώς άνοστο» (προσαρμογή από Shiraev & Boyd, 2008). Αυτό το παράδειγμα καταδεικνύει τουλάχιστον δύο σημαντικά σημεία. Πρώτον, υπάρχουν πολιτισμικές νόρμες για οσμές ή μυρωδιές που θεωρούνται κατάλληλες ή ακατάλληλες. Για παράδειγμα, εάν σχεδόν όλοι καταναλώνουν φαγητά με σκόρδο, τότε οι άνθρωποι δεν θα παρατηρούν εύκολα ότι η δική τους αναπνοή ή των άλλων μυρίζει σκόρδο. Εάν όμως